

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ANDREJA TRDINA

**HEGEMONIJA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V
SLOVENSKEM NOVINARSTVU**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ANDREJA TRDINA

MENTORICA: ASIST. DR. MARUŠA PUŠNIK

**HEGEMONIJA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V
SLOVENSKEM NOVINARSTVU**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2007

Vem, da me svet, ki ga jemljem za objekt, zajema in vsebuje. Ne morem se izogniti temu, da kot učenjak zavzamem stališče o bojih za resnico družbenega sveta, ne da bi vedel, da to delam, da je edina resnica ta, da je resnica zastavek bojev tako v učenem svetu (v sociološkem polju) kakor v družbenem svetu, ki ga ta učeni svet jemlje za predmet /.../ in zaradi katerega sproža svoje boje za resnico. S tem, da to rečem, in s tem, da priporočam prakticiranje refleksivnosti, se tudi zavedam, da izročam drugim instrumente, ki jih lahko uporabijo na meni, da me podvržejo objektivaciji – vendar mi pritrjujejo, ko tako ravnajo.

P. Bourdieu

Hvala

mentorici dr. Maruši Pušnik
za dragocen čas, neprecenljive nasvete in spodbudo,

staršem in sestrici
za zaupanje in nesebično podporo,

Ani in Mojci
za ure in ure pogovorov (o vsem in še čem),

ter Primožu
za vse poti, po katerih stopava skupaj.

HEGEMONIJA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V SLOVENSKEM NOVINARSTVU

V sodobni medijski družbi so medijske reprezentacije najpomembnejše področje simbolnih bojev za prevladujočo interpretacijo realnosti. Diplomsko delo kritično osvetljuje vlogo slovenskih medijev, natančneje slovenskega novinarstva, pri reproduciranju (hegemonije) neoliberalnega diskurza in pri konstrukciji slovenske neoliberalne realnosti. V analizi avtorica prikaže, da novinarski prispevki v slovenskih medijih konstruirajo in reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza s posebnimi diskurzivnimi strategijami, ki jih lahko odkrijemo v retoriki, naraciji in vizualni ikonografiji prispevkov. Prispevki paradoksalno povezujejo in naturalizirajo neoliberalne ideje naroda, družine, avtoritete, tradicionalnosti na eni strani in egoistični interes, tekmovalni individualizem, nasprotovanje državi na drugi. Neoliberalni diskurz posameznike disciplinira v tržno in individualistično shemo mišljenja in jih umešča na neoliberalne subjektne pozicije, s čimer aktivne državljane preobrazí v potrošnike, nekritične tržne subjekte. Družbena kritika je prek analiziranih novinarskih prispevkov estetizirana (poblagovljena) in tako spremenjena v nekritiko. Avtorica sklene, da so analizirani medijski teksti predvsem orodje v rokah dominantnega, hegemonnega neoliberalnega diskurza. S tem opozori na ideološki značaj novinarskih prispevkov in poudari spoznanje o nujnosti povečanja kritične vloge novinarstva v družbi.

Ključne besede: neoliberalizem, diskurz, hegemonija, novinarstvo, aktualnodokumentarne TV oddaje

HEGEMONY OF NEOLIBERAL DISCOURSE IN SLOVENIAN JOURNALISM

Media representations are the most important field of symbolic struggles for the prevailing interpretation of reality in contemporary media society (of spectacle). The diploma thesis critically examines the role of the Slovenian media, specifically the role of the Slovenian journalism in the processes of the reproduction of neoliberal discourse and of the construction of the Slovenian neoliberal reality. Through the analysis the author demonstrates that journalistic articles in the Slovenian media construct and reproduce the hegemony of neoliberal discourse with the help of specific discursive strategies that can be found in the rhetoric, narration and visual iconography of articles. These articles paradoxically combine and naturalize neoliberal ideas of nation, family, authority, tradition and egoistic interest, competitive individualism, and the idea of opposing the state. Neoliberal discourse disciplines individuals to think in the terms of market and individualism, interpellates them to neoliberal subject positions and thereby transforms them from active citizens into consumers and into uncritical market subjects. The critique of society is in these journalistic articles aestheticized (commodified) and paradoxically transformed into the non-critique. The author concludes that these media texts are the tools in hands of dominant, hegemonic neoliberal discourse. In this respect, she reveals the ideological character of journalistic articles and emphasizes the need to increase the critical role of journalism in society.

Key words: neoliberalism, discourse, hegemony, journalism, current affairs news program

KAZALO

1. UVOD	6
2. KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP K TEORIJI REPREZENTACIJ	10
2.1 FOUCAULT IN DISKURZIVNI PRISTOP	13
2.1.1 DISKURZ (IDEOLOGIJA IN HEGEMONIJA)	13
2.1.2 OBLAST IN VÉDNOST	16
2.1.3 SUBJEKT	18
3. DISKURZI O NEOLIBERALIZMU IN DISKURZ NEOLIBERALIZMA	20
3.1 DISKURZI O NEOLIBERALIZMU	20
3.1.1 NEOLIBERALIZEM KOT POLITIČNO-EKONOMSKI PROJEKT	21
3.1.1.1 NEOLIBERALNI OBRAT V DRUŽBENO-ZGODOVINSKEM KONTEKSTU	24
3.1.2 NEOLIBERALIZEM KOT DISKURZIVNI IDEOLOŠKI KONSTRUKT	26
3.1.2.1 KONSTRUKCIJA NEOLIBERALNEGA KONSENZA	27
3.2 DISKURZ NEOLIBERALIZMA	30
3.2.1 STRUKTURA NEOLIBERALNEGA DISKURZA	33
3.2.2 SUBJEKT IN MIKROFIZIKA NEOLIBERALNE VÉDNOSTI	36
3.2.3 VLOGA MEDIJEV V NEOLIBERALNEM DRUŽBENEM REDU	41
4. SLOVENSKO NOVINARSTVO V KONTEKSTU NEOLIBERALIZMA	42
4.1 O AKTUALNODOKUMENTARNEM NOVINARSTVU DANES: OD ARGUMENTACIJE K ZDRAVORAZUMSKI MORALIZACIJI	42
4.2 NOVINARSKI PRISPEVKI KOT ORODJE BOJEV ZA HEGEMONIJO	45
4.2.1 NOVINAR – SUBJEKT NEOLIBERALNEGA DISKURZA	47
5. NASTAVKI ZA ANALIZO: METODA, ENOTA IN PREDMET ANALIZE	49
6. ANALIZA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V ODDAJI PREVERJENO IN TEDNIK	52
6.1 DISKURZIVNE STRATEGIJE IN TEHNIKE NEOLIBERALNEGA DISKURZA	52
6.1.1 KONSTRUKCIJA DRUŽBENEGA PROBLEMA KOT PROBLEMA POSAMEZNIKA	52
6.1.2 DRŽAVA, ZGOLJ OKORELA IN NEUČINKOVITA DRUŽBENA INSTITUCIJA	57
6.1.3 TRADICIONALNA MORALA Z DISTANCO DO TUJEGA IN DRUGAČNEGA	64
6.1.4 NASLONITEV NA NEIZBEŽNOST “DANEGA”	68
6.2 DISKUSIJA: HEGEMONIJA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V NOVINARSTVU	71
7. SKLEP	75
8. SEZNAM LITERATURE IN VIROV	79

1. UVOD

“Galileo je rekel, da je naravni svet napisan v matematičnem jeziku. Sedaj ljudje poskušajo narediti, da bo družbeni svet napisan v ekonomskem jeziku... Prek orožja matematike (in z medijsko močjo) je neoliberalizem postal najvišja oblika konservativnega protinapada, ki zadnjih trideset let preži pod imenom ‘konec ideologije’ ali, nedavno, kot ‘konec zgodovine’.”

(Bourdieu 1998a: 35)

S poudarkom na vlogi jezika v konstrukciji družbene realnosti lahko neoliberalizem, ki se nanaša na ekonomske, politične in kulturne prakse, ki vzpostavljajo primat tržnega reda, v katerem sta profit in potrošnja definirajoča dejavnika realnosti (glej Gounari 2006: 78), razumemo kot diskurzivni konstrukt, učinek prevladujočega neoliberalnega diskurza. V sodobni medijski družbi (spektakla) pa so prav medijske reprezentacije osrednji ponudniki diskurzov, med katerimi se nenehno odvijajo boji za prevlado, za prevladujočo interpretacijo realnosti. Diskurzivne prakse namreč opredeljujejo, kaj je mogoče o čem reči, s tem proizvajajo specifično védnost, konstruirajo subjektivitete in določajo družbene odnose.

Namen diplomskega dela je kritično osvetliti vlogo slovenskih medijev, natančneje slovenskega novinarstva pri reproduciranju (hegemonije) neoliberalnega diskurza oziroma diskurza globalnega tržnega kapitalizma in s tem tržne in individualistične miselnosti ter pokazati, da množični mediji danes niso odprt prostor za odvijanje bojev med različnimi diskurzi, temveč so predvsem orodje v rokah dominantnega, hegemonega neoliberalnega diskurza. S to dekonstrukcijo neoliberalizma v medijskih vsebinah želim opozoriti na ideološki značaj novinarskih prispevkov in posledično poudariti spoznanje o nujnosti demokratizacije medijev in povečanja kritične vloge novinarstva v družbi. Poleg tega želim bralcu ponuditi splošen interpretativni okvir, s katerim bo lažje kritično prepoznal kapilarne razsežnosti strategij neoliberalnega diskurza v svojem vsakdanjem življenju.

Kot je že iz naslova diplomskega dela razvidno, se ne bom ukvarjala s strukturnim vidikom medijev (novinarstva), v katerem se sicer neoliberalizem prek deregulacije, privatizacije in navsezadnje tudi koncentracije medijskega lastništva še kako jasno kaže, temveč z vsebinskim, tekstualnim vidikom, kjer bom predvsem poskušala najti subtilne ideološke mehanizme za reprodukcijo neoliberalnega diskurza in konstrukcijo neoliberalnega subjekta

prek novinarskih prispevkov. Na medij torej ne bom gledala kot na družbeno institucijo, temveč ga bom obravnavala kot **kulturni tekst**,¹ ki s svojo vsebino in formo služi reproduciranju dominantne neoliberalne ideologije. Če želimo govoriti o ideoloških učinkih (učinkih vzpostavljanja kulturno konstruiranih in družbeno-zgodovinskih pojavov kot naravnih) novinarskih prispevkov kot kulturnih tekstov, nas mora zanimati njihov pomen ali, povedano drugače, “brez pomena teksta ne moremo misliti o medijskem učinkovanju” (Luthar 2002b: 300).

Na podlagi konstruktivističnega pristopa k teoriji reprezentacij in diskurza bom analizirala (tekstualne) značilnosti novinarskih prispevkov kot diskurzivnih dogodkov in poskušala prikazati, s kakšnimi diskurzivnimi strategijami in tehnikami ti konstruirajo in reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza, kakšen družbeni red legitimirajo ter kakšne subjektne pozicije ponujajo. Analiza bo torej poskušala upoštevati tako pogled “od zgoraj”, ujeti in razložiti subtilne ideološke mehanizme, prek katerih se reproducira neoliberalni diskurz, in po drugi strani prikazati realne učinke, ki jih ta diskurz producira tam, kjer se umešča.

Izhajajoč iz širše predpostavke, da je neoliberalizem diskurzivni ideološki konstrukt, ki ga nikakor ne gre misliti esencialno, ampak le v specifičnem družbeno-zgodovinskem kontekstu, za delo postavljam spodnje teze.

- Novinarski prispevki v slovenskih medijih konstruirajo in reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza s specifičnim načinom upovedovanja, za katerega so značilne posebne diskurzivne strategije in tehnike, ki jih lahko odkrijemo v retoriki, naraciji in vizualni ikonografiji prispevkov (poudarjanje individualizma, dekontekstualizacija, slavljenje posameznikove svobode in odgovornosti, prevlada skeptičnosti do države, krepitev konzervativne morale z distanco do tujega, reproduciranje fatalizma).

- Novinarski prispevki kot podporniki neoliberalnega diskurza v sebi paradoksalno povezujejo idejo naroda, družine, avtoritete, tradicionalnosti in hkrati egoistični interes, tekmovalni individualizem in nasprotovanje državi. Hegemonijo neoliberalnega diskurza vzdržujejo prek procesov zdravorazumske naturalizacije teh idej (kolonizacije zdravega razuma).

¹ Tekst v kulturnih študijah označuje vse, kar nosi nek pomen, ki ga lahko interpretiramo in analiziramo. Tekst pa ima lahko različne oblike – tekst namreč ni samo besedilo, temveč vsak kulturni produkt ali označevalna struktura, ki posreduje pomen (glej Slovarček ključnih besed in pojmov 2002: 353).

- Slovenski novinarski prispevki prek neoliberalne ideologije interpelirajo oziroma naslavljajo občinstvo kot nosilce specifičnih subjektnih pozicij, ki jih ti prepoznajo kot sebi lastne. Ker vsak diskurz konstruira subjekt, o katerem govori, neoliberalni diskurz spreminja aktivne državljane v potrošnike, nekritične tržne subjekte (homo politicus v homo economicus).
- Družbena kritika je prek takšnih novinarskih prispevkov estetizirana (poblagovljena kot vse drugo) in tako spremenjena v nekritiko.

Teze bom preverjala skozi optiko kvalitativnih metod proučevanja, in sicer tekstualne, diskurzivne analize in metode semiološkega pristopa. Viri za analizo bodo prispevki tedenskih aktualnodokumentarnih novinarskih oddaj Preverjeno in Tednik (v obdobju 3 mesecev, od 1. 1. 2007 do 1. 4. 2007). Kot orodje za dekonstrukcijo dominantnega neoliberalnega diskurza bom uporabila teoretske koncepte naveze Foucault – Gramsci in teoretske refleksije številnih do neoliberalizma kritičnih družboslovcev (Bourdieu, Wacquant, Laclau, Mouffe, Bauman, Pikalo, Kramberger).

Naj vnaprej zamejim obseg diplomskega dela s tem, da poudarim, da se ne bom poglobljala v politološko-ekonomske razsežnosti, zgodovino in opredelitve neoliberalizma (ponudila pa vendarle bom za razumevanje dovolj širok kontekst pojava), temveč bom poskušala sam diskurz neoliberalizma in njegove posledice za subjekta prijati s kritično-teoretskim aparatom. Preskok iz ekonomije v kulturo torej. Naj še opozorim, da je v delu hegemonija neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu in njene posledice za subjekta izključno predmet analitične interpretacije in nikakor ne moralistične retorike.

V prvem, uvodnem delu se bom seznanila s konstruktivističnim pristopom k teoriji reprezentacij, natančneje z diskurzivnim pristopom, kjer se bom naslonila na teoretsko zapuščino francoskega filozofa in zgodovinarja Michela Foucaulta. Njegove ključne misli (koncept diskurza, odnos oblast/védnost in vprašanje subjekta) bodo v navezavi na Gramscijev koncept hegemonije izhodišče in opora celotnemu delu.

Sledi poglavje, ki razgrinja diskurze o neoliberalizmu na eni strani in neoliberalni diskurz na drugi strani. V prvem delu bom predstavila temeljni interpretativni okvir za razumevanje neoliberalizma kot politično-ekonomskega projekta s poudarkom na neoliberalnem obratu v družbeno-zgodovinskem kontekstu in kot diskurzivnega ideološkega konstrukta, kjer bom

pozornost namenila konstrukciji (neoliberalnega) konsenza. V drugem delu pa bom osvetlila neoliberalni diskurz v luči njegovega specifičnega načina konstituiranja objektov védnosti, produciranja specifične neoliberalne védnosti in s tem legitimiranja določenih načinov videnja sveta. Razgrnila bom strukturo neoliberalnega diskurza z opisom vsebin in diskurzivnih strategij, s pomočjo katerih se le-ta spravlja v govor. Osredotočila se bom tudi na realne učinke, kjer se neoliberalni diskurz kot disciplinirajoči diskurz umešča, torej na njegovo ponujanje specifičnih subjektivnih položajev. Nazadnje pa bom osvetlila vlogo medijev v neoliberalnem družbenem redu.

V naslednjem poglavju bom v kontekst neoliberalizma najprej umestila slovenske novinarske prispevke, nato pa pozornost usmerila na sam neoliberalni diskurz v kontekstu slovenskega novinarstva. Najprej bom torej opredelila novinarstvo, natančneje žanr aktualnodokumentarnih oddaj, kjer se bom dotaknila sprememb v (tržnonaravnani) novinarski praksi, ki so posledica primeža neoliberalne kapitalne logike. V nadaljevanju bom osvetlila vlogo, ki jo novinarski prispevki kot diskurzivni dogodki igrajo v boju za hegemonijo neoliberalnega diskurza. Pri tem bom novinarje same opredelila kot subjekte neoliberalnega diskurza, ki sicer lahko proizvedejo posamezne novinarske tekste, vendar le v mejah diskurzivne formacije in režima resnice določenega obdobja in kulture, saj so kot komunikatorji vedno umeščeni v diskurzivni sistem in njihova namera je zgolj rezultat te umeščenosti.

Sledijo nastavki za analizo z natančno opredelitvijo metodološkega okvira analize, kjer bom določila in opisala metodo, enoto in predmet analize. Temu sledi analiza neoliberalnega diskurza v novinarskih prispevkih oddaje Preverjeno in Tednik, kjer bom podala izbor konkretnih vsebin in diskurzivnih strategij, ki konstruirajo in reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza. Diplomsko delo bom zaključila z diskusijo o hegemoniji neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu in sklepom.

Verovanje, da je neoliberalizem nekaj neizogibnega in kot tak brez alternative, opozarja Bourdieu (1998a), je posledica prevladujočega diskurza, ki ga proizvajajo, v glavnem nehote, množični mediji. Zato je po Bourdieuju (1998a) prva naloga boja proti temu verovanju analiza mehanizmov proizvodnje in širjenja tega diskurza, druga naloga pa analiza in predstavitev posledic te neoliberalne politike. V diplomskem delu se bom sicer lotila predvsem prve, a se pri tem neizogibno dotaknila tudi druge.

2. KONSTRUKTIVISTIČNI PRISTOP K TEORIJI REPREZENTACIJ

V izhodišču **konstruktivističnega pristopa**² kot kritike reflektivnega in intencionalnega razumevanja jezika je, da je pomen stvari konstruiran z uporabo reprezentacijskih sistemov. Kot pravi Hall (2004: 46), “konstruktivisti ne zanikajo obstoja materialnega sveta”, vendar ta svet dobi pomen šele v njegovi reprezentaciji. Tovrstna perspektiva ruši predstavo o tem, da imajo stvari v svetu pomen *per se* ali same po sebi in da ta pomen obstaja zunaj časa in zgodovine. Ker so pomeni razumljeni kot družbeno skonstruirani in ne apriorni, vnaprej določeni, torej niso fiksni in kot taki se lahko v času in prostoru spreminjajo.

V t.i. konstruktivističnem obratu je v kulturnih študijah mesto enega najpomembnejših konceptov zavzel koncept **reprezentacije**, saj je vzpostavil nov okvir za razumevanje družbene realnosti. Kot piše Lutharjeva (1998a: 7), je “pozitivistično predpostavko, da mediji odražajo družbeni svet /.../, v družbeni teoriji popolnoma izpodrinilo stališče, ki pravi, da je svet (so)konstruiran glede na medijske reprezentacije.” Proces reprezentacije predstavlja enega ključnih kulturnih procesov v kulturnem krogotoku³ (Gay in drugi 1997), znotraj katerega se ustvarja pomen kulturnega teksta ali artefakta. Reprezentacija je torej označevalska praksa – praksa, ki proizvaja pomen in zaradi katere stvari nekaj pomenijo. Stuart Hall (2004: 35) reprezentacijo razume kot “ključni del procesa, v katerem člani iste kulture proizvajajo pomene in si jih izmenjujejo. Vključuje uporabo jezika, znakov in podob, ki štejejo za stvari ali jih predstavljajo”. In “tako kot so reprezentacije temelj pomena **dogodka**, so konstitutivne za **identitete in subjektivitete občinstva**” (Luthar 1998a: 7; poudarki dodani). Za konstruktiviste so naša subjektiviteta in naše identitete konstruirane na

² V osnovi obstajajo trije pristopi k obravnavanju vprašanja pomena v reprezentaciji oziroma k razumevanju, od kod pridejo pomeni: reflektivni, intencionalni in konstruktivistični pristop. Reflektivni pristop temelji na predpostavki, da je pomen že vsebovan v samem predmetu, ideji ali dogodku in s tem posledično razume jezik zgolj kot ogledalo, ki odseva ali reflektira pomen, ki je inherenten stvari v resničnem svetu. Teorijo, po kateri jezik deluje tako, da preprosto odslikava ali posnema resnico, ki je določena v zunanem svetu, ki že vnaprej obstaja, imenujemo tudi mimetična teorija. Drugi pristop k pomenu v reprezentaciji zagovarja nasprotno. Trdi, da govorec oziroma avtor s pomočjo jezika nalaga svetu svoj enkratni pomen. Ker torej ta pristop jezik razume v terminih namere posameznikov, ga imenujemo intencionalni pristop (glej Hall 2004: 45).

³ Avtorji Gay, Hall in drugi (1997) poleg reprezentacije identificirajo še štiri kulturne procese: identiteta, produkcija, potrošnja in regulacija, ki skupaj sestavljajo kulturni krogotok, znotraj katerega lahko proučujemo ustvarjanje pomena kateregakoli kulturnega teksta ali artefakta. Bistvo koncepta je, da “presega dva skrajna načina razumevanja popularne kulture, tisto, ki ga ponavadi povežemo z marksizmom in predpostavlja, da je njen pomen določen že na ravni produkcije, in tisto, ki ga razumemo kot kulturni populizem in vztraja pri oblikovanju njenega pomena šele v trenutku trošenj” (Stanković 2006: 105). Pomen artefakta ali kulturne prakse se torej ustvarja ne samo v produkciji ali praksah potrošnje, temveč tudi načinih reprezentacije, v praksah regulacije (njegove uporabe in distribucije) in glede na vrsto identitet, ki jih povezujejo z objektom. Njihova ideja o kulturnem krogotoku torej implicira, da je ustvarjanje pomena v sodobni kulturi nenehno razvijajoč se proces, ki se nikoli ne konča.

podlagi reprezentacij, ki so nam na voljo (na primer reprezentacij materinstva, študenta itd.), ali, povedano drugače, so učinek oziroma produkt teh. Vse to pomeni, da moramo medije nasploh in znotraj njih tudi polje novinarstva razumeti kot reprezentacijo in posledično vir družbene konstrukcije pomena realnosti in formiranja subjektivitet ter nikakor ne kot odslikavo realnosti in zgolj prenos informacij. Za vpogled v organizacijo pomena in našega izkustva, za razumevanje družbeno skonstruiranega sveta in lastnih subjektivitet je torej potrebna analiza reprezentacij, v katerih se ogledujemo in samotematiziramo.

Konstruktivistični pristop k naravi reprezentacije bom v nadaljevanju razdelila na semiološki pristop, na katerega je izjemno vplival švicarski jezikoslovec Ferdinand de Saussure, in diskurzivni pristop,⁴ katerega utemeljitelj je francoski filozof in zgodovinar Michel Foucault. V nadaljevanju ju bom uporabila na različnih področjih analize. Prvega bom zgolj na kratko opisala za lažje razumevanje celote in predvsem prednosti, ki jih diskurzivni pristop nudi v primerjavi s semiološkim, drugemu pa se bom kot izhodišču nadaljnjega dela skrbneje in natančneje posvetila.

Saussurjeva dediščina, natančneje strukturalistični model jezika,⁵ je na številnih kulturnih področjih izoblikovala **semiološki pristop** k vprašanju reprezentacije. V jedru Saussurjeve misli je načelo arbitrarnosti znaka, ki pomeni, da med označevalcem in označencem ni naravne ali neizogibne povezave, in ki je, kot piše Hrženjakova (2002: 131), “v celoti subverzivno. Če je vez med označevalcem in označencem stvar tradicije in družbenega dogovora, potem v ‘stvarih samih’ ni nobenega privilegiranega, naravnega in absolutnega pomena.” Implikacije ideje o arbitrarni naravi znaka so za teorije reprezentacije bile zelo daljnosežne. Če pomen ni v stvari sami, niti ne v znaku, temveč med znaki, natančneje v kodu, to razrahlja idejo enega samega, naravnega in pravilnega pomena, s čimer se

⁴ Kljub številnim podobnostim je razlika med semiološkim in diskurzivnim pristopom tolikšna, da ju Hall (2004) popolnoma ločuje kot dva različna pristopa, dve različici konstruktivizma. Tej delitvi bom sledila tudi sama. O tem Hall (v Hrženjak 2002: 171) pravi: “Splošna uporaba jezika in diskurza kot modelov, kako kultura, pomen in reprezentacija delujejo, in ‘diskurzivni obrat’ v družboslovju in humanistiki, ki je sledil, je ena izmed najpomembnejših preusmeritev v našem poznavanju družbe, ki se je pojavila v zadnjih letih.”

⁵ Pomembna Saussurjeva ideja je bila, da je znak razdelil na dva elementa. Prvi je označevalec, ki pomeni formo (beseda ali podoba), drugi pa označenec kot ustrezna ideja ali koncept v naši mislih, ki ga sproži označevalec. Znak je torej zveza forme, ki označuje, in koncepta, ki je s to formo označen. Poleg tega je Saussure tudi sam jezik razdelil na dva dela, na langue – jezikovni sistem oziroma osnovno strukturo jezika, ki ga urejajo pravila in kodi, in parole – dejanski govor, posamezna govorna ali pisna dejanja, ki jih omogoča jezikovni sistem s svojimi pravili (Saussure 1997). Kot piše Hall (2004: 53), je za Saussurja bila osnovna struktura pravil in kodov (langue) “družbeni del jezika, del, ki ga zaradi njegove zaprte, omejene narave lahko preučujemo z vedo pravniške natančnosti.” Ker si je za preučevanje jezika izbral prav raven njegove strukture, na drugi del jezika (parole) pa gledal le kot na površino jezika, ga štejemo za strukturalista, njegov model jezika pa imenujemo strukturalističen.

“reprezentacija odpre neprestani ‘igri’ ali drsenju pomena in neprestani proizvodnji novih pomenov in novih interpretacij” (Hall 2004: 53). S tem je Saussure nakazal, da so vsi pomeni poizvedeni znotraj zgodovine in kulture. Semiologija kot splošna veda o znakih, ki se naslanja na Saussurjevo dediščino načel strukturalne lingvistike, pa je bila deležna tudi številnih kritik. Med omejitvami, ki jih v svoji kritiki semiologije navajata Hrženjakova (2002: 138-139) in Hall (2004: 54-55), je omejitev analize zgolj na jezik kot formalen, objektivni, zaprt sistem in njegovo notranjo strukturo (*langue*), ki je univerzalna, torej brezčasna, in ne toliko na konkretne procese uporabe in produkcije znakovnih sistemov (*parole*). Temu sledi prevelik poudarek na sinhroni analizi pomena na račun diahronih sprememb pomena, ki jih semiološki sistem doživlja v različnih časovnih in družbenih kontekstih, s čimer semiologija zapostavi pomen zgodovine in si onemogoči vpogled v morebitne spremembe, razvoj skozi čas. Semiologija tudi opusti vsakršno ideološko analizo in zanemari vlogo oblastnih razmerij, odnosov moči v procesu proizvodnje pomena ter iz procesa pomenjenja izloči subjekta. Poleg tega vztraja pri znanstvenosti in objektivnosti svojih interpretacij, izhajajoč iz predpostavk, da je vsako označevanje, tudi družbeno, sistematične narave in zato uporaba določenega sistema označevanja omogoča objektivno analizo, ter da znanstvena objektivnost izhaja iz metodološke podreditve govora jeziku kot abstraktnemu sistemu. S tem je posamezna označevalna praksa zgolj funkcija sistema oziroma kombinacija že obstoječega, o avtorju se ne razpravlja. Če sklenem, v semiologiji je “prioriteta na strani določujoče moči sistema, zanemarija pa se pomen interpretacije naslovnika, avtorjeve namene ter kulturni, družbeni, ekonomski in politični kontekst” (Hrženjak 2002: 131).

Foucault je kot utemeljitelj **diskurzivnega pristopa** presejal okvire in pomanjkljivosti strukturalne semiologije kot analize označevalnih praks in produkcije pomena. Foucaultov prispevek je predvsem v tem, da vprašanje jezika nadomesti z vprašanjem diskurza kot sistema reprezentacije in vprašanje pomena z vprašanjem proizvodnje vednosti. Zanima ga torej proizvodnja vednosti (namesto zgolj pomena) prek diskurza (namesto zgolj jezika). Kot poudarja Hall (2004: 67), Foucault vprašanje diskurza, reprezentacije in “resnice” radikalno historizira – zanj so stvari imele svoj pomen in bile “resnične” le v določenem zgodovinskem kontekstu (diskurz torej v vsakem obdobju proizvede svoje oblike vednosti, objekte in subjekte, ki se od obdobja do obdobja radikalno razlikujejo, ne da bi med njimi nujno obstajala neka kontinuiteta v pomenu). V diskurzivnem pristopu je osredotočenost na zgodovinsko specifičnost diskurzov v primerjavi s strukturalno semiologijo bistvena razlika, saj slednja semiološke sisteme analizira zgolj v danem trenutku. Večni diskurzi torej ne

obstajajo, v času se spreminjajo, s tem pa tudi objekti, subjekti in prakse, ki jih proizvajajo. Poleg poudarka na historičnosti oziroma zgodovinski dimenziji diskurza se Foucault usmeri tudi na družbeno vpetost diskurza, in sicer z navezavo védnosti na oblast in z vpeljavo subjekta.

2.1 FOUCAULT IN DISKURZIVNI PRISTOP

V nadaljevanju želim sistematično predstaviti Foucaultov diskurzivni pristop k reprezentaciji z opisom treh njegovih ključnih misli v kontekstu neoliberalizma: koncept diskurza (kot zgodovinsko specifičnih pravil in praks, ki proizvajajo smiselne trditve o objektu), odnos med védnostjo in oblastjo (kot razpršene v odnosih med ljudmi na vseh ravneh družbe) ter vprašanje subjekta (kot produkta zgodovinsko specifičnih diskurzov).

2.1.1 DISKURZ (IDEOLOGIJA IN HEGEMONIJA)

Po Foucaultu (2001: 55) so diskurzi prakse, ki v določenem zgodovinskem obdobju sistematično formirajo objekte ali področja védenja, o katerih govorijo. Tako se tudi **neoliberalni diskurz** kot vsak diskurz nanaša na “preplete jezika in spremljajočih praks, ki po eni strani omogočajo, da o nečem govorimo in na to delujemo, hkrati pa nam to šele konstruirajo” (Stanković 2006: 117). Gre za množici pravil podrejen način konstituiranja védnosti; za verigo idej, podob in praks, ki oblikujejo smiselne trditve, dogodke, objekte, subjekte, prakse in s tem vzpostavijo določen način govorjenja in razmišljanja o njih. S tem določi, katere védnosti so relevantne, resnične, katere prakse spremenljive, primerne in kateri subjekti utelešajo lastnosti diskurza. Definira, kaj je (in posledično kaj ni) smiselno in ustrezno v odnosu posameznika, v njegovem razmišljanju in obnašanju do določenega objekta (glej Hrženjak 2002: 161-162, Hall 2004: 65). Potemtakem je neoliberalni diskurz več kot zgolj jezik, vključuje prakse, tehnike, pravila specifičnega družbeno-zgodovinskega konteksta.

Osrednja značilnost neoliberalnega diskurza je njegova **funkcija izključevanja**. Kot poudarja Kuhar (2003: 15), je diskurz s tem, ko definira in producira objekte našega védenja “že v sami definiciji vključevalen in izključevalen.” Z definiranjem in dovoljenjem, kaj je mogoče reči, o čem je mogoče razmišljati in kaj velja za védenja, namreč izključuje drugačne načine

govorjenja in razmišljanja, konstruiranja védnosti. “S tem hkrati omejuje ter izključuje drugačne diskurze, diskurze z manj moči oziroma z manjšo stopnjo povezanosti z oblastjo” (Hrženjak 2002: 162). Bistveno je razumevanje (neoliberalnega) diskurza kot konstitutivnega elementa. Kot trdi Foucault (2001), **zunaj diskurza ne more obstajati nič smiselnega**, saj je pomen konstruiran znotraj diskurza. S tem, kot opozarja Hall (2004: 65), “Foucault v resnici ne zanika, da imajo stvari lahko svoj realni, materialni obstoj v svetu”, trdi le, da je mogoče njihov pomen videti le prek diskurza. Odnosa med diskurzom in družbo torej ne moremo dojemati kot odnosa dveh ločenih entitet. Kot poudarja Praprotnik (1999: 53), moramo ta odnos pojmovati “kot notranje, dialektično razmerje, kar hkrati pomeni, da so diskurzivni fenomeni tudi socialni fenomeni posebne, ožje vrste, in da so socialni fenomeni v določenem smislu diskurzivni fenomeni.” To pa ne pomeni samo, da diskurzi konstruirajo (ne reflektirajo) družbene procese, ampak da so tudi sami družbeno determinirani. Pot med neoliberalnim diskurzom in “neoliberalno” družbo je torej dvosmerna.

“Diskurz je v današnjem svetu eden od pomembnejših ‘virov’ preživetja ideologij” (Praprotnik 1999: 54). Na neoliberalni diskurz lahko torej gledamo v luči utelešenja in reproduciranja **ideologije**, neoliberalne ideologije trga in svobode posameznika. Bistvena lastnost ideološkega diskurza je naturalizacija oziroma vzpostavljanje kulturno konstruiranih in družbeno-zgodovinskih pojavov (svobodni trg, individualizem) kot naravnih z namenom vzdrževanja in legitimiranja obstoječih družbenih odnosov. Ideologija v diskurzu namreč “pomene ali pogoje, ki so utemeljeni v kulturi, zgodovini, ekonomiji... in torej spremenljivi konstruira kot naravne. To pa pomeni, da postanejo brezčasni, univerzalni, utemeljeni v naravi in torej večni” (Luthar 2001: 210).

Na področju ideologije je Foucaultovi misli⁶ najbliže Gramsci (1998: 210) s svojim konceptom **hegemonije** kot “intelektualnega in moralnega vodstva” določene družbene skupine. Hegemonija, ki v grščini pomeni “vladanje” ali “gospodstvo” (Debeljak 2002: 97), razume oblast kot boj med različnimi družbenimi silami za prevlado pomena ali, bolje rečeno, za bolj ali manj začasno utrditev pomena. Kot piše Stankovič (2002: 24), teorija hegemonije “izhaja iz teze, da kulturno vodstvo določenih slojev ni doseženo s silo ali prisilo, ampak je v

⁶ Foucault je nasprotoval ekonomskemu ali razrednemu redukcionalizmu v klasični marksistični teoriji ideologije. Trdil je namreč, da je marksizem nagnjen k temu, da “izkrivljenost” buržoazne vednosti kontrastira z lastnimi trditvami o “resnici” oziroma marksizmom. Foucault je poudarjal, da si katerakoli oblika misli ne more lastiti absolutne “resnice” zunaj igre diskurza. Zanj je namreč vsaka politična ali družbena oblika misli neizogibno ujeta v medsebojno delovanje védnosti in oblasti (glej Hall 2004: 68-69).

bistvu zagotovljeno s strinjanjem podrejenih.” Gramscijev poudarek na nujnosti nenehno trajajočega procesa produkcije soglasja za zagotovitev dominacije predpostavlja, “da polje kulture v resnici nikoli ni ideološko povsem homogen prostor, temveč prostor, poln različnih silnic, ideoloških konstruktov, bojev, zavezništov in podobno” (Stankovič 2002: 25), pri čemer dopušča možnost proti-hegemonskim silam, da se uveljavijo. Ta konstrukcija konsenza pa temelji na zdravem razumu, ki ga Gramsci (v Debeljak 2002: 98) razume kot “posebno obliko nesistematičnih prepričanj, šepavih metafor ter samogibnih domnev ljudi, ki karakterizirajo njihovo prilagodljivo razmišljanje in blokirano delovanje v danem družbenem redu.” Gre za sociološko kategorijo, ki je po Lutharjevi (2001: 210) “podmena, ki jo v našem vsakdanjem ravnanju implicitno predpostavljamo.” In dalje, “kolonizirati zdrav razum, to hegemonično ideologijo pomeni, imeti moč definirati, kaj je zdravorazumski in torej naravni pogled na stvari” (Luthar 2001: 210). Zdrava pamet pa ni nespremenljiva, mogoče jo je “logično prirediti, kanalizirati in osmisлити tako, da bo prispevala k revolucionarni zrušitvi družbenega reda” (Debeljak 2002: 98). Prav zato je zdrav razum ključno mesto ideološkega boja. Zdravorazumske predpostavke so v osnovi ideološke. Hegemonija se torej vzdržuje prek procesov zdravorazumske naturalizacije. Pri tem posebna in partikularna stališča in interese vladajočega razreda sprejme celotna družba za svoja stališča in interese. Specifično in partikularno s tem postane univerzalno.

Kot opisano, igra ključno vlogo pri reprodukciji obstoječih družbeno-ekonomskih odnosov tudi pri Gramsciju ideologija, ki jo razume kot množico “idej, pomenov in praks, ki so, kljub temu da se predstavljajo kot univerzalne resnice, zemljevidi pomenov, ki podpirajo oblast določenih družbenih skupin” (Barker v Stankovič 2002: 24-25). Njegova velika zasluga je ravno v tem, da je simbolne oblike prisvajanja izkustva in njegovih razlag iztrgal iz marksistične sheme o ekonomski bazi, ki odloča o vsem (glej Debeljak 2002: 101). To je doprineslo veliko prav kulturnim študijam, saj je v kulturi,⁷ predvsem v popularni kulturi, odprlo možnost vzpona proti-hegemonskih sil in zagotovilo njen emancipatorni potencial.

Torej, v družbi obstajajo diskurzi, ki so v danem družbeno-zgodovinskem kontekstu prevladujoči ali hegemoni, ena njihovih poglobitnih strategij pa je oblikovanje zdravega

⁷ Tukaj naj si sposodim Williamsovo, za tradicijo kulturnih študij najbolj pomembno, družbeno opredelitev kulture kot “celotnega načina življenja” (Williams v Stankovič 2002: 25), ki smisla in vrednot ne odkriva le v umetniških delih, ampak tudi v institucijah, obredih in načinih navadnega izkustva. Kot piše Debeljak (2002: 87), je Williamsova znamenita trditev, da je kultura navadna, prelomila s tedaj veljavnim postopkom akademskega elitističnega podcenjevanja množic in njihovih okusov, stilov ter drž, kot nečesa, kar je obsojeno na manjvreden status tako v estetskem kot tudi družbenem smislu.

razuma. Današnje “gospostvo” neoliberalnega diskurza je tako pridobljeno z ideološkim procesom naturalizacije neoliberalnih idej in s kolonizacijo zdravega razuma. Na ta način si neoliberalni diskurz zagotovi definirati javno sprejeto pripoved o družbeni resnici.

2.1.2 OBLAST IN VÉDNOST

Foucaultovo razumevanje oblasti ni klasično:⁸ zanj oblast ni centralizirana (ne prihaja iz enega mesta) in ne monopolizirana (ni v rokah določenega števila posameznikov, vladajočega razreda ali države). Foucault govori o krožnem in razpršenem modelu oblasti, v katerega smo ujeti vsi. “V družbi oblast kroži, ima mrežno strukturo in vsi člani družbe so ujeti v njene mreže – so oblastniki in podložniki” (Hrženjak 2002: 165). Kot poudarja Foucault (2000: 96), je “pod oblastjo treba predvsem razumeti številnost odnosov moči, ki so imanentni področju, na katerem se izvajajo.” Tudi neoliberalna oblast se torej nahaja v “gibljivem podnožju odnosov moči” (Foucault 2000: 97), v množici oblastnih razmerij, ki obstajajo na vseh ravneh družbenega življenja in v vsakem odnosu (med možem in ženo, zdravnikom in bolnikom), torej povsod. V tem smislu je **neoliberalno oblast** potrebno misliti “‘lokalno’, ‘regionalno’, ‘periferno’, disperzno kot heterogeno polje sil” (Dolar 1991: XVIII). Je torej vseprisotna in lokalna. S tem Foucault, kot piše Hall (2004: 71), “našo pozornost preusmeri od velikih, vseobsegajočih strategij oblasti k številnim lokaliziranim krogotokom, taktikam, mehanizmom in učinkom, skozi katere kroži oblast.” Govorimo lahko o mikrofiziki ali “lokalnih žariščih” neoliberalne oblasti/védnosti (Foucault 2000: 102).

Na tem mestu Foucault oblast poveže z védnostjo in pogosto uporablja kar koncept oblast/védnost. Oblast namreč proizvaja **védnost**, ki jo Foucault (2001: 195) opredeljuje kot “tisto, o čemer lahko govorimo v neki diskurzivni praksi, ki je s tem specificirana,” ta pa nazaj konstituira in legitimira oblastna razmerja, odnose moči. Védnost je torej oblika oblasti. Tudi neoliberalna védnost in oblast sta torej neločljivo povezani, “sta v odnosu recipročnega predpostavljaja” (Kurnik 2005: 161). Ali kot to opiše Foucault (1984: 32):

⁸ Dolar (1991: XVIII) v tematizaciji Foucaultovega pojmovanja oblasti piše: “Najprej: oblast ne more biti v posesti nekoga, niti v posesti vladarja niti določene skupine niti določenega razreda; je le neka strategija, neka mreža razmerij, katere rezultat je šele določena razporeditev moči, toda ta strategija, ta mreža preči vse razrede in skupine (misliti ‘oblast brez kralja’, pravi Foucault). Oblast ne deli enostavno vladajočih od vladanih, temveč preči oboje. Iz tega tudi izhaja, da se oblasti ne da lokalizirati – ni določenega mesta oblasti, recimo države, ali vrha piramide, od koder bi se oblast izvajala od zgoraj navzdol.”

Bržkone moramo dopustiti, da oblast producira vednost (pa ne preprosto tako, da jo spodbuja, ker jo uporablja, ali tako, da jo uporablja, ker je koristna); da oblast in vednost druga drugo neposredno implicirata; da ni oblastnega razmerja, ne da bi se korelativno vzpostavilo neko polje vednosti, in ne vednosti, ki ne bi hkrati zahtevala in vzpostavljala oblastnih razmerij.

Kot piše Hall (2004: 69), ne samo, da z oblastjo povezana vednost dobi avtoriteto “resnice”, pač pa ima moč, da samo sebe razglasi za resnično. “Vsakršna vednost ima realne učinke, ko jo enkrat uporabimo v resničnem svetu, in vsaj v tem smislu ‘postane resnična’” (Hall 2004: 69). Foucault resnice ne vidi v absolutnem smislu, neodvisne od obdobja in okolja, temveč govori o diskurzivni formaciji, ki podpira specifičen **režim resnice**. Tudi neoliberalna “resnica” je resnična le v specifičnem, sedanjem družbeno-zgodovinskem kontekstu, predvsem v svojih realnih učinkih in posledicah.

Pomembnejše od vprašanja resničnosti neoliberalne oblasti/vednosti bi torej za Foucaulta bilo vprašanje njene učinkovitosti. Vednost je bila, kot neločljivo vpletena v odnose oblasti, namreč vselej uporabljena za nadzorovanje družbenega vedenja.⁹ Kot piše Hrženjakova (2002: 169-170; poudarki dodani), je foucaultovska **disciplinirajoča oblast**, ki obvladuje vsa družbena razmerja, uravnava obnašanje in mišljenje ljudi, hkrati povsod in nikjer, ni vezana na določeno institucijo, je anonimna, a široko razpršena.¹⁰ Prav odsotnost neke formalne institucionalne avtoritete, investirane z oblastjo, ki daje direktive in izvaja sankcije, ustvarja vtis, da je proizvodnja specifične subjektivitete popolnoma prostovoljna ali celo naravna, v resnici pa gre le za bolj prefinjeno obliko oblasti od klasičnega avtoritarnega tipa. Kot piše Hall (2004: 71), Foucault v središče bojev med različnimi formacijami oblasti/vednosti postavlja telo. S tem ne misli preprosto fizičnega telesa, temveč “radikalno historizirano pojmovanje telesa kot nekakšne površine, v katero različni režimi oblasti/vednosti vpisujejo svoje pomene in učinke” (Hall 2004: 71). Telo je prizorišče tudi disciplinirajočega režima neoliberalne oblasti/vednosti.

⁹ Foucault v svojih zgodovinskih študijah norosti, kaznovanja in seksualnosti dokazuje, da je vednost določenega obdobja služila discipliniranju ljudi oziroma uravnavanju njihovega razmišljanja in obnašanja.

¹⁰ Kot piše Hrženjakova (2002: 170), se foucaultovska disciplinirajoča oblast pojavlja “na primer v instanci ‘ljudje’: ‘Ljudje pravijo, da bi, če bi samo malo shujšala, imela prav lepo postavo’.”

2.1.3 SUBJEKT

“Moj smoter je bil napisati zgodovino različnih načinov, na katere v naši kulturi iz ljudi napravijo subjekte. /.../ Splošna tema mojega raziskovanja ni oblast, temveč subjekt.”

(Foucault 1991a: 103)

Foucaulta ne zanima samo, kako diskurzi, povezani z oblastjo, v specifičnem družbeno-zgodovinskem kontekstu proizvajajo specifično védnost, temveč se sprašuje tudi, kako ta védnost, ki jo proizvaja določen diskurz, določa načine, na katere so stvari reprezentirane in prakticirane, določa, kaj je o stvareh moč vedeti, in s tem uravnava mišljenje in obnašanje posameznikov ter tako konstruira subjektivitete in družbene odnose.

Po Foucaultu (1991a, 1991b) neoliberalni diskurz proizvede védnost in ne subjekti, ki ga govorijo. Subjekti sicer lahko proizvedejo posamezne tekste, vendar, kot poudarja Hall (2004: 76), ti “delujejo v mejah epistem, diskurzivne formacije in režima resnice določenega obdobja in kulture.” **Subjekt je namreč proizveden znotraj diskurza**, ali povedano drugače, neoliberalni diskurz kot praksa konstruira neoliberalni subjekt, o katerem govori, na katerega se nanaša. Kot poudarja Hall (2004: 76), subjekt zunaj diskurza ne more obstajati, saj mora biti temu diskurzu podvržen – podrediti se mora njegovim pravilom in dispozicijam oblasti/vednosti. Subjekt tako sicer lahko postane nosilec vednosti, ki jo neoliberalni diskurz proizvaja ali objekt, skozi katerega se oblast prenaša, a zunaj neoliberalne oblasti/vednosti kot njen vir ali avtor ne more obstajati. Ko pravim, da neoliberalni diskurz konstruira posameznika kot svoj subjekt, to pomeni, da za posameznika, ki si ga osmišlja, diskurz konstruira **mesto subjekta, subjektni položaj**, s katerega postane smiseln in učinkovit. Iz tega ne sledi nujno, da bodo vsi posamezniki postali subjekti določenega diskurza v določenem obdobju, a pomena ne morejo sprejeti, dokler se ne postavijo na položaj, ki ga diskurz konstruira in s katerega je ta sploh smiseln, se tako podvržejo njegovim pravilom, postanejo nosilci njegove oblasti/vednosti, postanejo subjekti.

Kot ugotavlja Foucault (1991a: 106-107), ima beseda subjekt dva pomena: “/P/odložnik nekoga drugega – preko kontrole in odvisnosti; priklenjenost na lastno identiteto – preko vesti in vedenja o sebi.” Beseda subjekt se nanaša tako na podreditev kot na identiteto. Posameznik je torej dejaven v podrejanju, v tem oblikuje svojo lastno identiteto (hkrati se podreja in oblikuje svojo identiteto). Posameznik je torej vedno podvržen diskurzivnemu režimu specifičnega družbeno-historičnega konteksta, ki ga umešča na specifične subjektne položaje.

Proces, v katerem posamezniki zasedejo subjektne položaje oziroma mesto subjekta se imenuje subjektivizacija.¹¹

Če povzamem, predpostavka diplomskega dela je torej, da **neoliberalna subjektiviteta**, v smislu samorazumevanja in samotematizacije, ni nekaj, kar obstaja vnaprej, na kar se mediji zgolj naslavlajo ali jo posredujejo, prav tako “ni frivolni projekt, še zdaleč ni produkt avtonomnega procesa revidiranja lastnih biografij in neskončnega izbiranja iz skladovnic življenjskih stilov” (Pušnik 2003a: 42). Nasprotno, izhajajoč iz konstruktivistične paradigme, so subjektivitete diskurzivni konstrukti, torej produkti hegemonih diskurzov oziroma diskurzivnega režima specifičnega družbeno-historičnega prostora, ki posameznike umešča na specifične subjektne položaje. Kot take niso fiksne, se torej nenehno izgrajujejo, historično spreminjajo, kot tudi ni fiksni, temveč diskurzivno posredovan pomen, ki ga pripisujemo svojemu delovanju. “Da bi torej razumeli naše subjektivitete in identitete,”¹² poudarja Lutharjeva (1998b: 119), “moramo reflektirati prakse in tekste, ki jih proizvajamo, v katerih se ogledujemo in samotematiziramo.” Kulturne prakse in tekste je v tem mogoče razumeti kot zgodovinsko specifične tehnike subjektivacije. S tem pa, ko je posameznik kot subjekt vključen v sam proces pomenjenja, je prav tako vključen v kompleksna oblastna razmerja. Prav zato pri obravnavanju neoliberalne subjektivitete nikakor ne smemo pozabiti na oblastne odnose in njihove mehanizme, saj po Foucaultu slednji procese subjektivacije šele omogočajo.

¹¹ Vendar, da bi “iz človeškega bitja nastal subjekt, je potrebna določena objektivacija – najprej mora biti postavljeno kot objekt” (Dolar 1991: VII). To se lahko zgodi na tri načine: da je posameznik postavljen za predmet vednosti, ki se skuša vzpostaviti kot znanost; da je postavljen za predmet oblasti, ki zmeraj deluje razločevalno (na primer loči um od norosti), ali da za predmet postavlja samega sebe, se objektivira v samorazmerju in tako postane subjekt (Dolar 1991: VII). Tako se na tri načine, “moduse objektivacije” (Foucault 1991a: 103) posamezniki preobrazijo v subjekte oziroma zasedejo subjektne položaje. Ti so: znanstvene klasifikacije, ločitvene prakse in samopreobrazbe. Prvi modus objektivacije so znanstvene klasifikacije. Foucault pri tem zavrača idejo o razsvetljskih vedah in skozi samo genezo družboslovnih in humanističnih ved odkriva, da so te “specifična oblika vednosti, ki nastopi v natančno določenem zgodovinskem trenutku, ko se pojavi potreba po obvladovanju ljudi in urnavanju njihovega obnašanja” (Hrženjak 2002: 166). Kot take so torej zgolj navidezno nevtralne, v resnici pa globoko in nujno povezane z oblastjo, močjo, interesi in politikom. Ločitvene prakse kot drugi modus objektivacije so procesi ločevanja in kategorizacije ljudi na nore in normalne, bolne in zdrave, kriminalce in nekriminalce, v katerih sta ljudem pripisani tako družbena kot osebna identiteta. V teh procesih je subjekt “bodisi sam razcepljen, bodisi ločen od drugih” (Foucault 1991a: 103). Ločitvene prakse so tesno povezane z znanstvenimi klasifikacijami, ki so pogosto njihova podlaga, pojasnjujejo jih in upravičujejo. Tretji modus objektivacije pa za razliko od prejšnjih dveh, ki predpostavljata pasivnost posameznika, vključuje aktivno vlogo človeka, ki sam sebe preobrazi v subjekt. “Gre za prakse in tehnike, skozi katere človek sam sebe aktivno formira kot subjekt – za različne operacije, ki jih izvaja na lastnem telesu, umu, obnašanju in emocijah, načine, kako jih poskuša ‘obvladovati’, jim prirediti določeno obliko, se jih zavedati, beležiti njihove spremembe, razvoj in ‘napredovanje’” (Hrženjak 2002: 167).

¹² Naj na tem mestu definiram subjektiviteto v odnosu do identitete. Po Lutharjevi (1998b: 119) je subjektiviteta posebna vrsta identitete. Subjektiviteta je notranja, osebna in individualna identiteta, ki zadeva predvsem samorazumevanje, medtem ko identiteta bolj zadeva intersubjektivne odnose. Identitete izražajo svoj položaj glede na drugačne položaje, oblikujejo pa se skozi proces identifikacije in razlikovanja.

3. DISKURZI O NEOLIBERALIZMU IN DISKURZ NEOLIBERALIZMA

Pri preučevanju diskurzov je potrebno najprej analizirati izjave o določenem objektu védnosti, na katerega se diskurzi nanašajo in katerega s tem konstituirajo. Zanimati me torej mora, kako jezik izpričuje obstoj določenih fenomenov. V skladu s tem želim v nadaljevanju raziskati, kako se bje bitka za interpretacijo (in konstrukcijo) neoliberalizma kot objekta (ekonomske, politične) védnosti na eni strani in kako sam diskurz neoliberalizma oziroma neoliberalni diskurz na drugi strani na specifičen način konstituira svoje objekte védnosti, producira specifično neoliberalno védnost in neoliberalne subjektivitete, s tem legitimira določeno verzijo resničnosti, določen način videnja sveta in tako gradi neoliberalni svet.

3.1 DISKURZI O NEOLIBERALIZMU

Koncept neoliberalizma je v zadnjih dveh desetletjih pogosto rabljen izraz, njegov pomen pa je dokaj širok. Kot poudarja Giddens (v Kodelja 2005: 318; poudarki dodani), lahko pomeni “tako **politično filozofijo, ideologijo ali ekonomsko doktrino**, ki zagovarja svoboden trg in zavrača socialno državo, kakor tudi oznako za različne skupine, gibanja in stranke raznih politik in prepričanj.” Ne obstaja torej zgolj en pogled na neoliberalizem, o njem lahko razmišljamo na več načinov. Različni pogledi na neoliberalizem pa so zgolj konstrukti, na katere vplivajo družbeni, zgodovinski, jezikovni in politični dejavniki.

Kot vsak koncept je potrebno tudi koncept neoliberalizma umestiti v družbeno-zgodovinski kontekst, njegov pomen obravnavati kot fluiden, nikakor ne fiksen in nanj gledati v luči nenehne bitke za njegovo interpretacijo. Zavzeti stališče do neoliberalizma je tako vedno utrjevanje določenega pomena v boju o tem, kako gledati na današnji svet. Ali kot poudarja Pikalo (2003: 13), “razmišljanje o teh procesih ni normativno nedolžno: vsak diskurz ima poleg opisovalne funkcije tudi funkcijo vzpostavljanja.” Prakse definicij imajo torej normativne posledice. Definicija v smislu diskurza o fenomenu namreč sam pojav ne le opisuje, ampak ga aktivno konstruira. Različni diskurzi neoliberalizem ne reflektirajo, ampak ga šele ustvarjajo. Po foucaultovsko gre pri tem za proizvodnjanje védnosti o neoliberalizmu, kar pa je vselej povezano z odnosi moči v družbi.

Kljub temu želim v nadaljevanju vzpostaviti za naše razumevanje dovolj širok interpretativni okvir neoliberalizma, brez katerega bi morda v nadaljevanju dela videli samo posamična drevesa, ne pa tudi gozda. Naj torej v nadaljevanju osvetlim neoliberalizem kot **politično-ekonomski projekt** na eni strani in s teoretsko-konceptualnim aparatom kulturnih (medijskih) študij kot **diskurzivno ideološki konstrukt** na drugi.

3.1.1 NEOLIBERALIZEM KOT POLITIČNO-EKONOMSKI PROJEKT

Kot že ime samo pove, gre za nov pogled na staro stvar, za novo različico klasičnega liberalizma.¹³ Kot pravi Scholte (v Pikalo 2003: 5), “neoliberalizem gradi na prepričanju klasičnega liberalizma, da bodo tržne sile prinesle blaginjo, svobodo, demokracijo in mir vsemu človeštvu.” Na tem mestu bom upoštevala nasvet Bourdieuja (v Fairclough 1999), ki predlaga, da na neoliberalizem ne gledamo kot na zaključen proces ali končno stanje, temveč kot na projekt, tendenco, ki želi svoj, neoliberalni model razvoja kot “model, ki ustreza vsem” z vztrajnimi poskusi implementacije uveljaviti povsod po svetu. Bolje bi bilo torej govoriti o neoliberalizaciji kot neoliberalizmu. Fairclough (1999: 2) neoliberalizem s sklicevanjem na Bourdieuja opredeli kot “politični projekt za rekonstrukcijo družbe v skladu z zahtevami neomejenega globalnega kapitalizma.”

Kodelja (2005: 319) piše, da neke splošno sprejete definicije neoliberalizma ni, mnogi avtorji pa so mnenja, da gre za doktrino, ki ima izvor v Hayekovi liberalni ekonomski in politični teoriji. V ekonomskem smislu gre za **doktrino svobodnega trga**,¹⁴ ki vključuje prepričanje, da je učinkovitost trga najboljši alokacijski mehanizem. S tem so neoliberalci “v zadnjih desetletjih oživili klasično liberalno tezo proti posredovanju države na trgu, ki postaja vedno bolj globalen” (Pikalo 2003: 5). V svoji radikalizaciji liberalnih idej minimalne države in svobodnega trga vidijo državo in trg kot diametralno nasprotna principa družbene organizacije. Hkrati pa neoliberalizem kot politična filozofija poudarja vrnitev k temeljni

¹³ Pri tem naj opozorim, da ne gre enačiti neoliberalizem z novim liberalizmom (imenovanim tudi “moderni” ali “socialni” liberalizem), ki se je pojavil že pred kakim stoletjem. Razlika med njima je v tem, da novi liberalizem (v nasprotju z neoliberalizmom) zagovarja dvojje: dokaj ekstenzivno državno reguliranje gospodarstva in parcialni državni intervencionizem na ekonomskem področju, na bolj splošni politični ravni pa tezo, da je država dolžna zagotoviti vsem svojim državljanom enake možnosti. V tem pogledu je torej novi liberalizem bližje socialni demokraciji kot neoliberalizmu (glej Kodelja 2005: 318-319). Več o razlikah med klasičnim liberalizmom, egalitarno različico liberalizma in neoliberalizmom v nadaljevanju pri obravnavi neoliberalnega obrata v družbeno-zgodovinskem kontekstu.

¹⁴ Trg kot načelo menjave in ne kot fizični prostor.

prvini liberalizma, k **individualizmu** kot zagovarjanju moralne primarnosti osebe pred zahtevami katerekoli družbene kolektivitete (glej Rizman 1992: 15-16). Kodelja (2005: 320) ob tem poudarja, da gre za “vrnitev k primitivni obliki individualizma, ki je kompetitiven, posesiven in pogosto utemeljen na doktrini o suverenosti potrošnika.” Ali, kot je to nekoč pomenljivo predstavila Thatcherjeva (v Kurz 2000: 23) z besedami “ni družbe, so samo posamezniki.” Individualna svoboda s pravicami posameznika je osrednji temelj neoliberalne “nove desnice”, s katerim se opravičuje in legitimira neoliberalno politiko. “V vrednostnem smislu,” pravi Kodelja (2005: 320), neoliberalizem “daje prednost svobodi pred enakostjo, pri čemer je svoboda mišljena kot negativna svoboda, to je kot svoboda od državnega intervencionizma v gospodarstvo, ki implicira sprejemanje neenakosti, nastajajočih zaradi trga.” Neoliberalizem torej s sklicevanjem na individualno svobodo sprejema družbeno neenakost, ki je rezultat delovanja trga, saj tega smatra za najučinkovitejši mehanizem uravnavanje vseh vidikov družbenega življenja.

Toda, kot opozarja Giddens (v Kodelja 2005: 319-320; poudarki dodani), pri tem ne gre prezreti prepričanja neoliberalcev, da je treba razvijati lastno pobudo posameznika in omejiti vpliv države na minimum le v gospodarstvu, drugod pa je potrebna močna regulacija, ki bo zaščitila tradicionalno moralo, pri posameznikih pa razvijala njihovo odgovornost in dolžnost. Neoliberalizem namreč neovirano delovanje trga povezuje z **obrambo tradicionalnih družbenih tvorb** (še posebej družine in naroda).¹⁵ Zaradi tega ostro nasprotuje vsemu, kar tradicionalno pojmovanje družine ali naroda ogroža ali slabi (na primer homoseksualne skupnosti, samsko gospodinjstvo, multikulturalizem). V tem kontekstu lahko neoliberalno paradigmo označimo za **neokonzervativno revolucijo** (Bourdieu 1998a: 35; poudarki dodani).

Država pa vendarle ni povsem izvzeta iz neoliberalnega modela razvoja. Kot poudarja Wacquant (2003: 65-66; poudarki dodani), se “nevidna roka” trga dopolnjuje z **“jekleno pestjo” države**. Policija, sodišča in zaporniški sistemi postajajo vedno bolj dejavni v nadzoru nemirov, povzročenih zaradi razširjanja socialne negotovosti, ki je posledica neoliberalnih politik (ekonomske deregulacije in krčenja socialne države). Kot piše, se v evropskih državah

¹⁵ Hall (v Laclau in Mouffe 1987: 138-139) v svoji obravnavi politike thacherizma, v kateri se je večinoma uveljavil neoliberalizem, opozori, da thacherjevski populizem “povezuje med sabo odmevne vsebine organskega torijevstva – narod, družino, dolžnost, avtoriteto, merila, tradicionalnost – in agresivne vsebine ožvljenega neoliberalizma – egoistični interes, tekmovalni individualizem, nasprotovanje državi.”

čedalje pogosteje uporablja zapiranje neevropskih tujcev zaradi diferenciacije,¹⁶ katerega namen je njihova izključitev kot nezaželenih družbenih kategorij, pri čemer so označeni kot nepripadniki socialnega telesa Evrope. Namen kaznovalne države torej “ni toliko v varovanju pred kriminalom kakor sproženje neusmiljene vojne z revnimi in vsemi tistimi, ki jih marginalizira neoliberalni ekonomski red, ki si je vsepovsod pridobival podlago s pretvezo vrnitve k ‘svobodi’” (Wacquant 2003: 73).

Prevladujoč diskurz vidi neoliberalizem predvsem v luči pozitivnih posledic in pridobitev za vse. S tem predpisuje, kako je o neoliberalizmu potrebno govoriti, in hkrati izključuje druge in drugačne diskurze o njem, predvsem tiste diskurze z manj moči ali z manjšo povezanostjo z oblastjo. Kljub temu so si onstran hegemonnega diskurza o neoliberalizmu izborili pravico do lastne interpretacije ter oblikovanja predstave o času, v katerem živimo, tudi alternativni diskurzi o neoliberalizmu, ki ga vidijo predvsem v luči njegovih **(negativnih) posledic za družbo**. “Neoliberalizem je odločujoča politično-ekonomska paradigma našega časa – nanaša se na politiko in procese, po katerih je sorazmerni peščici zasebnih interesov dopuščeno, da nadzira toliko družbenega življenja, kot je mogoče, da bi tako kar najbolj povečala osebni dobiček” (McChesney 2005: 15). Večina kritikov poudarja tudi njegove pogubne učinke, ki se kažejo v povečanju družbene neenakosti, ekoloških katastrofah kot posledicah gospodarske rasti, vsiljevanju komercialnih vrednot, privatizaciji in poblagovljenju (komodifikaciji) javnih dobrin itd. Pri tem bi posebej omenila dva negativna učinka neoliberalizma, ki ju izpostavlja Bourdieu (1998b: 4). Prvi je destrukcija vseh kolektivnih instanc, ki lahko ovirajo delovanje svobodnega trga, predvsem pa destrukcija države kot hranilke vseh univerzalnih vrednot, povezanih z idejo javnega. Drugi pa je vsiljenost tiste vrste moralnega darvinizma, ki s kultom zmagovalca vzpostavlja boj proti vsem kot normo vsakega ravnanja. Mehanizem za dosego prvega učinka je privatizacija (redukcija intervencijske vloge države, zmanjšanje javnega financiranja, državne regulative itd.), za dosego drugega pa tekmovalnost (med posamezniki, podjetji, državami).

Z redukcionizmom življenjskih praks na zgolj ekonomski vidik se zapira javni politični prostor delovanja. V tem številni kritiki neoliberalizma vidijo (paradoksalno) **avtoritarne**

¹⁶ Sociologinja Claude Faugeron (v Wacquant 2003: 67) namreč postavlja razloček med “zaporom zaradi varnosti”, “zaporom zaradi avtoritete” in “zaporom zaradi diferenciacije”, saj ti ne merijo na isto populacijo in prav tako družbi ne prenašajo enakega sporočila. Prvi je namenjen posameznikom, ki veljajo za nevarne in ki bi lahko povzročili škodo; cilj drugega je uveljavitev moči države; tretji pa je namenjen izključevanju družbenih kategorij, ki veljajo za nezaželene.

tendence neoliberalizma. Kot poudarja McChesney (2005: 18), ima neoliberalizem “pomemben in nujen stranski učinek – depolitizirano prebivalstvo, za katerega sta značilna apatija in cinizem.” Neoliberalizem se s tem postavlja nasproti pravi participatorni demokraciji. Čeprav, kot pišeta Laclau in Mouffejeva (1987: 141), se demokratičnega ideala ne napada odkrito, se ga vendarle poskuša vsebinsko izprazniti in demokracijo definirati na novo, in sicer tako, da bi se z njo legitimiral režim, v katerem pravzaprav sploh ne bi bilo politične participacije. Demokratično legitimnost se v neoliberalnem kontekstu namreč podeljuje komercialni logiki (glej Bourdieu 2001: 67), demokracijo se enači s potrošniško izbiro. Neoliberalni guru Milton Friedman na primer celo vidi samo bistvo demokracije v ustvarjanju dobička. Vsaka vlada, ki sledi protitržnim politikam, pa je zanj nedemokratična, ne glede na to, kakšno javno podporo morebiti ima¹⁷ (glej McChesney 2005: 17). Splošno veljavno ideologijo (neoliberalne) demokracije¹⁸ tako Debord (1999: 10) z drugimi besedami poimenuje “ideologija diktatorske svobode Trga”.

3.1.1.1 NEOLIBERALNI OBRAT V DRUŽBENO-ZGODOVINSKEM KONTEKSTU

Da pa neoliberalizem ni samoumeven oziroma ni od nekdaj, čeprav se v svojem pohlepu po hegemoniji trudi dajati vtis utemeljenosti v naravi sami, nam osvetli družbeno-zgodovinski kontekst neoliberalnega obrata, ki pojasni izvor ideje in prakse neoliberalizma.

Prvi korak v razumevanje neoliberalizma poznega dvajsetega stoletja in njegovih okvirov politik je razumevanje širše liberalne tradicije. **Klasični liberalizem** 18. in 19. stoletja lahko kljub številnim razhajanjem v misli združimo pod okrilje treh skupnih načel: pomembnost svobode posameznika in njegovih pravic v politični misli (David Hume, Jeremy Bentham, James Mill), prost trg s svojim mehanizmom tržne cene kot najboljši način zagotavljanja svobode posameznika in zadovoljevanja njegovih želja (Adam Smith) in neintervencionistična država, ki s politiko “laissez-faire” zagotavlja neomejeno delovanje trga

¹⁷ Kot primer “avtoritarne neoliberalne demokracije” McChesney (2005: 17-18) navaja Čile po Pinochetovem strmoglavljenju demokratično izvoljene Allendejeve vlade leta 1973. Po petnajstih letih diktature v imenu demokratičnega svobodnega trga so leta 1989 obnovili formalno demokracijo z ustavo, ki je prebivalstvu otežila oziroma, bolje rečeno, onemogočila kljubovanje poslovno-vojaški prevladi v čilski družbi. “Demokracija je dopustna, dokler je nadzor nad biznisom prepovedan ljudskemu premisleku in spremembi; dokler torej ni demokracija” (McChesney 2005: 18). Čile so prvi poskus formiranja neoliberalne države.

¹⁸ Teoretiki za “neoliberalne” demokracije označujejo tiste sisteme, ki so prešli dve transformaciji: eno k demokraciji in drugo k neoliberalizmu (glej Grugel v Pikalo 2003: 125).

in pravico do lastnine tržno naravnanih posameznikov (glej Sally v Hackworth 2007: 3-4; poudarki dodani).

V sredini 19. stoletja se je z marksizmom pojavila prva kritika klasičnega liberalizma, ki je s svojima zagovornikoma Marxom in Engelsom opozarjala na kapitalistično izkoriščanje. Simpatija tem idejam je proti koncu 19. stoletja vodila v radikalne delavske upore v ZDA, ki so zavračali ideologijo “laissez-faire”. Manj skeptični misleci od Marxa, a prav tako prodorni, so, kot opisuje Kekes (v Hackworth 2007: 6, poudarki dodani), sledili misli Johna Stuarta Milla in Johna Maynarda Keynesa v **egalitarno različico liberalizma** v 30. letih 20. stoletja, ki je zagovarjala, da brez močne države, ki prerazporeja bogastvo med populacijo, načela liberalizma niso dosegljiva. Harvey (2007: 10) govori o “‘razrednem kompromisu’ med kapitalom in delom”. Individualna svoboda in svoboda trga, a vladno upravljanje plač in državni davki – država blaginje in gospodarski razvoj, torej. Uveljavila se je kot odgovor na povojno veliko recesijo in predvsem tam, kjer je bilo razvito močno gibanje proti samemu socializmu.

Toda nizka profitabilnost fordizma, množične proizvodnje in kriza keynesianskih politik države blaginje (nezaposlenost, inflacija) je v 70. letih prejšnjega stoletja vodila v mobiliziranje razširitve tržne logike, konkurence in poblagovljenja v vseh sektorjih družbe in s tem v politike oživljanja kapitalizma, v **neoliberalizem**. Za vzpon same neoliberalne misli je zaslužen politični filozof Friedrich Hayek,¹⁹ ki je sicer že leta 1944 v svoji knjigi *The Road to Serfdom (Pot v hlapčevstvo)* silovito napadel keynesiansko intervencionistično državo (državno voden kapitalizem) in opozoril, da se zahodne družbe s tem spreminjajo v kolektivistične in tako v totalitaristične države (glej Laclau in Mouffe 1987: 140). Strah pred socializmom (pod vplivom Sovjetske zveze) je širil njegovo misel in eden izmed njegovih učencev je bil osrednji ideolog, guru neoliberalizma Milton Friedman, ki je bil med drugim tudi eden od utemeljiteljev čikaške ekonomske šole. V praksi pa se je neoliberalizem uveljavil šele kasneje, predvsem v 80-ih letih 20. stoletja s politikami konzervativne vlade Reagana v Združenih državah Amerike in Thatcherjeve v Veliki Britaniji, zadnji dve desetletji pa je postal “prevladujoča globalna politična usmeritev, ki so jo prevzele politične stranke centra in večji del tradicionalne levice kot tudi desnice” (McChesney 2005: 15). Pomembne politike

¹⁹ Ob njem se je leta 1947 zbrala skupina zagovornikov neoliberalnih idej (večina ekonomistov, zgodovinarjev in filozofov) pod imenom Mont Pelerin Society. Med njimi so bili tudi Ludwig von Mises, Milton Friedman in Karl Popper (glej Harvey 2007: 19-21).

neoliberalizma so deregulacija, privatizacija javnih servisov, manjšanje davkov korporacijam, rušenje socialne države, povečanje mednarodne mobilnosti kapitala, večanje konkurence in kriminalizacija revščine.

3.1.2 NEOLIBERALIZEM KOT DISKURZIVNI IDEOLOŠKI KONSTRUKT

Danes ni mogoče obravnavati neoliberalizma kot družbenega fenomena, ne da bi ga hkrati mislili kot diskurzivni ideološki konstrukt. Neoliberalizem je namreč fenomen, ki nastane šele v drugi polovici 20. stoletja kot **produkt prepleta znanstvenega diskurza (predvsem ekonomskega) in premikov v politiki**. Neoliberalizem torej ni naravno dejstvo, ki bi obstajalo v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh kulturah pomenilo isto. Kot objekt védnosti in kot smiselni ter razumljiv konstrukt se je lahko pojavil le znotraj prav določene diskurzivne formacije. Neoliberalizem je tako konstruiran “skozi celoto tistega, kar je bilo izrečenega v skupini vseh izjav,” ki so ga poimenovala, zamejile, opisale, pojasnile, poročale o njegovih napredovanjih, o njem razsojale in mu morda posodile govor s tem, da so v njegovem imenu artikulirale diskurze, ki bi se utegnili izkazati za njegove (Foucault 2001: 35-36).

Zgornje videnje neoliberalizma kot diskurzivnega konstrukta je antiteza danes prevladujočemu esencialističnemu pogledu nanj, ki ga, kot piše Pikalo (2003: 27), “oznanja kohorta državnikov in politikov mednarodnih organizacij, menedžerjev in javnih uslužbencev ter predvsem novinarjev vseh vrst.” Tudi Janez Drnovšek (v Pikalo 2003: 26) je leta 2002 na seji Sveta za varnostna vprašanja rekel: “Globalizacija je dejstvo, s katerim živimo.” Naj na tem mestu neoliberalizem izenačim z globalizacijo z argumentom, da neoliberalne politike predstavljajo temeljni okvir globalizacije. Kot opozarja Bourdieu (1998a: 35), neoliberalizem “preži pod imenom ‘konec ideologije’ ali, nedavno, kot ‘konec zgodovine’.” S tem pa je, piše Krambergerjeva (2003: 88), sam pravzaprav idealno mesto za vpis ideologije. Ideologija o koncu ideologije torej. Svoj največji argument gradi prav na svoji samoumevnosti in neizbežnosti, ki onemogoča vsako alternativo in s tem formira dominantno prepričanje, da ni mogoče kaj spremeniti, da se lahko samo bolj ali manj uspešno prilagajamo temu “dejstvu”. Takšen ideološki pogled neoliberalizem potvarja v zacementirano stanje popolnega naravnega dejstva. Pozablja, da je ideja neoliberalizma **rezultat zgodovinsko in družbeno specifičnih pogojev** in nikakor ni neizbežno dejstvo oziroma nekaj naravnega in ahistoričnega ali nujnega.

S tem pa ne namigujem na pojav velike Ideologije, personalizirane v moči nekaj kapitalsko elitnih posameznikov. Kar je pri neoliberalizmu **ideološkega**, je to, da temelji na partikularizmu, ki se prikazuje kot univerzalizem, in dehistorizaciji, ki prikazuje stvari, kot da so ahistorične, večne, brez zgodovinskega ozadja. Neoliberalizem z idejo svobodnega trga in individualizma, sicer kulturno konstruiran in družbeno-zgodovinski pojav, se namreč vzpostavlja kot naraven, ahistoričen. Svoj partikularen, poseben (neoliberalen) pogled na svet prikazuje kot splošen, univerzalen. Predpogoj za njegovo učinkovito delovanje je namreč prav to, da je videti čimbolj spontan, celo naraven.

Ker pa se neoliberalizem kot strategija sil zavzema za ekonomizacijo življenja, lahko govorimo o imperializmu ekonomskega, o primatu ekonomizma,²⁰ o novi neoliberalni ideologiji, ki različnim poljem podtika svoj lasten tržni kriterij. Beck (2000: 8-15; poudarki dodani) ideologijo neoliberalizma, ideologijo vladavine svetovnega trga označi kot **globalizem**. Globalizem pomeni ideologijo, ki zreducira vse aktivnosti zgolj na eno dimenzijo, in sicer ekonomsko. "Z globalizmom mislim na pogled, da svetovni trg odpravi ali zamenja politično akcijo" (Beck 2000: 9). S tem Beck že nakaže zmagoslavje ekonomskega nad političnim in posledice globalizma za subjekta kot državljana-potrošnika.

3.1.2.1 KONSTRUKCIJA NEOLIBERALNEGA KONSENZA

"Svoboda je le druga beseda ..."
(Kristofferson, pesem Me & Bobby McGee)

Neoliberalni diskurz v sodobnih razpravah prevladuje do te mere, da je mogoče govoriti "o ortodoksiji nekega pogleda, o pravoverju, ki je zadobilo status občosti" (Pikalo 2003: 28). Njegova "obča mesta, /.../ nerazpravljane predpostavke razprave" (Bourdieu in Wacquant 2003: 57) je stalno ponavljanje postopoma spremenilo v univerzalni zdrav razum. In "neoliberalizem, ki družbena razmerja in človeške odnose presoja skozi optiko tržno-blagovnih razmerij, se je vzpostavil kot **sistem gospodstva**" (Pušnik 2003b: 175; poudarki dodani).

²⁰ Ekonomizem razumem kot preveliko poudarjanje, precenjevanje ekonomskega dejavnika v interpretaciji družbenih in zgodovinskih procesov.

Pojem konsenza implicira družbeno in kulturno enotnost glede skupne kulture, skupnih interesov in tudi temeljnega vrednotnega sistema.²¹ Ker pa je konsenz diskurzivno produciran v procesu naturalizacije, s čimer si pridobi privolitev in status zdravega razuma, tudi neoliberalne vrednote, kot so individualizem, svoboda izbire, pravica do kopičenja zasebne lastnine, konkurenčnost, prosti trg, razvoj in napredek (glej Rizman 1992, Pikalo 2003, Treanor 2005) poleg tradicionalnih vrednot družine, naroda, avtoritete, tradicije itd. niso nekaj, kar pride pred družbenim delovanjem (npr. gledanjem informativne oddaje na televiziji), ampak so v tem delovanju šele diskurzivno oblikovane. Nemogoče je torej govoriti o temeljnih vrednotah družbe, saj so te vedno normativno določene oz. kulturno konstruirane v določenem družbeno-zgodovinskem kontekstu. Če predpostavljamo, da so vrednote nekaj naravnega in samoumevnega, implicitno ahistoriziramo družbo, s tem pa tudi same subjektivitete mislimo brez zgodovine in zunaj družbe, torej iztrgane iz konteksta. **Neoliberalni konsenz** se je vzpostavil z **naturalizacijo prevladujoče sheme neoliberalnega mišljenja**, z opredelitvijo zgoraj naštetih predpostavk, ki se smatrajo kot podmena razmišljanja in ravnanja posameznikov v vsakdanjem življenju. "To mišljenje se je [kot zdrav razum, op.a.] trdno zasidrilo v različnih družbenih sferah produkcije, distribucije in konzumpcije tako materialnega kot tudi simbolnega/kulturnega kapitala in usmerja prakse ljudi v njihovih vsakdanjih življenjih" (Pušnik 2003b: 175; poudarki dodani).

Neoliberalne ideje se torej širijo s koloniziranjem zdravega razuma, ki je ključno mesto ideološkega boja. V poznem dvajsetem stoletju so tako postale široko sprejete kot povsem zdravorazumske. Neoliberalni konsenz pa se z naturalizacijo partikularnih podob vzpostavlja predvsem v prid ekonomski sferi. Kot pojasnjujeta Laclau in C. Mouffe (1987: 138), je nova desnica v neoliberalen diskurz uspešno artikulirala vrsto demokratičnih oblik upiranja spreminjanju družbenih razmerij. "Ekvivalentne verige, ki jih konstituira vsaka hegemonistična artikulacija, so lahko zelo raznolike" (Laclau in Mouffe 1987: 138), kar je pokazal tudi neoliberalni diskurz. Podporo načrtu Reagana in Thatcherjeve o rušenju socialne države lahko se da pojasniti prav z neoliberalno verigo ekvivalenc, proti socialni državi sta namreč mobilizirala odpore proti birokratičnosti le-te. Nadalje, na primer neoliberalni diskurz odpore proti birokratizaciji artikulira v obrambo tradicionalnih neenakosti po spolu in rasi. Podobno v tem kontekstu neoliberalizma "proizvodnja lokalnih in nacionalnih identitet služi homogenizaciji trgov, z namenom ustvariti pogoje za prost pretok kapitala in blaga, brez

²¹ Konsenz je predvsem očiten v zaimkih, kot sta 'mi' in 'naš' in glagolskih oblikah za prvo osebo množine (smo). Več o rabi majestetičnega plurala in njegovih učinkih v analizi.

prostega pretoka oseb” (Kurnik 2003: 70).²² V verigo se lahko nizajo različne teme, mnogo različnih ekvivalentov, ki podpirajo in krepijo drug drugega in tako neoliberalizem zapolnjujejo z novimi pomeni. Ta je namreč “plavajoči označevalec”, katerega pomen ni dan, utrdi se šele z verigo ekvivalenc, ki ga definirajo. Laclau in C. Mouffe (1987: 142) pišeta, da nova desnica v nasprotju z verigo ekvivalenc enakost = identiteta = totalitarizem zagovarja pravico do razlik in afirmira sekvenco razlika = neenakost = svoboda. **Individualna svoboda** je tako postala **temeljno vozlišče neoliberalne diskurzivne formacije**. Kot piše Harvey (2007: 7), je predpostavka, da svoboda trga zagotovi individualno svobodo, temelj neoliberalne misli. “Temu novemu konservativizmu se je torej posrečilo predstaviti svoj program razbitja socialne države kot obrambo individualne svobode pred zatiralsko državo” (Laclau in Mouffe 1987: 142).

Vrednota svobode je kot ideal skozi zgodovino pokazala svojo moč v mobiliziranju množic.²³ Kot opisuje Harvey (2007: 5), je bila svoboda nekoč ogrožena v fašizmu, komunizmu, danes pa že z vsako obliko državne intervencije, ki s kolektivno odločitvijo nadomešča odločitve svobodnih posameznikov. Po Harveyju (2007: 42) je neoliberalizem ideal osebne svobode zoperstavil intervencionističnim in regulatornim praksam države, s tem pa zaščitil interese kapitalističnega razreda in obnovil njihov položaj. Ta ideološka naloga pa je potrebovala oporo v svobodi potrošniške izbire, ne samo izdelkov, temveč tudi življenjskih stilov, oblik izražanja itd. Način, kako so v politični filozofiji opredeljeni pojmi, kot so svoboda, enakost, demokracija in pravica, pomembno vpliva na oblikovanje zdravega razuma množic. Gre namreč za pojme, ki jih vsi vrednotimo in jih celo predpostavljamo. Njihov pomen pa se lahko skozi čas spreminja glede na prevladujoče diskurze, ki jih vsebinsko opredelijo. Zaloga preteklih materialov se tako modificira, zapolni z novimi pomeni, prilagodi novim razmeram in tako uporabi za nove namene. Stara tradicija za nove namene, torej. Pomeni namreč nikoli niso dokončno utrjeni, temveč so vedno podvrženi spremembam glede na različni kulturni kontekst ali zgodovinsko obdobje. Prav zaradi te nestabilnosti pomena je, kot opozarja

²² Na več kot 3000 kilometrov dolgi meji z Mehiko ZDA od 90. let 20. stoletja gradijo ograje in zidove, s katerimi poskušajo zaustaviti priseljevanje revnih Mehičanov v zanje bogato severno sosedo. Podoben namen kot zid med Mehiko in ZDA ima schengenska meja v Evropi.

²³ Ideal svobode je na primer spodbudil uporniško gibanje v vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi pred koncem hladne vojne, kot tudi študentsko gibanje na Tiananmen Square. Tudi študentska gibanja leta 1968 so obšla svet (Pariz, Chicago, Bangkok, Mexico City) delno v zahtevi večje svobode govora in osebnih odločitev. Nenazadnje je ideja svobode, globoko vpeta v ameriško tradicijo, igrala pomembno vlogo ob dogodku 9/11, ki je bil interpretiran kot napad nanjo. Prav tako je Bushova administracija idejo svobode, natančneje širjenje te, uporabila za upravičevanje napada na Irak. Povedano z besedami Busha: “Kot najmočnejša sila na svetu imamo [ZDA] dolžnost, da pomagamo širiti svobodo” (v Harvey 2007: 5-7).

Hrženjakova (2002: 133), “možno vsak partikularni ideološki pomen univerzalizirati in naturalizirati.” Kar je navidezno naravno, je namreč še kako družbeno.

S pomočjo naštetega lahko pojasnim tudi slovenski zdrs v neoliberalizem. Vendar, kot piše Krambergerjeva (2003: 88), je bil ta precej neopazen, pri čemer ponudi tudi razlago, kako je prišlo do takojšnje prilagoditve na novo, neoliberalno ideološko shemo. Slovenska provincialna in konzervativna mentalna struktura naj bi še pred samim vdorom neoliberalne logike kazala določeno sistemsko analognost provincialnemu mišljenju s kasnejšim neoliberalizmom (diktatura mediokritet, podrejenost institucionaliziranim razpečevalcem diskurza, zavračanje tujcev itd). Temu pa prišteje še lastninsko in kapitalsko frustracijo dedičev socializma, saj nam bi nova kapitalska logika sprostila zavore pri akumulaciji kapitala, ki pa ga je prejšnji sistem preprečeval (glej Kramberger 2003).

Neoliberalizem si torej “prizadeva za novo hegemonistično artikulacijo na podlagi sistema ekvivalenc, ki bi poenotil množico subjektivnih pozicij z individualistično opredeljenimi pravicami in negativno koncepcijo svobode” (Laclau in Mouffe 1987: 143). Naturalizira spremenjene pomene izrazov političnega diskurza (demokracija, svoboda) in tako na novo definira realnost, ki pod krinko individualne svobode legitimira neenakosti. S tega vidika si neoliberalni oziroma neokonzervativni diskurz, ki artikulira neoliberalno obrambo ekonomije svobodnega trga z izrazitim protiegalitarnim tradicionalizmom, z nastankom novega, neoliberalnega zdravega razuma zagotavlja svojo hegemonično razsežnost. Po teoriji hegemonije pa je “klima podpore neoliberalizmu kot ekskluzivnemu poroku svobode” (Harvey 2007: 40) samo začasna.

3.2 DISKURZ NEOLIBERALIZMA

“Ni družbenega dejavnika, ki si ne prizadeva, v kolikor mu to dovoljujejo okoliščine, imeti moč poimenovanja in ustvarjanja sveta prek poimenovanja.”

(Bourdieu 1991: 105)

Z vlogo jezika v konstrukciji družbene realnosti, na katero opozarja tudi Bourdieu (1991), lahko pojasnim, kako je projekt novega (neoliberalnega) reda v svojem bistvu “projekt

jezika” (Fairclough 1999: 2).²⁴

Neoliberalni diskurz si je uspel “prisvojiti primat pri označevanju družbenih razmerij na svetu” (Kramberger 2003: 77) in je tako danes postal hegemonski označevalec realnosti. Še več, ta diskurz je “opremljen s performativno močjo, da po načelu samoizpolnjujoče se prerokbe priključuje v bivanje prav tiste realnosti, ki jih hoče opisovati” (Bourdieu in Wacquant 2003: 60). Gre za set reprezentacij, ki kroži in s svojim obstojem preoblikujejo vrednostni sistem družbe; ki z na videz univerzalno retoriko opravičuje partikularne interese (Bourdieu 1998a). Bourdieu in Wacquant (2003: 57) govorita o novem tipu imperializma, kulturnem imperializmu. Ta je podobno kot etična ali spolna dominacija “oblika simbolnega nasilja, ki se zanaša na razmerje omejevanje komunikacije, da bi izsilil podreitev” (Bourdieu in Wacquant 2003: 57). Neoliberalni diskurz kot preplet neoliberalnega jezika in neoliberalnih praks producira specifično neoliberalno vednost in s tem legitimira določene načine videnja sveta ter ponuja specifične subjektne položaje, s katerim je sam smiseln. Gre za skupek izjav, ki postavlja parametre, v okviru katerih se formira nov subjekt, neoliberalni subjekt. V tem se seveda ne prikazuje kot neoliberalni, temveč kot “normalni”, neideološki.

Neoliberalna vednost je institucionalizirana v Washingtonskem konsenzu iz leta 1990. Ta predstavlja neoliberalni politični program z vrsto tržno usmerjenih načel kot strukturalnih prilagoditvenih programov za vzpostavitev globalnega tržnega sistema (glej Chomsky 2005: 27). Kot poudarja Hrženjakova (2002: 167), “vsaka vednost je namreč institucionalizirana in deluje kot družbena praksa, zato je vsaka vednost tudi v tesnem odnosu z oblastjo.” Nadaljnja institucionalizacija neoliberalnega razvojnega modela se izvaja s številnimi trgovinskimi sporazumi kot mehanizmi za vzpostavitev delovanja svobodnega trga (NAFTA, FTAA) in drugimi sporazumi. Nove vednosti pa v času in prostoru povzročajo tudi povsem materialne posledice, specifična vednost se namreč tudi uzakoni in tako regulira življenje posameznikov. V našem primeru lahko govorimo o številnih neoliberalnih tržnih reformah,²⁵ kot sta zakonska deregulacija in privatizacija, kot tudi reforme v prid krčenju socialne države. Te

²⁴ Fairclough (1999) poziva raziskovalce, da izdelajo strategije, ki na ravni jezika omogočajo konfrontacijo s sedanjim dominantnim neoliberalnim diskurzom. Poudarja, da je tudi boj proti novemu redu tako kot boj za novi red v prvi vrsti boj prek jezika. Kot orodje boja ponudi kritično diskurzivno analizo neoliberalnega diskurza.

²⁵ Neoliberalne strategije, kot so deregulacija, privatizacija, odstranjevanje okovov prosti trgovini in finančnim tokovom, večanje mobilnosti kapitala itd., spodbujajo mednarodne finančne institucije, kot so Mednarodni denarni sklad (IMF), Svetovna banka (WB) in Svetovna trgovinska organizacija (WTO), zanemariti pa ne gre pomena vojaško-industrijskih organizacij (NATO) in trgovinskih in investicijskih sporazumov (NAFTA, Schengenska Evropa).

institucionalizirane oblike neoliberalne vědnosti predstavljajo vezivo neoliberalnega sveta in ne strukturirajo zgolj gospodarstva in politike, temveč tudi vsakdanje življenje ljudi.

Nepreklicna instanca neoliberalnega diskurza je matematični, ekonomski jezik, ki neoliberalizem legitimira pod krinko napredka, razuma in znanosti.²⁶ Kot poudarja Pikalo (2003: 42), imajo poročila z numeričnimi podatki v sodobni družbi kulturni status znanstvenega diskurza, ki se predstavlja kot vrednotno nevtralen, objektivni, kot da poroča o dejstvih, ki omogočajo sprejemanje objektivnih odločitev. Toda tudi ekonomija je kot vsaka znanost “specifična oblika vednosti, ki nastopi v natančno določenem zgodovinskem trenutku, ko se pojavi potreba po obvladovanju ljudi in uravnavanju njihovega obnašanja” (Hrženjak 2002: 166). Kot taka je torej zgolj navidezno nevtralna, v resnici pa globoko in nujno povezana z oblastjo, močjo, interesi in politiko. In prav s tako retoriko (s sklicevanjem na linearno, neizogibno evolucijo človeštva, na razvoj, ki se kaže predvsem v številkah) se upravičujejo neoliberalne politične odločitve.²⁷

Zagovorniki neoliberalni poti, kot poudarja Harvey (2007: 3), danes zasedajo pomembne položaje v izobraževanju (univerze, ‘think tanks’), medijih, nadzornih odborih korporacij, finančnih institucij in državnih službah. S teh položajev reproducirajo neoliberalni diskurz kot nosilca dominantne ideologije individualizma in svobode trga ter tako vzpostavljajo njegovo gospostvo. Danes hegemoni diskurz je torej neoliberalni diskurz, ki je kot tak izpodrinil druge, sebi nasprotujoče diskurze, ki pa si zaradi svoje premajhne institucionalne moči težko izborijo mesto v javnem diskurzu. Ti so na primer diskurz kritike neoliberalizma, tudi protiglobalizacijski, okoljevarstveni diskurz in diskurz človekovih pravic. Na neoliberalnem diskurzivnem polju se torej proizvaja hegemonsko videnje sveta in odnosov v njem. Neoliberalni diskurz je celo tako hegemoni, da se tudi o politiki upora govori znotraj njegovega diskurzivnega polja. Ker “v odnosu na oblast ni absolutnega zunanjega položaja” (Foucault 2000: 99), nihče ne more izstopiti iz mreže oblastnih odnosov, zaradi česar je tudi upor sestavni del neoliberalne oblasti, njena notranja strategija, saj “nikoli ne stoji nekje zunaj glede na oblast” (Foucault 2000: 99), temveč lahko obstaja samo v strateškem polju odnosov oblasti. Tudi kritika neoliberalizma je lahko upovedana znotraj režima neoliberalne vědnosti

²⁶ Neoliberalna ekonomska teorija je dobila akademsko priznanje, ko je leta 1974 Hayek dobil Nobelovo nagrado za ekonomijo, leta 1976 pa tudi njegov učenec Friedman.

²⁷ Bourdieu in Wacquant (2003: 60) kot popolni primer te vrste navajata načrte za “reševanje” pokojninskih shem pred grožnjo, da raste pričakovana dolžina življenja. Pri tem namreč prav demografski prikazi staranja prebivalstva utirajo pot privatizacijskim načrtom, v katerih se slavi moč delničarjev in se prek novih pokojninskih skladov tveganje prenaša na plače zaposlenih.

(s pomočjo neoliberalnih diskurzivnih strategij) in tako služi njej sami. Diskurz, kot piše Dolar (1991: XVI), ni nekaj, kar enostavno prevaja sisteme gospostva oziroma sistemsko dominacijo v jezik, pač pa je tisto, za kar in preko česar se borimo, oblast, ki se je skušamo polastiti. Kot tak je neoliberalni diskurz kot vsak diskurz “primarno mesto delovanja družbene moči”²⁸ (Stanković 2006: 118).

Pri vsem tem je bistvenega pomena, da je neoliberalni diskurz uspel v védnost, razmišljanje o svetu in odnosih v njem vpeljati in naturalizirati lastno miselno shemo. S svojo hegemonsko pozicijo je oznanjal neoliberalno razmišljanje kot edino pravo razmišljanje in “uspel oblikovati pogoje oblikovanja znanja do te mere, da je razmišljanje zunaj neoliberalnih epistemskih imperativov skoraj nemogoče” (Pikalo 2003: 156).

3.2.1 STRUKTURA NEOLIBERALNEGA DISKURZA

Foucault (2001) presega razumevanje diskurza kot zgolj skupka izjav o določeni temi, razume ga kot nadzorovano skupino izjav **z notranjimi pravili in mehanizmi**, ki so mu lastna. In prav ta pravila urejajo izjave (kot najmanjše enote, osnovne gradbene delce diskurza) in jih združujejo v diskurze. Če torej želimo analizirati neoliberalni diskurz, moramo pogledati njegovo strukturo, pravila in notranje mehanizme, ki proizvedejo smiselne, pomenljive trditve, ki formirajo specifično neoliberalno védnost. S tem namenom želim tukaj predstaviti nekaj konkretnih vsebin, ki predstavljajo vozlišča neoliberalnega diskurza, in natančno opredeliti diskurzivne strategije, s katerimi se neoliberalni diskurz “spravlja v govor” in hkrati proizvaja neoliberalni režim resnice, neoliberalizem.

Kot je težko opredeliti vse razsežnosti neoliberalizma kot politično-ekonomskega projekta, je težko navesti vse vsebine neoliberalnega diskurza. Različne vsebine ali teme si namreč lahko neoliberalni diskurz kot različne ekvivalente niza v svojo verigo ekvivalenc in s tem zapolnjuje in utruje pomen neoliberalizma. Tudi vprašanje socialne in ekonomske negotovosti (ki je običajno sicer osrednji predmet kritike neoliberalizma) se namreč lahko upove na način, da ta podpira neoliberalni red. To pa omogočajo prav diskurzivne strategije, ki jim bom tako v nadaljevanju, posebej pa seveda v analizi, namenila več pozornosti. Toda

²⁸ Moč v tem primeru enačim z oblastjo. Gre za različna prevoda istega koncepta (angleški prevodi Foucaultovih del za francoski izraz ‘pouvoir’ uporabljajo besedo ‘power’, kar lahko v slovenščino prevedemo kot moč).

za lažje razumevanje naj kratko skiciram **okvir vsebin neoliberalnega diskurza**, ki sem jih zasledila v literaturi.

Temeljna neoliberalna ideološka shema, kot jo predstavita Bourdieu in Wacquant (2003: 60), temelji na opoziciji država-trg. V neoliberalnem diskurzu se, kot opisuje Castells (v Pikalo 2003: 34), poskuša državo prikazati kot statično, okorelo družbeno institucijo, ki nima kaj iskati v svetu hitro pretakajočih se finančnih tokov in globalnih komunikacij. V neoliberalnem diskurzu država kot antipod trgu ne odgovarja na izzive časa, prikazana je kot toga, zastarela, neučinkovita, povezuje se s kolektivizmom, celo totalitarizmom, medtem ko trg pooseblja individualizem, svobodo in demokratičnost. V tem duhu je za neoliberalni diskurz značilno, da slavi individualno svobodo in posledično tudi individualno odgovornost, njen sinonim je "kolektivna neodgovornost" (Wacquant 2003: 68), kar velikokrat ostaja sicer neizrečena podmena, a zato nič manj močna, saj je vselej implicitno prisotna. Spremembe so v neoliberalnem diskurzu predstavljene kot gonilna sila razvoja, bodisi države bodisi posameznika (glej Pikalo 2003: 28). Neoliberalni diskurz v slovenskem prostoru proseva tudi "skozi množično zavračanje tujcev in apele k povečanju rodnosti Slovencev, kar se opravičuje s sklicevanjem na državniške statistične analize, da mora država najprej poskrbeti za blaginjo lastnega naroda" (Pušnik 2003b: 175), v čemer jasno pokaže svojo konzervativnost. In četudi se na prvi pogled zdi, da gre pri zgoraj naštetem za povsem nekoherenten niz med seboj nepovezanih vsebin, je vendarle moč najti njihov skupni imenovalec: neoliberalno shemo mišljenja z mehanizmi njenega udejanjanja. Slednja nakazuje kompleksno in v določenih točkah celo protislovno naravo neoliberalnega diskurza, ki na eni strani zavrača vse kolektivitete v prid individualizmu in mehanizmu trga, na drugi strani pa krepi narodno identiteto in moč (kaznovalne vloge) države. V sebi torej paradoksalno povezuje idejo naroda, družine, avtoritete, tradicionalnosti in hkrati egoistični interes, tekmovalni individualizem in nasprotovanje državi s slavljenjem tržnega mehanizma. Toda celotno sliko neoliberalnega sveta tvorijo vsi naštetni elementi skupaj.

V luči Bourdieuja in Wacquanta spoznanja (2003), da je ena izmed glavnih značilnosti medijev, ki krepijo neoliberalno miselnost, prav moralizem (izrekanje moralnih sodb), je današnja neoliberalna realnost v prvi vrsti učinek številnih **diskurzivnih strategij** moralizacije, s katerimi se neoliberalni diskurz "spravlja v govor" in konstruira specifičen neoliberalni moralni red. Ena izmed pomembnih diskurzivnih strategij neoliberalnega diskurza je nedvomno poudarjanje **invidividualnosti** nasproti kolektivitetam, s katero je tesno

povezana strategija **dekontekstualizacije**, pri kateri se dogajanje ločuje od širšega konteksta, družbeno-političnih interesov, ne predstavi se ozadja dogajanja v kontekstu širše družbene totalitete. Kajti “konstrukcija družbenih problemov kot problemov posameznika je glavna značilnost diskurza neoliberalnega globalnega reda” (Fairclough 1999: 7). Na primer, fleksibilnost kot vrednota posameznika, odvisnost od socialnega varstva kot napaka posameznika in negotovost kot težava posameznika. S tem je tesno povezana prevlada **skeptičnosti** in dvoma v sposobnost države kot družbene institucije, ki jo želi neoliberalni diskurz prikazati kot neučinkovito v primerjavi s trgom. Prikaz molka politikov ob pomembnih družbenih vprašanjih je ena od pomembnih diskurzivnih tehnik, ki krepi dvom o učinkovitosti države in njenih služb (glej Kramberger 2003: 89). Neoliberalni moralni red se konstruira tudi s pomočjo strategije krepitve **tradicionalne konzervativne morale** in reproduciranja **distance do vsega tujega in drugačnega**, pri čemer brani tradicionalno pojmovanje družine in naroda in ostro nasprotuje vsemu, kar to ogroža (na primer homoseksualne skupnosti, samsko gospodinjstvo, tujci, priseljenci). Ključno za uspeh neoliberalnega diskurza pa je njegovo reproduciranje **fatalizma** ali vdanosti v usodo neoliberalnega režima, s čimer pasivizira posameznike, ki tako ne morejo ničesar spremeniti, lahko se le prilagodijo temu na videz “zunanjemu dejstvu” in dalje reproducirajo obstoječe odnose moči v družbi. Kajti “najglasnejše sporočilo neoliberalizma je, da ni alternative za status quo” (McChesney 2005: 24). V tem pa se kažejo, kot opozarjajo številni avtorji (McChesney 2005, Laclau in Mouffe 1987, Beck 2000, Pikalo 2003), avtoritarne razsežnosti neoliberalnega diskurza. Slednji namreč na ta način zapira javni politični prostor delovanja, proizvaja depolizitizirano prebivalstvo (državljanke spreminja v potrošnike) in se s tem postavlja nasproti participatorni demokraciji.

Oris strukture neoliberalnega diskurza z opisom njegovih diskurzivnih strategij razgalja, katerim predpostavkam v razmišljanju je diskurz zavezan in kakšne posledice nosi za subjekta. Neoliberalni diskurz namreč vedno pove več o predpostavkah v družbi, v kateri nastaja, kot pa o tistem, o čemer neposredno govori.

3.2.2 SUBJEKT IN MIKROFIZIKA NEOLIBERALNE VÉDNOSTI

“Ekonomija kot veda je le metoda, cilj je spremeniti dušo posameznika.”

(Thacher v Harvey 2007: 23)

Subjekt je implicitni, a vedno nujni del vsake zgodbe o diskurzu, saj je diskurzivno konstituiran, proizveden v diskurzu. Ta namreč definira polje zamišljanja sveta in nas v tem kot subjekte omejuje, a hkrati tudi omogoča. Zanima me, kako nas v obdobju neoliberalizma jezik konstituira v določen tip subjektov, v neoliberalne subjekte. Konkretno, kako neoliberalna védnost vpliva na premike v posameznikovih miselnih strukturah, zaznavi in osmišljanju sveta, navsezadnje tudi na spremembe v razumevanju samega sebe. S tega vidika teorija neoliberalizma ni zgolj politično-ekonomska, temveč širše, je teorija kulture in družbenega življenja v določenem družbeno-zgodovinskem kontekstu. Producira namreč kulturno-zgodovinske specifične načine življenja. Povezuje osrednja vprašanja o tem, kako naj bi živeli z vprašanji o družbenem redu; ta vprašanja pa zastavlja znotraj vsakdanjega življenja posameznikov. Ponuja odgovore, na kakšen način naj bi živeli, kakšne odnose z drugimi naj bi imeli, kakšne vrste človek naj bi bili, katere vrednote naj bi nas vodile, katere cilje naj bi se trudili doseči... Zato, tako kot govorimo o neoliberalni ekonomiji, lahko tudi o neoliberalni kulturi. Politično-ekonomsko analizo je namreč nujno treba dopolnjevati z analizo sprememb na področju zavesti, idej, mišljenja posameznikov. Treba je vzpostaviti zvezo med družbenimi spremembami in kulturnimi praksami, da bi lažje razumeli pomen slednjih. Pri tem pa je potrebno znati misliti neoliberalizem ne samo “od spodaj”, temveč foucaultovsko “od vsepovsod”.

Vendar, kot poudarja Lutharjeva (2002a: 251),²⁹ “vzročna zveza nikakor ne vodi samoumevno od ekonomskih sprememb h kulturnim spremembam, saj ne moremo umetno ločiti ekonomije od drugih faktorjev.” Govoriti moramo zato o medsebojni prepletenosti cele vrste sprememb. “Najhujša napaka bi bila pač trditev, da je kapitalizem ‘gospodarski sistem’ in nič več... Katera od različnih družbenih hierarhij – hierarhija denarja, hierarhija države,

²⁹ Na primeru industrijske in potrošne revolucije Lutharjeva (2002: 251) pri opisovanju pogojev nastanka potrošne revolucije poudarja, da so mnogi avtorji (Braudel, McKendrick, McCracken, Campbell) izpodbijali produktivistični pogled, ki vidi kulturne spremembe kot posledico ekonomskih (najprej industrijska revolucija, nato potrošna revolucija, torej). Po njihovem mnenju velika transformacija zahodnega sveta ni enostavno rezultat industrijske revolucije, ampak tudi potrošne in trgovske (novih oblik komercialne organizacije in infrastrukture). Zgodba o potrošni in kulturni revoluciji ni drsenje iz ene strukture v drugo, temveč zgodba o medsebojni prepletenosti številnih sprememb.

hierarhija kulture – ki si stojijo nasproti in se obenem podpirajo, ima prvo vlogo? Odgovorimo lahko, kakor smo že odgovorili: zdaj ena, zdaj druga” (Braudel 1989: 306). Ne smemo torej na deterministični način misliti kulturo, saj to slednjo zvaja na učinek ekonomske baze. Kulturne spremembe namreč niso enostavno posledica ekonomskih, temveč tudi obratno, kulturne spremembe porajajo ekonomske.

Ideologija neoliberalizma je prizadela tako globalno družbo kot celoto kot tudi mikrokozmos slehernega posameznika. Izoblikovala je namreč specifični način mišljenja in konstituirala specifične subjekte. Neoliberalna tržna miselnost je s tem postala dominantna shema mišljenja, ki vodi in usmerja ljudi v njihovih vsakdanjih življenjih. “Tak način razmišljanja in dojetanja sveta je v družbi zasidran tako globoko, da ga ljudje jemljejo kot povsem naravnega in ker jih ta sistem proizvaja kot nekritične tržne subjekte, niso sposobni uvideti, da jih odtuja od njihovega lastnega bistva in so sposobni razmišljati le še v kategorijah blagovno-denarnih odnosov” (Pušnik 2002: 234).

Človek kot objekt neoliberalne oblasti/védnosti postaja ekonomski človek. Govorimo lahko o vladavini ekonomskega zakona nad življenjem posameznika. Ekonomski imperativ je s tem postal najvišji imperativ, ki vodi naše življenje. Vsa družbena razmerja se tako presojuje skozi optiko tržnih odnosov in trg postane najvišja etična norma za vse vidike življenja. Najbolj oprijemljiv vidik ekonomizacije življenja je **selitev besed iz tržne ekonomije v naše vsakdanje besedišče**. S tem namreč ekonomski izrazi kot prispodobe formirajo vse sfere našega življenja v luči kategorij blagovno-denarnih odnosov (na primer, biti nekaj vreden na trgu samskih, dobro se prodati na razgovoru za službo, biti konkurenčen na trgu delovne sile). Zgornji stavki simptomatično ponazarjajo problematiko, ki jo poskušam podrobneje osvetliti, namreč, kako se tržna miselnost naturalizira kot univerzalna, ahistorična, naravna, kako kolonizira naš zdrav razum in nas umešča na subjektne pozicije nekritičnih tržnih subjektov ter s tem prevzame vodilno vlogo v vseh sferah našega vsakdanjega življenja. Življenje v vseh svojih vidikih postane trg. Življenje kot trg pa nova samoumevnost.

V neoliberalni dobi triumfa razuma in napredka prevladuje ideja racionalne izbire. Kot piše Salecova (2006: 14), je racionalna izbira najprej gospodovala v ekonomski teoriji, počasi pa je pronicala v druge vidike našega življenja. Tudi ljubezen in čustva naj bi bila razumljena kot nekaj, kar lahko racionalno obvladujemo. Govorimo lahko o **mitu racionalnega posameznika**, kjer posameznik – homo economicus racionalno izbira blago (v dobi

poblagovljenja je blago karkoli, tudi na primer partner) na osnovi funkcionalnih kriterijev, da bi maksimiziral svoje interese, svojo korist. “Vsak posameznik naj bi ravnal, kot da je podjetje. Svoja življenja bi morali poimenovati ‘Jaz, d. d.’” (Salecl 2006: 14). Naredili naj bi življenjski načrt ciljev, razmišljali o dolgoročnih naložbah, bili prožni, prestrukturirali svoje življenjsko podjetje in se izpostavili tveganjem, da bi povečali dobiček. Po besedah Saleclove (2006: 15) smo postali menedžerji svojega življenjskega podjetja in skrbni vlagatelji v svoja razmerja. Govorimo lahko o ideologiji, ki oznanjuje idejo, da mora **vsak svoje življenje jemati kot podjetje, v katerem je odgovoren za vse njegove vidike**, ta pa po mnenju Saleclove (2006: 16) gre z roko v roki z dejstvom, da ljudje izgubljajo možnost vplivati na družbeni in politični razvoj družbe, v kateri živijo. V tem smislu je ta ideologija neizmernih možnosti posameznikom neke vrste pomoč v tej nemoči.

Vse to pa je tesno povezano z **negotovostjo in strahom**, ki sta sicer posledici neoliberalnih politik krčenja socialne države in deregulacije ekonomije, a sta postali temeljni gonilni sili življenja. Svobodna izbira posameznika vedno posledično vključuje individualno odgovornost.³⁰ In prav za obvladovanje tega strahu (pred socialnimi, gospodarskimi in osebnimi katastrofami) v današnjem “nestalnem življenju tekoče moderne” (Bauman 2007) ali v “družbi tveganja” (Beck 2001) se posameznikom svetuje, naj vlagajo vase, se upravljajo in se nenehno izpopolnjujejo – torej delajo na sebi, da bi ostali konkurenčni na trgu (delovne sile, medosebni odnosov itd.). Nenehne **spremembe** (izpeljane iz stalnega izumljanja novosti kot poglavitnega sindroma potrošništva) so na lestvici vrednot zamenjale trajanje, kot poudarja Telban (2007: 15). In nadaljuje, “jaz je stalno nestalen, popolnoma nepopoln, dokončno nedokončen.” Trg, temelječ na stalnicah, namreč ne bi preživel. “Ta nova **ideologija o delu na sebi** je v današnjem času nepremagljivo navzoča” (Salecl 2006: 14). Moralno klimo sodobne neoliberalne družbe tako označuje logika individualizma ali nazora, ki ne oziraje se na skupnost, družbo poudarja pomen in interese posameznika oziroma slavi naravnost nase.

V času popolne negotovosti, ko se življenje zdi čedalje manj predvidljivo in obvladljivo in ko se posameznik tako v zasebnem kot v javnem življenju nenehno spopada z novimi strahovi, imajo posameznika za najvišjega gospodarja svoje usode. Današnja ideologija se igra z idejo, da imajo posamezniki neskončne možnosti, da iz

³⁰ Zato tudi ni presenetljivo, da je stres največji krivec za današnje bolezni. Na koncu vedno obvelja subjekt sam za največjega krivca, če je kaj narobe z njim (glej Salecl 2006:15).

sebe naredijo, karkoli hočejo. Današnja subjektivnost je tako razumljena kot nenehen tok samoizumljanja. Subjekt je umetnik, stvarnik svojega življenja (Salecl 2006: 14).

Fairclough (1999) v tem kontekstu izpostavlja idejo **fleksibilnosti** posameznika. Podobno Treanor (2005) v tematizaciji neoliberalizma navaja idejo **zaposljivosti** kot tipično neoliberalno idejo. V neoliberalizmu je namreč posameznik moralno obvezan, da sebe in svoje življenje preoblikuje na način, da mu to omogoči (konkurenčno) prednost na trgu delovne sile. Pri tem navede skrajni način povečanja posameznikove zaposljivosti, in sicer poseg plastične kirurgije. Vedno več posameznikov, predvsem žensk, naj bi se odločilo za lepotno operacijo v veri, da bodo z novim videzom lažje dobili ali obdržali delo in tako postali v življenju uspešni. Telban (2007: 15) v tem kontekstu poudarja, da “danes namreč ni cilj, da bi se človek zaposlil za celo življenje, pač pa da bi bil celo življenje zaposljiv.” Takšne ideje, izhajajoče iz skupne predpostavke individualizma, neoliberalni diskurz konstruira za nove vrednote. Ljudje moramo izkazovati učinkovitost, fleksibilnost, tekmovalnost, mobilnost; vse to zahteva trg.

S tem diskurz neoliberalizma tako pomembno vpliva tudi na **koncept državljanstva**, “saj naj bi se človek z delovanjem na globaliziranem trgu spreminjal iz *homo politicusa* predvsem v *homo economicusa*, ki ga manj zanima javno dobro, pa zato toliko bolj lasten dobiček” (Pikalo 2003: 23). Podobno poudarja McChesney (2005: 19), “neoliberalna demokracija s svojo predstavo o trgu *über alles /.../* namesto državljanov ustvarja potrošnike.” Demokratično odločitev zamenja potrošniška izbira, zasebna korist prevlada nad javnim dobrim.

Sodobno družbo globalnega kapitalističnega trga je že pred štiridesetimi leti Debord (1999) poimenoval **družba spektakla**. Spektakel kot “popredmeteni pogled na svet” je “hkrati rezultat in projekt načina obstoječe produkcije” ter v vseh svojih oblikah “model prevladujočega družbenega življenja” (Debord 1999: 30). Gre za svet množičnih medijev, tržne logike in blagovnega izobilja. “Spektakel sovпада s trenutkom, ko **blago doseže totalno kolonizacijo družbenega življenja**” (Debord 1999: 43; poudarki dodani). Današnji svet je svet blaga, ki nastopa na trgu s svojo vrednostjo. Gre za “vedno večje vključevanje negospodarskih odnosov v logiko kapitala in širše ublagovljenje” (Pikalo 2003: 197). “Objektivizacija in komercializacija življenjskega sveta sta prešli s stvari na ljudi in celo človekovo telo je postalo predmet tržne cene” (Telban 2007: 14). Logika poblagovljenja vseh

vidikov človekove eksistence in estetiziran odnos do sveta je v primežu neoliberalnega diskurza postala resnica, nereflektirana samoumevnost. Edino, kar šteje, je podoba, forma. Nemški medijski teoretik Bolz (v Kurz 2000:19) razlaga, da “kdor hoče danes odgovoriti na Kantovo vprašanje ‘Kaj je človek?’, mora študirati dizajn”. Kajti individualna naloga vsakega posameznika je “narediti iz sebe prodajljivo blago” (Bauman 2007: 18).

Spektakel je v prvi vrsti temeljita družbena sprememba, je “avtorska vladavina tržne ekonomije, ki je dosegla status neodgovorne suverenosti, in zbir novih upravljaljskih tehnik, ki spremljajo to vladavino” (Debord 1999: 147). Spremenila je tudi same načine in tehnike vladanja. “Metode spektakelske demokracije so v nasprotju s preprosto nasilnostjo totalitarnega diktata zelo prožne” (Debord 1999: 169), z njimi je “spektakelska dominacija uspela vzgojiti generacijo, narejeno po svojih zakonih” (Debord 1999: 151). V tem pogledu se neoliberalizem kot prilagajanje vseh vidikov življenja ekonomskim procesom kaže kot **oblika biopolitične oblasti**,³¹ “oblasti nad življenjem” (Foucault 2000: 143). In, kot pravi Foucault (2000: 145), “ta bio-oblast je bila, o tem ni dvoma, neobhodno potreben element za razvoj kapitalizma; ta je bil lahko zagotovljen le za ceno kontroliranega uvrščanja teles v proizvodni aparat in s prilagajanjem fenomenov prebivalstva ekonomskim procesom.” Danes je namreč življenje v celoti postalo objekt neoliberalne oblasti/védnosti. Ta proizvaja in regulira telesa, konstituira specifične subjektivitete, torej želje, misli, obnašanje, družbene odnose posameznikov. Oblast nad življenjem ali bioblast ni neka fizična prisila, temveč subtilni in sofisticirani mehanizmi, ki sicer delujejo nevidno (prek norme in nadzora), a “zlezejo pod kožo” in tako upravljajo s samim življenjem posameznika. Ker je neoliberalna oblast/védnost sredstvo, ki preoblikuje oziroma disciplinira posameznikovo življenje, jo lahko označimo za biopolitično oblast.

Uspeh gospostva neoliberalnega diskurza je prav v tem, da danes razmišljati izven neoliberalnega interpretativnega okvira ni več mogoče. O ujetosti v spektakel, ki jo lahko primerjamo z **ujetostjo v hegemoni neoliberalni diskurz**, Debord piše (1999: 167):

³¹ Foucault (2000) opisuje transformacijo mehanizmov oblasti, ki se zgodi na prehodu iz klasične v moderno dobo. Posledica te preobrazbe je “vse večji pomen, ki ga delovanje norme dobi na račun pravnega sistema zakona” (Foucault 2000: 148). V obdobju biopolitike (od osemnajstega stoletja naprej) mehanizmi oblasti ne delujejo več prek zakona, temveč prek norme, ne več prek kazni, temveč prek nadzora, ki se kot taki izvajajo na širšem družbenem horizontu v različnih oblikah in ne samo na nivoju države in njenih aparatov.

Posameznik, ki ga je to osiromašeno spektakelsko razmišljanje zaznamovalo bolj kot vsi drugi elementi njegovega izobraževanja, se tako že uvodoma umesti v služenje obstoječi ureditvi, četudi je bil njegov subjektivni namen morda povsem drugačen. V glavnem bo sledil govorici spektakla, ker mu je ta edina znana: je govorica, v kateri so ga naučili govoriti. Nedvomno se bo hotel pokazati za sovražnika njene retorike; toda uporabljal bo njeno sintakso. To je ena najpomembnejših točk uspeha, ki ga je dosegla spektakelska dominacija.

Ker je posameznik hkrati v poziciji izpostavljenosti neoliberalni oblasti in v poziciji izvajanja te (hkrati njena tarča in artikulacija, njen učinek in nosilec), subjekti kot nosilci védnosti, ki jo neoliberalni diskurz proizvaja, reproduciramo neoliberalizem tako, da ga vsakodnevno živimo v svojih mislih in dejanjih. Neoliberalna védnost, ki se ustvarja, se tako povratno obnavlja prek slehernega posameznika. S tem sem želela karseda nazorno prikazati učinke disciplinirajočega diskurza, prek katerih kroži današnja neoliberalna oblast, to “mikrofiziko” neoliberalne védnosti oziroma njene kapilarne razsežnosti na nivoju vsakdanjega življenja.

3.2.3 VLOGA MEDIJEV V NEOLIBERALNEM DRUŽBENEM REDU

Mediji v današnji družbi zapolnjujejo vrzel, ki je nastala s propadom tradicionalnih avtoritet, ki so v predmodernej družbi posamezniku pomenile vir znanja o samem sebi in njegovem odnosu do sveta. Mediji so tako v posttradicionalni družbi nase prevzeli vlogo tematiziranja umeščenosti posameznika v kompleksni družbeni univerzum. Medijski teksti posameznikom osmišljajo lastno eksistenco s tem, ko jim ponujajo odgovor na vprašanja, ki zadevajo njihovo ontološko varnost, kako in kaj biti (glej Pušnik 2003a: 151).

Vsak diskurz se v istem času sicer pojavlja v različnih tekstih, na različnih družbenih poljih (mediji, politika, znanost) in kot tak pripada isti diskurzivni formaciji. Ker pa so v sodobni družbi spektakla medijske reprezentacije postale osrednji ponudniki diskurzov, med katerimi se nenehno odvijajo boji za prevlado, za prevladujočo interpretacijo realnosti, ne preseneča, da osrednjo vlogo pri konstruiranju in reproduciranju hegemonije neoliberalnega diskurza mnogi avtorji (Bourdieu in Wacquant 2003, Fairclough 1999, Pikalo 2003, Kramberger 2003) pripisujejo prav medijem. Kot piše Krambergerjeva (2003: 78), so za širjenje novega ekskluzivnega diskurza in konstrukcijo nove neoliberalne realnosti tudi v Sloveniji poskrbeli mediji. Njegovo dominacijo je v zadnjih letih omogočilo predvsem tudi novinarsko polje.

4. SLOVENSKO NOVINARSTVO V KONTEKSTU NEOLIBERALIZMA

Novinarstvo, ki se uresničuje prek medijev, nam “kot posebna vrsta produkcije in distribucije védenja” (Splichal 2000: S47) osmišlja svet in lasten prostor v njem. V tej luči ustvarjanja smisla pa lahko novinarsko delo razumemo kot simbolno manipulacijo (glej Splichal 2000: S48). Še dlje gre Hartley (2004: 182), zanj je osmišljevanje namreč vaja v discipliniranju družbenega delovanja s pomočjo diskurza. Na tej ravni družbena funkcija novinarstva nima nič opraviti z realnostjo ali resnico samih preddiskurzivnih dogodkov, temveč z zamišljenim svetom znotraj poročanja. “Pomembnejši je pogled, saj je vizualizacija reda/nereda tisto, kar s pomočjo aktualnosti postane avtentično, ne obratno” (Hartley 2004: 182). Na kratko, novinarstvo je za Hartleyja (2004: 182) “proizvodnja realnega skozi pogled.” Njegova označitev **novinarstva kot družbenega diskurza disciplinirajočega pogleda** poudarja, “da to, kar se s temi postopki dokazuje, ni resnica dejanskega obstoja, temveč verjetnost diskurzivne vizije” (Hartley 2004: 182). Z določeno diskurzivno vizijo novinarstvo kot kulturni režim reprezentacij vzdržuje družbo v času oziroma v določenem družbeno-zgodovinskem kontekstu podpira specifičen režim resnice. Novinarska praksa in njeno interpretiranje sveta, v katerem živimo, pa je danes globoko ujeta v kapitalistični družbeno-ekonomski kontekst. V analizi me bo zanimalo, ali in kako novinarski prispevki aktualnodokumentarnih oddaj s svojim upovedovanjem zgodb prek diskurzivnih strategij, ki so značilne za neoliberalni diskurz, pomagajo pri konstrukciji neoliberalnega konsenza v družbi in z njim vzpostavljajo ter krepijo neoliberalni družbeni red. V nadaljevanju zato želim najprej natančneje predstaviti žanr aktualnodokumentarnega novinarstva, opredeliti njegovo funkcijo in nakazati predvsem spremembe v (tržnonaravnani) novinarski praksi, ki so posledica primeža neoliberalne kapitalske logike. Nato pa še osvetliti vlogo, ki jo novinarski prispevki kot diskurzivni dogodki igrajo v boju za hegemonijo, za definiranje (neoliberalne) družbene “resnice”.

4.1 O AKTUALNODOKUMENTARNEM NOVINARSTVU DANES: OD ARGUMENTACIJE K ZDRAVORAZUMSKI MORALIZACIJI

Žanr aktualnodokumentarnih oddaj (ang. current affairs journalism) v polju televizijskega žurnalizma predstavlja novičarski žanr. Kot piše Macdonaldova (1998: 112-113), je **aktualnodokumentarni žurnalizem** v osnovi ujet med novice in dokumentarni film, a se od

obeh tudi bistveno razlikuje. Aktualnodokumentarni novinarski prispevek zaradi svoje preiskovalne vloge sicer lahko postane novica, a pogosteje preiskuje, analizira in razlaga zgodbe ali vprašanja, ki so že bila objavljena v novicah. V tem pogledu torej postanejo ti prispevki podobni dokumentarnemu filmu, a za razliko od njega ne samo, da razkrivajo skritih oziroma latentnih karakteristik določenega vprašanja ali področja, z uporabo racionalnih metod dokazov in argumentov ponujajo tudi kritično in poglobljeno analizo obravnavanega.

Glavna funkcija aktualnodokumentarnih oddaj, kot sta v slovenskem prostoru na primer oddaji *Tednik* in *Preverjeno*, je torej analitična ocena aktualnega dogajanja, njegova raziskava in kontekstualizacija. Vendar, kot opozarjajo številni avtorji, med njimi tudi Lutharjeva (1998a: 223), danes televizijskega žurnalizma ne moremo več obravnavati kot ločenega žanra, saj se “v teletabloidnem žurnalizmu srečujejo politika in pop kultura, informiranje in ‘razvedrilo’, melodrama in informacija, informiranje in moraliziranje, preiskovanje in kramljanje”. Še več, “v teletabloidih sta zdrav razum in ljudski glas pomembnejša od ekspertize, vizualna dramatizacija je važnejša od informiranja, spretnost kramljanja ter zgodba ali montaža važnejša od argumenta” (Luthar 1998a: 223). V prvi vrsti gre za spremembo komunikativne dinamike,³² kjer postane **informiranje sekundarnega pomena, glavna naloga je moralna sodba o svetu**, kajti “teletabloidi obravnavo politike nadomeščajo z obravnavo družbe in informiranje o politiki s tematizacijo moralnega reda in nereda v družbi” (Luthar 1998a: 225). Moralizacija, kot piše Pušnikova (2003c: 270), pomeni predvsem prikrivanje, saj iz spektra resnic izbere le eno in jo reprezentira kot ‘našo in edino normalno Resnico’. Pri tem moramo poudariti, kot v analizi aktualnodokumentarnih oddaj v Veliki Britaniji ugotavlja Macdonaldova (1998: 110-114), da raba na primer personalizacije (kot ene izmed diskurzivnih strategij moralizacije) nujno še ne preprečuje razvoja kritične debate, oziroma lahko skupaj s kritično analizo celo poglobi tematiko in ponudi novo znanje. Ko pa zdravorazumska moralizacija povsem nadomesti argumentacijo, ko postane ekskluzivni način upovedovanja novinarskih prispevkov, pa novinarstvo ne ponuja sfere za sodelovanje v demokratičnih procesih, ampak zgolj reproducira obstoječi konsenz.

³² Lutharjeva (1998a: 223-224) opisuje tri glavne spremembe televizijskega žurnalizma, ki zadevajo spremenjeno obliko novic, in sicer: 1. spremenjeno razmerje med vizualno in verbalno reprezentacijo; 2. dogodki so vedno bolj narativizirani kot dvodimenzionalni konflikti in transformirani v dramatične zgodbe, melodrame; 3. personalizacija žurnalizma ali prehod ob objektivnega k subjektivnemu novičarskemu diskurzu.

Med raziskovalci je, kot piše Poler Kovačičeva (2003: 57), mnogo kritikov (Hardt, Bardoel, Dahlgreen, Iggers, Kurtz), ki opozarjajo, da s temi spremembami danes družbena moč novinarstva peša. Pogloblja se vrzel med normativnim modelom klasičnega novinarstva in prakso sodobnega novinarskega sporočanja, ki jo opisujejo kot **tržno naravnano novinarstvo**. Tržno novinarstvo je “oznaka prevladujočega načina sodobnega (novinarskega) sporočanja, opis novinarske prakse, ki jo opredeljujejo predvsem podrejenost ekonomski sferi, z njo je pogosto prepletena še politična” (Erjavec in Poler Kovačič 2007: 109) in “v katerem ugotavljamo prevlado zabavnega in dobičkonosnega nad javnim diskurzom” (Poler Kovačič 2003: 58). Normativni pojem novinarstva je “v nasprotju z zgodnejšimi in kasnejšimi radikalnejšimi pristopi poudarjal ‘profesionalno objektivnost’ kot temeljno etično načelo, nujnost novinarske nepristranskosti in neprizadetosti ter ločevanje dejstev (‘novic v strogem pomenu’ ali hard news) od mnenj in uravnoveženost trditev in nasprotnih trditev” (Splichal 2000: S50). Kot ugotavlja Bourdieu (2001), pa je vsa prejšnja merila kakovosti, ne le v novinarstvu, ampak tudi na drugih poljih kulturne produkcije, danes začela nadomeščati dominacija tržne logike. Bourdieu opaža (2001: 67), “da avra ‘resnih’ novinarjev in časopisov blede in da se morajo tudi oni uklanjati tržni in marketinški logiki, kakršno uvaja komercialna televizija, in novemu načelu legitimnosti, ki temelji na številu in ‘medijski odmevnosti’.” Vdor tržne logike v novinarstvo pa ima za novinarsko sporočanje resne posledice. Kot opozarjata Erjavčeva in Poler Kovačičeva (2007: 109-110), vpliva na vse faze sporočanja procesa: 1. pri zbiranju informacij izginja novinarsko vprašanje, saj za objavo zainteresirani subjekti informacije mediju preprosto dostavijo; 2. izbor dogodkov ne temelji več na profesionalnih novinarskih ekspertizah o tem, kaj javnost mora vedeti, ampak na tržnih raziskavah o tem, kaj javnost želi vedeti, kar prispeva k cilju dobičkonosnosti; 3. pri oblikovanju novinarskega sporočila je značilno upovedovanje z ene točke pogleda, interpretacija z istega mesta brez menjave govornih položajev. Tako lahko rečem, da v primežu neoliberalne kapitalske logike medij postane podjetje, naslovnik potrošnik, novica pa blago. S poblagovljenjem se novinarski prispevki spremenijo v **estetizirane spektakle**, katerih forma postane pomembnejša od vsebine. Vse je zreducirano na estetsko formo, “vsak smisel postane dizajn” (Kurz 2000: 19). Diskurz o družbeno pomembnih vprašanjih se tako nenehno pomika na zgolj estetsko raven. Kritična nota pa se z estetizacijo teksta razoroži ali celo izgubi, estetizirana kritika družbe je tako spremenjena v nekritiko, služi zgolj doseganju ugodja (potrošnikov) in ne razvoju kritične debate (državljanov).

4.2 NOVINARSKI PRISPEVKI KOT ORODJE BOJEV ZA HEGEMONIJO

Vprašanje družbene moči je bilo eno ključnih pri opredeljevanju vloge novinarstva v družbi. Kot piše Splichal (2000: S49), se novinarstvo vsaj od 19. stoletja naprej v zahodni civilizaciji obravnava v povezavi z odnosom med oblastjo in tiskom, čeprav, kot poudarja, so izrazi “četrti stan” (Fourth Estate), “četrti veja oblasti” (Fourth Power) ali “pes čuvaj” (Watchdog) prej krilatice kot pojmi razvitih teorij. Ne glede na to pa s poudarjanjem odnosa novinarstva z oblastjo jasno odpirajo vprašanje, ali novinarji soustvarjajo (neoliberalno) oblast in če, kako v njej sodelujejo.

Če koncept hegemonije (Gramsci 1998) apliciramo na medije, lahko rečemo, da v sodobni medijski družbi (spektakla) ti predstavljajo **prizorišče bojev za pomene** oziroma “boj za definiranje enega stanja (oblike bivanja) kot naravnega” (Luthar 2001: 210). Gre za proces zdravorazumske naturalizacije, za ustvarjanje konsenza na podlagi reprezentacij kulturno in historično konstruiranih fenomenov kot ahistoričnih, naravnih. Po Gramsciju (1998: 210) soglasje večine izražajo organi javnega mnenja – časopisi. Temeljno orodje artikuliranja in vzpostavljanja konsenza je torej javna govorica medijev.

Toda, kako se ob profesionalnem novinarskem kanonu nevtralnosti, uravnoteženosti in faktualnosti naturalizirajo prav določeni pomeni? Lutharjeva (2001: 207) nam ponudi razlago, s tem ko novinarske prispevke opredeli kot pripovedi, ki vključujejo dve zgodbi v eni – zgodbo prvega in zgodbo drugega reda. Zgodba prvega reda je sporočilo teksta, medtem ko je zgodba drugega reda pomen teksta.³³ “Zgodba prvega reda postane praktično irelevantna in služi le kot kontekst za pripoved metazgodbe” (Luthar 2001: 208), torej zgodbe drugega reda, katere pomen je bistven, saj “brez pomena teksta ne moremo misliti o medijskem učinkovanju” (Luthar 2002b: 300). Za analitični dostop do zgodbe drugega reda pa je potrebna analiza oblike upovedovanja (retorika, naracija, vizualna ikonografija), čeprav jo lahko preberemo na osnovi zdravorazumske kulturne kompetence. V takšni verigi označevanja se torej naturalizirajo določeni pomeni, povsem historične in dogovorjene stvari se transformirajo v naravne in fiksne.

³³ Lutharjeva (2001: 207-208) navaja primer zgodbe prvega in drugega reda: zgodba prvega reda lahko na primer pripoveduje o prostorskih težavah v domu za azilante, zgodba drugega reda pa o zvutih tujcih, ki izkoriščajo pravico do azila ali o naših higienskih normah in vrednotah, ki jih oni ne morejo doseči.

Pomeni in posledično učinki novinarskih prispevkov tako niso zrcalo ideologije določene elite, ki bi politično ali ekonomsko nadzorovala televizijsko institucijo, kajti kulturne (medijske) produkte ne gre misliti kot neposredno artikulacijo sistema lastništva (kapitalskega gospostva) ali političnega gospostva. Ideologijo v tem kontekstu raje razumemo kot zdravorazumsko interpretacijo sveta. Kot poudarja Lutharjeva (1998a: 139), “popularni žurnalizem ni političen zgolj zato, ker daje prednost določenim stališčem pred drugimi in določenim področjem realnosti pred drugimi, ampak zato, ker vzpostavlja določene kulturne konstelacije kot naravne.” Političnost novinarskih prispevkov je torej v tem, da oblikujejo in utrjujejo specifičen pomen in s tem konstruirajo določene oblike subjektivitete.

Vsak neoliberalen tekst je pomemben kot artikulacija konsenzualne interpretativne sheme, znotraj katere neoliberalni diskurz postaja legitimen zdravorazumski javni diskurz, ki naturalizira tržno logiko neoliberalnega družbenega reda. Med temi teksti so tudi novinarski prispevki (v slovenskih medijih), ki so prevzeli eno izmed osrednjih vlog pri konstruiranju in reproduciranju hegemonije neoliberalnega diskurza v slovenski družbi. Danes namreč govorico neoliberalnega diskurza pod krinko služenja javnosti vzdržujejo kot najbolj legitimno govorico, govorico resnice. Kot piše Močnik (2003: 148), “vladajoča medijska ideologija kapitalistične države je bil še nedavno nacionalizem, zdaj pa je neoliberalizem.” S tem ponazarjam, da nikoli ni vnaprej določeno, katero ideologijo bodo mediji reproducirali in kateri bodo s svojo podporo pomagali v prevladi. Gospostvo določene ideologije je namreč nenehno ogroženo. S tem so mediji, kot poudarja Močnik (2003: 149), “hkrati orodje v ideološkem boju in področje, na katerem ta boj poteka.” V tej luči je lahko novinarstvo tudi dejavnik osvobajanja od hegemonije ideologije, tisto, kar trga vezi in lomi okove njenega gospostva in ki odpira nova obzorja in legitimira nov pogled na svet. Z razmišljanjem izven okvira hegemonnega diskurza, s ponujanjem alternativnih stališč in z dekonstrukcijo privilegiranih dominantnih pomenov lahko namreč novinarstvo postane družbenokritična transformativna sila, ki kritizira obstoječe družbene odnose moči in omogoča družbene spremembe. V takem primeru bi lahko novinarsko polje označili kot demokratičen prostor, ki predstavlja forum kritične debate in ponuja sfero za sodelovanje v demokratičnih procesih. Vendar, kot opozarja Gounari (2006: 77), smo v primežu neoliberalnega diskurza priča “krizi kritike”, zapiranju pomenov in koncu vprašanj. V tem pogledu novinarsko polje svojega emancipacijskega potenciala ne izkorišča, temveč zgolj pomaga že dominantnim neoliberalnim pomenom zasesti hegemoni položaj.

4.2.1 NOVINAR – SUBJEKT NEOLIBERALNEGA DISKURZA

“Te zgodbe, ali raje, ti načini pripovedovanja zgodb, pišejo novinarje. Zgodbe so večinoma že napisane, preden novinarji položijo prste na tipkovnico ali pero na papir...”

(Hall v Fiske 2004: 162)

Zdi se, da imajo novinarji prav poseben status v družbi, status tistih, ki dostopajo do resnice, in poseben položaj zunaj diskurzivnih formacij, v katere smo umeščeni vsi. Toda, novinarji sicer lahko proizvedejo posamezne tekste, vendar le v **mejah diskurzivne formacije in režima resnice določenega obdobja in kulture**. Kot subjekti so namreč sami proizvedeni znotraj specifičnega diskurza, zunaj njega ne morejo obstajati. Novinarji so tako nosilci neoliberalne védnosti, ki jo diskurz proizvaja, a zunaj oblasti/védnosti kot njen vir ali avtor ne more obstajati. Kot subjekti neoliberalnega diskurza, v katerem so konstruirani, novinarji reproducirajo logiko neoliberalnega družbenega reda.

Pri ritualnem razumevanju komuniciranja³⁴ namreč pride nujno do rekonceptualizacije pojma namere. In sicer, “kot komunikatorji smo vedno umeščeni v diskurzivni sistem in naša namera je rezultat te umeščenosti” (Luthar 1998a: 142). Diskurz kot predpogoj za komuniciranje določa in celo presega vsako individualno intenco kot zasebno mentalno stanje, naravnost avtorja/pisca. To ne pomeni, da novinarji ne komunicirajo z namenom, “pomeni pa, da je vsako izkustvo, vsak namen produkt interpretativnih shem – ni izkustva zunaj reprezentacije in ideologije” (Luthar 2001: 210).

“Ker zgodbo vedno proizvajajo zahteve diskurza, je tako rekoč že napisana, saj je bila del zdravorazumske ideologije, preden jo je upovedal novinar” (Luthar 1998a: 230). Tako ne gre razmišljati o nameri posameznega novinarja ali njegovi osebni pristranskosti, temveč širše, o značilnostih in pravilih celotne diskurzivne formacije, v katero je slednji umeščen. Za analizo neoliberalnega diskurza torej motiv pisca ni pomemben, saj ta ni izvor pomena, pomen je namreč odvisen od samega neoliberalnega diskurza kot neke vrste interpretativnega konceptualnega okvira, znotraj katerega je nekaj upovedano. Ko torej novinarji, ki so tudi sami kot subjekti neoliberalnega diskurza ujeti v neoliberalno shemo mišljenja (znotraj katere

³⁴ Ritualni pogled na komuniciranje lahko opredelimo v odnosu do prenosnega pogleda na komuniciranje. “Ne gre več za prenos informacije, temveč za vzdrževanje družbe v času ali reprezentacijo skupnega prepričanja” (Luthar 2002a: 299). Torej, ne gre za širjenje sporočil v prostor, temveč za simbolni proces, ki ne samo opisuje, ampak tudi oblikuje realnost.

sploh lahko razumejo svet in odnose v njem), pripovedujejo o posameznikih, državi, tujcih itd., to upovedujejo znotraj referenčnega okvira prevladujočega neoliberalnega diskurza, ki slednje konstruira na prav specifičen način (na primer posameznika kot odgovornega in racionalnega, državo kot okorelo in neučinkovito, tujca kot slabega in nevarnega). Ko govorimo o reprodukciji neoliberalnega diskurza v slovenskem novinarstvu, nas morajo potemtakem zanimati prav njegove interpretativne sheme, kajti motiv posameznega novinarja je vedno le posebna artikulacija teh.

5. NASTAVKI ZA ANALIZO: METODA, ENOTA IN PREDMET ANALIZE

V nastavkih za analizo želim natančneje opredeliti metodološki okvir analize: samo metodo, enoto analize in predmet analize.

Ker Foucault kljub bogati teoretski zapuščini ne ponudi metodološke rešitve za analizo diskurza, jo moram poiskati drugje. Obstajajo različni metodološki pristopi k analizi diskurza, sama se bom naslonila na model **diskurzivne analize**, ki po Normanu Faircloughu (1995a, 1995b) predstavlja tridimenzionalni model analize diskurza kot družbene prakse. Združuje namreč jezikoslovno analizo besedila, mikrosociološki interpretativni pristop in makrosociološko analizo družbenih praks. S tem ponazarja močno povezavo med jezikovno in družbeno strukturo, predpostavlja interdisciplinarnost, opozarja na ideološkost diskurza in povezavo diskurza z oblastjo. Središčna točka v Faircloughovem modelu (1995b: 57-62) je diskurzivni dogodek kot primer uporabe jezika, torej vsako zapisano ali govorjeno besedilo, v primeru moje analize novinarski prispevek. Diskurzivni dogodek je mogoče analizirati na treh ravneh kot: besedilo, diskurzivno prakso in družbeno prakso. Na ravni besedila gre za analizo jezikovnih struktur, ki naj bi zajela tako tisto, kar je v besedilu eksplicitno izraženo, kot tisto neizrečeno, a predpostavljeno. Analiza na ravni diskurzivne prakse vključuje proces produkcije, distribucije in potrošnje (interpretacije) besedila. V mojem primeru gre za diskurzivno prakso novinarstvo, ki prek profesionalnih konvencij producira sporočila, ki jih interpretirajo naslovniki v svojem specifičnem okolju, ki ga določa njihovo kulturno ozadje, izobrazba, osebna naravnost itd. Analiza na ravni družbene prakse pa poskuša pojasniti morebitne družbene spremembe kot posledice sprememb v diskurzih. Vprašanje je, kako diskurzivne spremembe vplivajo na družbo, in obratno, kako spremembe v družbi vplivajo na diskurz. Med družbo in diskurzom je namreč dialektičen odnos. Zanima me torej, ali neka diskurzivna praksa reproducira obstoječi red diskurza in v družbi ohranja status quo, ali ga spreminja in posledično tudi družbo. Pri iskanju teh odgovor pa je nujen interdisciplinarni pristop, torej integracija drugih teorij v analizo, čemur bo služil moj vpogled v (politično-ekonomsko) teorijo neoliberalizma.

Naj opozorim na pomanjkljivosti modela, ki ju bom v analizi poskušala odpraviti. Fairclough v svojem metodološkem modelu sicer zvesto sledi Foucaultovi zapuščini, a v analizi diskurza kot jezikoslovec ostaja zvest polju retorike. Kljub temu da poudarja, da diskurz med drugim

konstruira družbene identitete, ne ponazori, kako to počne. Očitamo mu lahko, da zapostavi subjekt, ki je po Foucaultu proizveden v diskurzu, in procese subjektivacije. Poleg tega v novinarskih prispevkih pomena ne nosi samo besedilo kot verbalna reprezentacija, ampak lahko kot tekst s pomenom razumemo tudi vizualne reprezentacije. Temu primerno bom v analizi uporabila tudi **metodo semiološkega pristopa**.

Semiološka in diskurzivna metoda sta torej analitični metodi, ki ustrezata konceptu reprezentacije. Z analizo strukture reprezentacije sta usmerjeni na latentno in ne na manifestno vsebino, podatki, ki jih dobimo s tema metodama, pa so kvalitativne narave. Temeljna razlika med semiološkim in diskurzivnim prijemom je ta, da semiologijo zanima predvsem to, kako delujejo reprezentacije, kako sistemi znakov proizvajajo pomen, medtem ko se diskurzivni pristop osredotoča na raziskovanje učinkov in posledic reprezentacije oziroma pomena, ki ga proizvajajo semiološki sistemi (glej Hrženjak 2002: 171). V analizi bom združila oboje, zanimala me bo tako **poetika kot tudi politika neoliberalnega diskurza**. Toda analize ne bom posebej ločevala na semiološko in diskurzivno raven analize, kajti “še le preplet vseh teh ravni omogoča obstoj ‘realnosti’, ki se konstruirajo prek reprezentacij analiziranih oddaj” (Pušnik 2003c: 269). Ob tem je pomembno tudi opozoriti, da sta obe metodi interpretativne narave. Pomen določenega teksta pa se oblikuje v interakciji z gledalcem, ne obstaja namreč en sam resničen pomen določene reprezentacije, nespremenljiv v času in prostoru. Zaradi te drseče narave pomena je tako pričujoča analiza z rezultati interpretacija avtorja dela, zgolj ena izmed številnih možnih.

V analizo vključujem **novinarske prispevke tedenskih aktualnodokumentarnih oddaj Preverjeno in Tednik** v obdobju 3 mesecev, in sicer od 1. 1. 2007 do 1. 4. 2007. Obravnavam jih kot posamezne diskurzivne dogodke, znotraj katerih ugotavljam, ali se pojavlja neoliberalni diskurz. Naj utemeljim izbiro virov za analizo. Ker je danes novinarski diskurz ključni diskurz, v katerem potekajo boji za pomene ali, povedano drugače, ker je konstrukcija in artikulacija konsenza generična lastnost novinarstva, in ker nas zanima čim širša diseminacija neoliberalnega diskurza, sem za analizo izbrala prav (televizijske) novinarske prispevke z dokaj visoko gledanostjo. V elektronskem sporočilu mi je Banovičeva (2007) iz Službe za odnose z javnostjo RTV Slovenija razkrila, da je bil delež gledalcev oddaje Tednik v obdobju med 1. 1. in 31. 3. 2007 povprečno 26% (raziskava AGB Nielsen Media Research, starost nad 4 leta). Voditeljica oddaje Tednik, Barbra Jerman, je v intervjuju (Kralj 2007: 6) povedala, da je oddaja Tednik pravzaprav bolj gledana kot ostale informativne

oddaje na TV SLO, na primer Dnevnik ali Odmevi. Delež gledalcev oddaje Preverjeno pa je bil v obdobju od 1. 2. do 30. 4. 2007 povprečno kar 34,8% (raziskava AGB Nielsen Media Research, starost nad 10 let) (internetni vir 1). Obe oddaji sta tedenski, oddaja Tednik je na sporedu ob četrkih na javni televiziji TV SLO1 že od januarja 1983, oddaja Preverjeno pa ob torkih na komercialni televiziji POP TV od septembra 2001. Format oddaj je enak, gre za tedenski mozaični informativni oddaji ali informativna magazina, kot ju opredeljujejo na domačih spletnih straneh televizij. Oddaji spadata v žanr aktualnodokumentarnega novinarstva. Obe trajata približno eno uro in predstavita v povprečju štiri do pet novinarskih zgodb, ki so družbeno kritično obarvane. Kot piše na njihovih spletnih straneh, so v oddaji Tednik “razkrili in rešili marsikatero nepravilnost” (internetni vir 2), oddaja Preverjeno pa “preseneča z odkrivanjem dogodkov in stvari, ki so tako blizu vas, vendar jih morda niti ne opazite” (internetni vir 3). Temu primerno poudarja Hartley (2004: 181), da so prav metafore vida – metafore o osvetljevanju in gledanju – najpomembnejše metafore novinarske metode, ki jih uporabljajo novinarji, da bi svojemu delu dali smisel.

Zanimalo me bo, ali in kako novinarski prispevki s svojim upovedovanjem zgodb prek diskurzivnih strategij, ki so značilne za neoliberalni diskurz, proizvajajo specifično neoliberalno védnost, ki ponuja določene subjektne položaje, ki opredeljujejo, kako se je potrebno vesti in kako razmišljati, ter tako reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza in z njo specifičen, neoliberalni družbeni red. Vidiki, ki me bodo posebej zanimali, so vidiki upovedovanja zgodb, natančneje **retorika, naracija in vizualna ikonografija novinarskih prispevkov**. Pri tem naj poudarim, da me zanima tako vsebina kot tudi oblika ali način upovedovanja, torej kaj in kako.

6. ANALIZA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V ODDAJI PREVERJENO IN TEDNIK

6.1 DISKURZIVNE STRATEGIJE IN TEHNIKE NEOLIBERALNEGA DISKURZA

Neoliberalizem je tako globoko vpet v naše vsakdanje življenje, da je njegove kompleksne, v določenih točkah celo kontradiktorne razsežnosti marsikdaj težko prepoznati. Ker pa vsak diskurz tvori strukture in pravila, analiza neoliberalnega diskurza ne sme biti omejena na analizo jezika, besed in izjav, pač pa na raziskovanje notranjih mehanizmov, prek katerih neoliberalni diskurz deluje. Slednjega je najlažje zgrabiti prav prek njegovih diskurzivnih strategij, s katerimi se ta spravlja v govor in tako proizvaja svoje realne učinke (neoliberalno védnost in neoliberalne subjektivitete). Analizo bom zato poskušala sistematično strukturirati po posameznih diskurzivnih strategijah, ki se kažejo v retoriki, naraciji in tudi vizualni ikonografiji novinarskih prispevkov. Pri tem naj poudarim, da je ločevanje strategij namenjeno zgolj lažji predstavitvi, saj se v posameznem prispevku sicer nikoli ne pojavlja ena sama, temveč **preplet različnih strategij, ki skupaj artikulirajo in hkrati konstituirajo konsenzualno neoliberalno interpretativno shemo**, znotraj katere se neoliberalni diskurz naturalizira, postaja zdravorazumski javni diskurz, umešča gledalce na ponujene neoliberalne subjektne pozicije in tako vzpostavlja neoliberalni moralni red. Na konkretnih analiziranih prispevkih si torej oglejmo značilnosti posameznih strategij in njihove učinke.

6.1.1 KONSTRUKCIJA DRUŽBENEGA PROBLEMA KOT PROBLEMA POSAMEZNIKA

Glede na to, da naravo neoliberalizma opredeljuje logika individualizma, ki ne oziraje se na skupnost oziroma družbo v središče sveta postavlja posameznika, je nedvomno ena izmed najpomembnejših diskurzivnih strategij neoliberalnega diskurza poudarjanje individualnosti posameznika nasproti družbenim kolektivitetam, s katero je tesno povezana tudi strategija dekontekstualizacije. Fairclough (1999: 7) kot glavno značilnost diskurza neoliberalnega globalnega reda navaja prav konstrukcijo družbenih problemov kot problemov posameznika.

“Če se preteklih praznikov niste veselili skupaj z drugimi in ste jih preživeli temačnih misli, osamljeni in obupani, ste le eden od mnogih.” Tako z nagovorom gledalcev novinar v

otvoritvenem kadru prispevka Depresija in samomori (Clar, Tednik, TV SLO1, 11. 1. 2007) predstavi razsežnost analizirane tematike. Glede na to, da v napovedi prispevka že voditeljica oddaje poda statistične informacije o številu samomorov v Sloveniji glede na evropsko povprečje, je pričakovati, da bo prispevek ponudil globljo analizo problema depresije in samomorilnosti. Pa vendar novinar prispevek nadaljuje z racionalnim, matematičnim jezikom statistike, ki je značilen za neoliberalni diskurz: “Vsak dvajseti Slovenec bo v prihajajočem letu občutil depresivno motnjo. Marsikdo celo tako hudo, da bo pomislil na samomor.”

Ta prispevek s pomočjo personalizacije, ene od osrednjih značilnosti melodramatizacije prispevkov, ki “pomeni ekstrapoliranje strukturnih, kolektivnih in institucionalnih fenomenov na osebo in osebno izkušnjo” (Luthar 1998a: 212), predstavlja paradigmatičen primer konstrukcije družbenega problema kot problema posameznika. Podrobni opisi osebnih izkušenj posameznice, ki je trpela za depresijo, v prispevku namreč nudijo edini interpretativni okvir za razlago družbenega problema.

Zmeraj sem bila utrujena, brez volje... kaj jaz vem... za nič v glavnem. Zmeraj sem premišljevala samo o samomoru, kako bi ga naredila, kako bi ... da bi se rešila vsega tega. Takrat se mi ni zdelo, da bo to kdaj se spremenilo. Ker... se mi je zdelo, da sem iz dneva v dan... da je vedno vse samo črno... Nisem videla izhoda, no /.../ Leta '99 sem se začela zdraviti, ne. Takrat sem prvič videla, da moram nekaj narediti /.../ Tako da zdaj pa že razmišljam, kaj jaz vem, kaj bom skuhal, kam bom šla, kaj bom naredila... Imam več volje do življenja.

Z rabo zgolj osebnega imena posameznice (Ana) novinar problem depresivnosti še bolj personalizira in družbenega akterja povsem individualizira. Osebna pričevanja natančno predstavijo osebnost govorca, ki se s tem postavi v samo bistvo problema. Zelo malo pa se pove o problemu samem, še manj o njegovih vzrokih ali širših družbenih dejavnikih, kot je na primer socialna negotovost posameznikov, ki lahko vodi v to duševno bolezen. Vzrok problema je prikazan, kot da tiči v karakterju posameznika; problem depresije in samomorilnosti je predstavljen kot posledica odločitve posameznika. Ali, kot pravi v prispevku nacionalni koordinator za duševno zdravje: “Vsak človek pride do točke depresije in samomorilnosti zaradi svojih osebnih izkušenj, zaradi svojih osebnih nagnjenj, zaradi svojih načinov razmišljanja.” S tem vzpostavlja v družbi neoliberalni moralni red, naravnana na posameznika kot gospodarja svoje usode.

Kljub vzbujanju sočutja gledalcev do Ane prek posebnih retoričnih mehanizmov, kot so kratki stavki, premolki, pridevniki, kar na ravni vizualne reprezentacije okrepijo predvsem igrani prizori (hoje posameznika po železniških tirih), izbor barv (sivi, temačni toni) skupaj z nežno, žalostno in tiho glasbo v ozadju, je Ana vendarle reprezentirana, kot da je za svoj položaj odgovorna sama. Retorika, naracija in vizualna ikonografija prispevka tako skupaj določajo način, na katerega je treba razumeti zgodbo, zamejijo interpretacijo in utrdijo zgolj določen pomen.

V prispevku niso predstavljeni nobeni drugi pogledi kot pogled Ane. Celo v prispevek vključen glas stroke zgolj potrdi osebna pričevanja (prek tehnike rezanja izjav strokovnjaka, ki so v zgodbo zmontirane tako, da le povzemajo občutja, ki jih je v svojem pričevanju pred tem že opisala Ana). Prav tako glas stroke reproducira zdrav razum. Mesto strokovne definicije depresije namreč zasede zelo zdravorazumska opredelitev te duševne bolezni kot tulca oz. vala črnine, ki jo poda nacionalni koordinator za duševne bolezni, in nadaljuje: "Recimo, če si predstavljate: izveste za nekaj groznega in deset sekund se počutite blazno nejevoljno in najraje bi odreagirali z neko agresijo /.../ Zdaj, predstavljajte si, da človek to namesto deset sekund živi deset minut, deset ur, deset dni, deset mesecev. To je grozno." Tako niti stroka ne ponudi novega znanja o bolezni. Poleg tega jasno promovira neoliberalne pomene s konstrukcijo podobe posameznika, ki je v neoliberalni družbi zaželen, namreč posameznika, ki dela na sebi. Novinar v prispevku privilegira izjave delovne terapevtke, ki govori izključno o tehniki samopomoči, ne vključuje širše slike, pozabi na delo zdravstva, centrov za socialno delo, navsezadnje tudi policije. Tako poziva k individualni akciji vsakega posameznika kot edinega odgovornega za sleherni vidik svojega življenja, za svojo usodo:

Zelo fino je, da naredimo nek načrt, neko strukturo, da bomo planirali prijetne aktivnosti, da bomo planirali sprehode, da bomo delali na socialnih stikih... Če potem človek kar pričakuje, da bojo to drugi naredili, zvečer ugotoviš, nič se mi ni zgodilo... Treba je v akcijo! Ne se smiliti samemu sebi, ne biti žrtev! Dajmo biti aktivni v svojem življenju, biti glavni igralec, ne biti statist.

Uporaba glagolov, ki zapovedujejo, je bistvena značilnost neoliberalnega diskurza, ki veliko predpisuje, kaj je treba storiti, medtem ko manj opisuje, kaj se dogaja, s čimer se stopa v polje normativnega določanja zadev (Fairclough v Pikalo 2003: 34). Spremembe, tudi spremembe v

posameznikovem življenju, so v neoliberalnem diskurzu predstavljene kot gonilna sila razvoja. Pomembnejša od samega koncepta posameznikove svobode kot temeljnega vozlišča neoliberalnega diskurza je predpostavka, ki jo ta svoboda vsebuje, namreč predpostavka individualne odgovornosti. Aktivna vloga posameznika, ki implicira tudi odgovornost posameznika za svoja dejanja, je izpostavljena tudi v besedni zvezi "vzeti si življenje", s katero novinar večkrat nadomesti besedo samomor. Prispevek tako ne išče vzrokov za bolezen, temveč krepi miselnost, da je vsak sam odgovoren za potek svojega življenja, pri čemer tudi konkretno mobilizira gledalce, da delajo na sebi in svoje življenje spremenijo na bolje. Na ta način namreč novinar zgodbo tudi zaključí: "Če imate tudi vi podobne težave, potem ne čakajte, da vas negativne misli ponovno pahnejo v obup. Spremenite svoje življenje."

Reprezentirana zgodba je tako prek dekontekstualizacije vzeta iz širšega konteksta, dogajanje je ločeno od makro družbeno-političnih interesov. Novinar namreč problem depresije ne postavi v širši kontekst sociale, zdravstva in ekonomije. Prispevek sicer podrobno razkrije občutke in osebnost nastopajočih, a se ne trudi predstaviti ozadja, kulturnih in družbenih referenc. Takšno novinarsko poročanje ne vzpostavi povezave med življenjem posameznika in širšim družbeno-političnim svetom. Zgodbe razkrivajo osebnosti nastopajočih, ne dajo pa znanja o strukturni naravi dogajanja. S tem družbeni problemi dobijo pomen zgolj v perspektivi posameznikovega osebnega življenja, ne da bi se tematika raziskala v širšem okviru, v tem prispevku recimo zdravstva ali sociale. To pa zakriva strukturno naravo problema, saj ponudi razumevanje družbene realnosti v okviru posameznikovih osebnih pričevanj. Prek javnega slavljenja individualizma in krepitve individualne odgovornosti prispevek oblikuje neoliberalno realnost. S tem reproducira individualizem, ki zanemari širšo kolektivno sliko realnosti, in tako gradi ter podpira neoliberalno vizijo sveta, sveta posameznikov, ne družbe.

Zgornji prispevek artikulira in vzpostavlja depresijo posameznika kot posledico njegovega lastnega karakterja in posledično slavi fleksibilnost posameznika in jo konstruira kot vrednoto, ki zagotavlja spremembo posameznikovega življenja na bolje. Podobno, prispevek 3000 brezposelnih v Posavju (Križnar, Preverjeno, Pop TV, 16. 1. 2007) predstavi odvisnost od socialnega varstva kot napako oz. napačno odločitev posameznika. Govori o tem, kako politike socialnega varstva odvrčajo ljudi od dela, saj se zaradi socialnega prispevka ljudje odločajo, da raje ostajajo doma. Zgodba je predstavljena izrazito s strani delodajalcev, ki ne

najdejo delavcev za delovna mesta razvijajoče se ekonomije. Z vprašanjem: “Kdo od tistih, ki je nima, zavrača službo,” nas novinarka vpelje v razmišljanje o tem, kdo zavrača službo (celo, kdo si drzne zavrniti službo, ki je nima), vprašanje pa ne zastavi širše, recimo, zakaj jo zavrača. Tehnika montaže novinarki omogoči, da zunanje glasove umešča v prispevek tako, da skozi njihova usta prikrito posreduje svoje sporočilo. Tako umesti v prispevek kader delavca, ki zapoveduje: “Treba se je boriti! Treba je vsak posel sprejet.” Na ta način prispevek konstruira mejo med dobrimi in slabimi, med tistimi, ki aktivno sprejmejo vsakršno ponujeno delo, in tistimi pasivnimi, ki so raje odvisni od socialnega varstva. Prispevek priča o tem, da se tudi vprašanja socialne in ekonomske negotovosti (v tem primeru brezposelnosti), ki jih neoliberalni diskurz običajno prezre, ali še več, ki so ponavadi vsebina kritik neoliberalnega družbenega reda, upovedujejo na način, ki podpira in krepi neoliberalni red (s poudarjanjem posameznikove odgovornosti). S tem se tudi kritika neoliberalizma prek specifičnih diskurzivnih strategij, značilnih za neoliberalni diskurz, lahko upove v njegovo korist.

Podobno kot opisana prispevka tudi večina analiziranih prispevkov temelji na rabi individualnih pričanj, izpuščajoč informacije o širšem kontekstu dogajanja, s čimer gledalce umešča na neoliberalno subjektno pozicijo odgovornega posameznika, ki je moralno obvezan, da dela na sebi in se stalno izpopolnjuje. Naj jih naštejemo le nekaj: Po poškodbi glave okrevanje težko in dolgotrajno (Kobal Ocvirk, Preverjeno, POP TV, 9. 1. 2007), Subvencije v kmetijstvu (Čerin, Tednik, TV SLO1, 25. 1. 2007), Baška grapa (Leban, Tednik, TV SLO1, 1. 3. 2007) itd. Skupni imenovalec vseh teh prispevkov je stalna raba tvornega glagolskega načina pri opisu posameznika, s čimer prispevki posameznike subjektivirajo na aktivne položaje in jasno izrazijo odgovornost posameznika kot tvorca dejanja, medtem ko je za opisovanje širših družbenih pojavov uporabljen trpnik. S tem prispevki utrjujejo videnje širših družbenih sprememb (na primer odpuščanje delavcev) kot dogajanj brez človeškega agensa, kar Fairclough (v Pikalo 2003: 33) označi kot tudi siceršnjo značilnost liberalnih in neoliberalnih diskurzov, ki neoliberalizem konstruirajo kot zunanje dejstvo, kot nekaj, kar se nam dogaja in čemur se moramo prilagoditi.

Analizirani prispevki poleg odgovornosti posameznika reprezentirajo tudi njegovo preračunljivost in nezaupanje (morda celo sovražno držo) do drugih ljudi, tudi najbližjih, ter s tem gledalce umeščajo na pozicije racionalnih posameznikov, ki se v življenju lahko zanesejo le nase. Tako na primer prispevek Detektivi preverjajo (Dolschon, Preverjeno, POP TV, 27. 2. 2007) formira nezaupanje proti sosedom z uporabo pridevnika, ki podaja vrednostno sodbo:

“Zlasti *nevarni* so sosede, saj detektivi zbirajo informacije ravno pri njih. Simonu Mraku, detektivu, radi zaupajo.” Ta negativna predikativna tehnika je uveljavljena za prikaz sosedov kot tistih, ki jim nikakor ne gre zaupati, kajti način, kako so posamezni družbeni akterji v novinarskem diskurzu poimenovani, ima pomemben vpliv na to, kako jih gledalec v družbi zazna in upošteva. Podobno nas o nevarnosti sosedov uči tudi eden izmed številnih prispevkov o medsosedskih sporih, prispevek *Obsojen na 13 let* (Dolschon, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007), kjer se spor konča tragično, z umorom. Analizirani prispevki dajejo vtis, da v svetu ne gre zaupati nikomur. “Trenutno so take razmere. Ne veste, na koga naletite...” (izjava avtoprevoznika v prispevku *Avtoštoparji*, Clar, Tednik, TV SLO1, 18. 1. 2007).

Če povzamem, širši družbeni problemi so prikazani kot napake v karakterju ali odločitvi posameznika, kot na primer v prispevku *Subvencije v kmetijstvu*: “Zdaj pa, ker se nisem pritožil in sem verjel lepim besedam, je mogoče to moja osebna greška” (Čerin, Tednik, TV SLO1, 25. 1. 2007), kar krepi idejo posameznikove odgovornosti za sleherni vidik svojega življenja, kot na primer v prispevku *Baška grapa*: “Do takrat pa se bo moral znajti vsak po svoje” (Leban, Tednik, TV SLO1, 1. 3. 2007). Prispevki poudarjajo moralno obvezo posameznika, da je aktiven, da dela na sebi in se stalno izpopolnjuje, kajti spremembe predstavljajo gibalno napredka. Nikjer v analiziranih prispevkih ni govora o solidarnosti ali skupnosti, posameznik ostaja sam v boju proti vsem. Tekmovanje se tako vzpostavlja kot norma slehernega ravnanja posameznika. Prispevki na ta način krepijo neoliberalni moralni darvinizem (prim. Bourdieu 1998b), ki zagovarja, da preživijo le najboljši oziroma najbolj racionalni, tisti, ki so preračunljivi, tekmovalni, ki ne zaupajo nikomur in svet naravnajo le nase. Novinarstvo to zagovarja na vseh ravneh, še tako zelo banalnih. Neoliberalni diskurz namreč ni le v velikih temah ekonomije in politike, temveč obravnava vse vidike družbe, kaže se celo v upovedovanju povsem vsakdanjih trivialnih problemov, ko so na primer sosedski spori. Na ta način novinarstvo vzpostavlja in krepi neoliberalni moralni red individualizma oziroma darvinovsko družbo, ki slavi individualno odgovornost in racionalnost posameznika.

6.1.2 DRŽAVA, ZGOLJ OKORELA IN NEUČINKOVITA DRUŽBENA INSTITUCIJA

Ker neoliberalni diskurz vidi državo in trg kot diametralno nasprotna principa družbene organizacije, poskuša v zagovor svobode trga državo prikazati kot statično, okorelo družbeno

institucijo, ki je v današnjem svetu postala neučinkovita. V ta namen se neoliberalni diskurz poslužuje strategije prevlade skeptičnosti in dvoma v sposobnost države kot družbene institucije, ki jo želi prikazati kot neučinkovito v primerjavi s trgom, kateri v neoliberalni teoriji pooseblja individualizem, svobodo in demokratičnost.

Podobno kot v že omenjenem prispevku 3000 brezposelnih v Posavju (Križnar, Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007), kjer so politike socialnega varstva in posledično z njimi država artikulirane in hkrati konstruirane kot neučinkovite, v večini analiziranih prispevkov prevladuje dvom v učinkovitost in pravičnost države kot družbene institucije. Večina prispevkov želi prikazati, "kako nemočni smo državljani, ko je treba biti bitko z različnimi uradi" (voditeljica Barbra Jerman, Tednik, TV SLO1, 22. 3. 2007).

V prvi vrsti prispevki artikulirajo predvsem odpore proti birokratičnosti države, ki je ena temeljnih značilnosti neoliberalnega diskurza, kateri jih mobilizira v odpore proti vsakršni obliki državne intervencije, ki s kolektivno odločitvijo nadomešča individualno. Tudi novinarka označi prispevek Posledice ptičje gripe (Kobal Ocvirk, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007) kot "šolski primer birokratske vojne". Z izbiro besednih zvez, kot je "birokratska vojna" ali "biti bitko z različnimi uradi", prispevek postavlja posameznika nasproti državi in s tem svobodo posameznika in individualno odločitev nasproti kolektivni odločitvi. Pri tem naj omenim še en zgled analize verbalne retorike iz prispevka Sodne krivice: "In glej ga šmenta, kljub plombi v zemljiški knjigi je dobila gradbeno dovoljenje" (Blažej Cirej, Tednik, TV SLO1, 15. 2. 2007). Raba besedne zveze glej ga šmenta, ki nastopa kot kletvica, je sicer rabljena kot evfemizem, a je izrazit retorični usmerjevalec, ki zbuja gledalčevo pozornost, tako usmerja in zajezi interpretacijo, torej narekuje, kako brati zgodbo. Še več, podaja moralno sodbo, saj implicira zgražanje in karanje nad državnimi službami, s čimer konstruira podobo države kot neverodostojne institucije.

Namesto da bi skepso novinarji vzeli za izhodišče kritične analize ozadja in vzrokov dogajanja v državnih službah in s tem za razvoj novega znanja ter iskanja rešitve, kot se to iz naslovov in napovednikov prispevkov predvideva, naslonitev na dvom nasprotno ponuja le snov za mobiliziranje gledalčevega prezira do države in njenih uslužbencev. Tak je tudi že omenjeni prispevek Posledice ptičje gripe (Kobal Ocvirk, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007), v katerem Zakonca Hajnc, ki se ukvarjata z rejo puranov, po ptičji gripi od države nista prejela odškodnine. Kot je značilno za večino prispevkov, je tudi ta zgodba upovedana iz

izkušnje posameznika, prek česar je gledalcem približano njegovo trpljenje. Opis njegovega življenja (“Star sem 56 let. Živim na kmetiji. Bil sem tudi rojen na kmetiji. In v takšni agoniji še nisem bil /.../”, “Jaz sem kmet z dušo in telesom.”) in ne analiza dogajanja v državnih službah se kaže v vprašanjih novinarka, ki so namenjena večinoma zakoncema in ne odgovorni državni službi (“Ste si kdaj mislili, da se boste znašli v situaciji, v kakršni ste danes?”, “Kako ste takrat živeli?”). Reprezentiran molk med posameznimi izjavami kmeta podpira podobo bolečine in trpljenja kmeta, saj je v prispevek zmontiran namenoma, da tišino in z njo mučnost situacije občutijo tudi gledalci.

Narativna obdelava dogodkov kot “pomenska konstrukcija dogodkov v zgodbe” (Luthar 1998a: 185), torej ozgodbenje, je v prispevku izpeljana v strukturi prej-potem (“Včasih je bilo to vse polno, vse polno salam... Zdaj v njej visi le ducat klobas. Klavnica sameva”). Takšna narativna struktura formira mejo med nekoč in danes. Prek retoričnih sredstev prispevek razdeli vloge, kdo je dober (posameznik - kmet) in kdo je slab (Agencija za kmetijske trge in Ministrstvo za kmetijstvo oziroma širše država in njeni uslužbenci). S tem postavi okvir za interpretacijo zgodbe. Na verbalni ravni novinarka dobre akterje zgodbe konstruira predvsem prek pridevnikov, na primer “nekdaj trden kmet, zdaj zlomljen s solzami v očeh”, “obupan lastnik”, “trdna in uspešna kmetija propada ravno zaradi državnih ukrepov za preprečevanje ptičje gripe.” Novinarka na ravni ubesedenega opredeli tudi vlogo države, na primer v povedi: “Medtem ko Agencija že dobrega pol leta preverja podatke enega kmeta ...” Uporabljen prislov “že” namreč implicira, da dejanje preverjanja traja dlje, kot se pričakuje, in tako gradi podobo okorele države, ki ne ureja stvari pravočasno. Skladno s tem se dobri akterji (zakonca Hajnc) v svoji izpovedi vedno ograjujejo od članov državnih služb (Agencije za kmetijske trge, Ministrstva za kmetijstvo) z njihovim doslednim poimenovanjem “oni”, s čimer jih označijo kot krivce za njihovo situacijo in s tem za slabe. V prispevku slednji niso neposredno reprezentirani, temveč prek odsotnosti. Vizualno so reprezentirani prek uradne stavbe ministrstva in table z napisom Ministrstvo za kmetijstvo, v nekaterih drugih prispevkih tudi prek napisov na vratih, prek kupov dokumentov, pisarn itd. Na ta način so konstruirani kot pasivni in neučinkoviti. Novinarka njihove izjave kar povzame (“Na agenciji trdijo, da kmet odškodnine ni ustrezno dokazal.”). Če pa so morda že vključeni v prispevek z dobesednimi citati, pa je teh izjav malo, so kratke in hladne. Poleg tega običajno ne ponujajo odgovora ali novega znanja o zadevi, temveč zgolj birokratski izgovor, kot je na primer v prispevku Starši sami našli sina: Kaj je delala policija (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007) izjava predstavnika policijske uprave Ljubljana: “Strokovni nadzor v popolnosti še ni zaključen, zato

bi bilo karkoli v tem trenutku nekorektno dajati izjav.” Kot opisuje Pušnikova (2003c: 275), se v novinarskih prispevkih prek kombinacije neposrednega citiranja in posrednega povzemanja izjav zabriše meja med tem, kar je bilo povedano, in med tem, kar je bilo le rekonstruirano v procesu reprezentiranja, gledalci pa vse izjave pripišejo državnim uslužbencem. Kar akterja v prispevku še bolj približa gledalcem, je poimenovanje z lastnim imenom (“gospod Hajnc”, “zakonca Hajnc” itd.), ostali so omenjeni prek njihove poklicne funkcije (“... saj jima jo resorni politiki vso zimo obljublajo”, “pristojni na agenciji za kmetijske trge”). Prispevek namesto predstavitve delovanja Agencije za kmetijske trge ali meril dodeljevanja odškodnin prek osebnih izpovedi zakoncev Hajnc zgolj spodbuja antipatije do državnih uslužbencev in skeptičnost v učinkovitost delovanja državnih služb. Država pa ni prikazana samo kot neučinkovita, še več, prikazana je kot nepravična, saj Hajnčevi od države niso prejeli odškodnine, “ki so jo sicer dobili praktično vsi drugi, podobno oškodovani rejci” (voditeljica Alenka Arko, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007). Prek specifičnih, že opisanih retoričnih sredstev in tudi narativnih sredstev je prek opisovanja izkušenj kmeta kot žrtve in dajanje prednosti zgolj njegovemu pogledu mogoče iz obravnavanega problema vzpostaviti primer nepravičnosti. V tem se kaže močna moralna sila prispevka, kajti, kot piše Lutharjeva (1998a: 212), naracija nima le kognitivne funkcije (urejanja dejstev v določen red, ki omogoča lažjo razumevanje), temveč tudi moralno funkcijo (podeljevanja smisla dejstvom).

Tudi vizualna reprezentacija krepi reproduciranje skeptičnosti v sami retoriki prispevka. Ob besedah novinarke: “Bolj kot s purani se te dni Hajnčeva znova in še vedno ukvarjata s papirji za uveljavitev odškodnine /.../ zato je Hajnc vlogo dopolnil kar nekajkrat,” je prikazana podoba listanja med kupi papirjev na mizi, ki nakazujejo nemoč zakoncev v boju z birokracijo in implicitno postavljajo vprašanje, kako se tega rešiti. Poleg tega vizualizacija poginulih puranov služi avtentizaciji naracije, kajti “na televiziji slika ni več zgolj ilustracija povedanega, temveč je postala dokaz avtentičnosti diskurza” (Luthar 1998a: 222). Dalje, v prispevku ponavljajoče se zoomiranje oziroma fokusiranje kamere na Hajnčev obraz in solzne oči je specifična tehnika, ki upravlja s pogledom gledalca. S tem se v prispevku manipulira s pozornostjo gledalca in dramatizira dogajanje. Takšna reprezentacija okrepi podobo kmeta kot žrtve neučinkovite birokratične države. Glasbeni poudarki prav tako intenzivirajo specifična čustva gledalcev, saj nežna glasba vzbuja sočutje do kmeta – žrtve in zastrujejo dvom v učinkovitost in pravičnost državnih služb – krivcev. Birokratske ovire države, ki otežujejo posameznikovo življenje, neoliberalni diskurz tako spretno mobilizira v odpor proti državi

nasploh. Gledalci tako sami zaključijo zgodbo novinarke: “Hajnčevi si pomagajo, kakor vejo in znajo,” država namreč ne naredi ničesar.

Še veliko analiziranih prispevkov prek skeptičnosti do države in njenih služb reproducira neoliberalno hegemonijo. Njihova skupna značilnost je prikaz molka politikov ob pomembnih družbenih vprašanjih, kar je ena od pomembnih diskurzivnih tehnik za krepitev dvoma o učinkovitosti države in njenih služb (glej Kramberger 2003: 89). Naj navedem primer iz prispevka Jareninske zdrahe: “Na Ministrstvu za šolstvo molčijo” (Pan, Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007). Na ravni jezika izraža dvom predvsem v prispevkih pogosto uporabljen pogojni naklon povedi. Na primer v prispevku Hacetov kamnolom: “In če bi vsi inšpektorji že v začetku opravili svoje delo tako, kot je potrebno, bi tovrstna razprava bila povsem odveč” (Karat, Tednik, TV SLO1, 15. 2. 2007), ali v prispevku Starši sami našli sina: Kaj je delala policija: “Če bi čakali na policijo, verjetno še danes ne bi vedeli, kje je. In če ne bi sami preiskali Ljubljane, je povsem možno, da ga ne bi našli nikoli” (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007). Podobno vlogo imajo tudi vprašalne oblike povedi, na podlagi katerih se gledalci počutijo vpoklicani, da mislijo, sočustvujejo z akterji prispevka in se tako subjektivirajo na pozicijo nemočnih državljanov proti nepravilni in neučinkoviti državi, kot na primer v prispevku Sodne krivice: “Sodnik presoja dejanja posameznikov. Kdo pa presoja njegovo delo?” (Blažej Cirej, Tednik, TV SLO1, 15. 2. 2007), v prispevku Varovane osebe: “In če v državi niso varni ne ministri in ne poslanci pa ne tožilci, kako varni smo potem povsem običajni državljani?” (Brajović Hajdenkumer, Tednik, TV SLO1, 22. 3. 2007), v izjavi voditeljice Barbra Jerman “In še vprašanje: Kje so in kaj počnejo tržni inšpektorji?” (Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007), v prispevku Zdravstveni dom Vrhnika “Zakaj ta dogovor ni možen?” (Podjed, Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007) in v prispevku Starši sami našli sina: Kaj je delala policija “Zakaj policija že zdavnaj ni izvedla potapljaške iskalne akcije?” (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007). Skeptične izjave pa pogosto izzvenijo kot moralne sodbe, kot na primer v prispevku Izbrisana deklica: “Napake se dogajajo. To je človeško. Problem pa predstavlja skrajno neprijazen odnos javnih uslužbencev, ki si lahko privoščijo marsikaj. Tudi trditev, da otrok ne obstaja in da so starši sami krivi za zaplet” (Stanovnik, Tednik, TV SLO1, 22. 3. 2007). Običajno so v prispevek umeščene moralne sodbe zunanjih glasov. To novinarjem služi kot tehnika, da posredujejo in utrdijo specifičen pomen, ne da bi sami izrekli sodbo. Skozi zunanje glasove tako tudi v prispevku Starši sami našli sina: Kaj je delala policija novinar posreduje pomen, ki mora na nivoju zgodbe prvega reda ostati skrit: “Ne

vem, zakaj imamo sploh v Sloveniji policijo takšno, kot jo imamo. Je ne rabimo take” (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007).

Posebej je treba omeniti še tehniko hitre pozabe, ki jo Krambergerjeva (2003: 89) označi za zelo specifičen mehanizem, ki ga izkoriščajo mediji kot oporniki neoliberalizma. Moč jo je najti tudi v analiziranih prispevkih. Namreč kljub obljubam novinarja prispevka ali voditeljice oddaje, da bodo primer, dogajanje še spremljali in o njem ponovno poročali, temu ni tako: “Zgodbo, ki presega šestkratno vrednost lanskega nakupa razvpitih operacijskih miz, bomo seveda spremljali še naprej, dokler ne bo jasno, kdo je za to razsipnost odgovoren” (voditeljica Barbra Jerman, Tednik, TV SLO1, 22. 3. 2007), ali: “Danes torej zgodba z ene plati, to je delodajalcev, kdaj prihodnjič pa tudi z delavske” (voditeljica Alenka Arko, Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007), ali v prispevku Uporaba pesticidov: “Vendar pa je to že druga zgodba..., ki bo tudi prišla na vrsto” (Jakšič, Tednik, TV SLO1, 22. 2. 2007). V treh mesecih analize oddaj namreč nisem zasledila nadaljevanje kateregakoli prispevka, ki bi ponudil pred tem obljubljeni rešitev. S tem dokumentarno novinarstvo odlaga probleme in obljublja njihovo rešitev v prihodnosti, a na to hitro pozabi.

Skeptična drža je torej v prispevkih naravnana predvsem do države, katere delovanje v neoliberalni teoriji predstavlja antipod mehanizmu trga, s čimer prispevki pri gledalcih krepijo neoliberalno miselnost o državi kot okoreli v primerjavi z učinkovitim trgom. Trg kot načelo družbene organizacije v prispevkih sicer eksplicitno ni omenjen. Toda, “medtem ko analize diskurza omogočajo izvrstne uvide v to, kar je v tekstu prisotno, je tisto, kar v njem manjka, s perspektive družbeno-kulturne analize prav tako pomembno” (Fairclough 1995a: 5). Implicitna vsebina teksta, ki ostaja neizrečena, je namreč ravno tako pomembna kot tisto, kar je v tekstu eksplicitno izraženo, morda še toliko bolj. Morda je predpostavka o trgu še toliko močnejša prav zato, ker ostaja neizgovorjena. Tisto, česar v prispevku ni, ima lahko večji učinek, kot tisto, kar je.

Je pa v analiziranih prispevkih moč najti prisvajanje številnih besed tržne ekonomije za opisovanje vseh vidikov življenja, ki tako veliko bolj subtilno nagovarjajo gledalce in jih usmerjajo v mišljenje v blagovno-denarnih kategorijah, kot na primer v prispevku 3000 brezposelnih v Posavju: “... kot lahko brezposelna družina *iztrži* iz države”(Križnar, Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007), v prispevku Pasje razstave: cena slave: “... A slava zahteva svojo *ceno*” (Kobal Ocvirk, Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007) in prispevku Kako

visoko kotirajo naši politiki: “Ali so premier in njegovi ministri sposobni še dvigniti *ceno* zaenkrat relativno dobro stoječih slovenskih *delnic* na bruseljski politični *borzi*, bo znano kmalu po prevzemu predsedovanja” (Lubej, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007). Če se ustavim pri zadnjem primeru. Že v naslovu je uporabljen glagol kotirati, izraz kapitalistične ekonomije, natančneje trgovanja na borzi, ki pomeni imeti določeno tržno ceno. Tako se ekonomski izraz prenese v povsem drugo polje družbenega življenja, v politiko, in na ta način opisuje in konstruira realnost v kategorijah tržne ekonomije. Ponekod celo vsakdanje življenje družine, na primer v prispevku Župniki – menedžerji?: “Grebenc se strinja, da mora imeti župnik *menedžerske sposobnosti*, a to velja tudi za vsako družinsko gospodinjstvo” (Lubej, Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007). Takšni prispevki prispevajo tudi k krepitvi neoliberalne ideje, da je imidž pomembnejši od vsebine, da je vse, kar šteje, tekmovanje in doseg čim višjega mesta na lestvici ocenjevanja. Prispevek Kako visoko kotirajo naši politiki (Lubej, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007) namreč objavi lestvico najbolje ocenjenih politikov, s čimer jasno promovira idejo tekmovanja. Še več, pri tem je ocena v prvi vrsti odvisna od imidža in ne vsebine, kot je podano v izjavi strokovnjakinje za javno nastopanje: “Predsednik vlade Janez Janša /.../ Tisto, kar smo najprej opazili je seveda njegova garderoba. Nosi obleke, ki so zdaj prave velikosti, prej velikokrat preveliki suknjiči. Izbrana garderoba, izbrane kombinacije srajc, kravat in pa tudi celotne obleke. Kjer so še možnosti za izboljšanje je... naj poskuša biti prijaznejši /.../ Kar pomeni več nasmehov.” S pomočjo v prispevkih uporabljene retorike kapitalistične ekonomije se neoliberalno tržno mišljenje naveže na vse družbene sfere, ne zgolj ekonomsko, in posameznike tudi v njihovem vsakdanjem življenju postavlja na subjektivno pozicijo tržnega posameznika, ki razmišlja v kategorijah tržne ekonomije in vsa družbena razmerja presoja skozi optiko tržnih odnosov.

Če sklenem, dvom v državne službe v prispevkih ne predstavlja izhodišče za razvoj novega znanja (ne išče vzrokov ali rešitev problemov), temveč zgolj ponavljajoče promovira pomene okorelosti in neučinkovitosti države kot zastarele družbene institucije, ki ne odgovarja na izzive časa, in te pomene cementira v zdrav razum. Prek te podobe države želi neoliberalni diskurz mobilizirati odpore proti kolektivnim instancam države, ki lahko ovirajo delovanje svobodnega trga, med drugim tudi idejo javnega. S tem, v prispevkih sicer implicitno, nasproti državi postavi trg kot boljši mehanizem za urejanje vseh vidikov družbenega življenja. Tako reproducira neoliberalno tržno ideologijo ter gledalce disciplinira v tržno naravnani miselni tok neoliberalizma.

6.1.3 TRADICIONALNA MORALA Z DISTANCO DO TUJEGA IN DRUGAČNEGA

V neoliberalnem diskurzu je prisotna močna obramba in krepitev tradicionalnih družbenih tvorb, še posebej naroda in družine, tudi s pomočjo reproduciranja distance do vsega tujega in drugačnega, zaradi česar lahko govorimo o novem konzervativizmu.

Distanciranje do tujega, nepoznanega in drugačnega zasledimo predvsem v prispevkih o pribežnikih, priseljencih, tujcih, tudi Romih, ki implicitno mobilizirajo občutenje nacionalnosti in krepijo pripadnost gledalcev slovenskemu narodu. Narod kot neka zamišljena skupnost je diskurzivni konstrukt, produkt homogenizacijskih procesov običajno državotvornega diskurza. Pri tem pa je narodna identiteta v prvi vrsti funkcija razlik. "Mi", naša skupina, Slovenci se opredelimo in vzpostavimo šele v odnosu do "Drugih", druge skupine, Neslovencev. Med najpomembnejšimi značilnostmi za tvorbo nacije je prav jezik, kot se kaže tudi v pričevanju domačina o tujem sosedu v prispevku Sosedje je strah: "Tako je rekel. Po hrvaško, ne. Slušaj ti gore. Tri Slovence sam uspio izseliti, a i vas ču četvertoga" (Pan, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007). V prispevku je meja med nami in onimi konstruirana kot meja med dobrimi in slabimi. Kot v klasičnih melodramatskih tekstih popularne kulture se v prispevku odvija jasno polarizirana drama med dobrim in zlom. V retoriki pričevanj domačinov in pripovedi novinarka o sosedu Hrvatcu se to nazorno kaže: "Mi smo prestrašeni /.../ hčerka ne upa iz hiše /.../ nimamo miru /.../ saj so se bali za življenje"; "grozil mi je po telefonu /.../ se je spraval še na upravitelja hiše /.../ napadel še njegovega računovodja /.../ spet napadel dve deklici." Uporabljene besede tako sporočajo poseben pomen in s tem jasno in nedvoumno uokvirjajo sporočilo zgodbe. Poleg tega so v prispevek načrtovano nanizana pričevanja domačinov tako, da se njihove izpovedi o nevarnem tujcu ponavljajo, kar situacijo stopnjuje in dramtizira. To pri gledalcih okrepi zgražanje, prezir nad tujci, celo željo po njihovem izgonu iz države.

Dodatne diskurzivne tehnike, ki v analiziranem prispevku krepijo konzervativno moralo prezira do tujcev, so na primer igrani prizori, ko punčka v strahu pred tujim sosedom, Hrvatcu sredi belega dne zapira okna, spušča rolete, ugasne luč in gre spat. Ti služijo dramtizaciji in avtentizaciji dogodka, saj gledalec natančno vidi, kar oseba pripoveduje. S tem se ustvarja učinek realizma, kot da gledalec gleda dejansko dogajanje, ki pa je nič drugega kot igrana realnost. Načrtovana montaža igrane prizore vključi v naracijo zgodbe tako, da gledalec zaporedje posameznih prizorov razume kot celoto. Enakemu namenu služi

raba strašljive glasbe, ki se stopnjuje, kar tujce poistoveti z nevarnostjo. Pomene dobrih akterjev in slabega akterja v zgodbi podeli tudi prizor ljubeče slovenske družine z otroki nasproti tujemu moškemu, ki jezno kriči, preklinja in krili z rokami. Domačini so v prispevku ponavadi reprezentirani v srednjem planu, pri čemer je jasno vidno ozadje, ki je skrbno izbrano (otroška soba, igrače) in barvno pozitivno. Ponavadi so posneti s statično kamero, ki konotira red, stabilnost, umirjenost nasproti neredu. Edini prizor s tujcem (ki kriči in krili z rokami) je posnet s tresajočo se kamero v sivih odtenkih, kar vzbuja srhljiv občutek. Kot prikazano, so tudi barve v prispevkih precizno izbrane in prilagojene dogajanju poskušajo pomagati usmerjati gledalčevo interpretacijo. Takšne reprezentacije ponujajo pomene o nespodobnih tujcih, ki nas ogrožajo. Ta ogroženost pa okrepi čut po pripadanju nacionalni kolektiviteti. Analizirani prispevek tako ponuja snov za občutenje skupne pripadnosti in krepitev nacionalnosti ter s tem poveže posameznike v skupnost.

Podobno prispevek Romi v Škocjanu (Brajović Hajdenkumer, Tednik, TV SLO1, 8. 3. 2007) svojo zgodbo upoveduje prek opisovanja lastnosti, ki konstruirajo označevalno razliko med nami in njimi: “Tam, kjer večinoma brez vode in elektrike živi 200 Romov”, “ne odvaža se teh smeti, pa podgane... pijejo tule vodo iz potoka...”, “so okradli celo župnišče” itd. To fiksira mejo in ustvarja napetosti med nami in njimi, kar gledalce mobilizira v specifično skupnost. Tako se na jezikovni ravni konstruira drugačnost Romov, te razlike so prepoznane kot družbeno pomembne, predvsem za formacijo in obstoj skupnosti, slovenskega naroda. Diskurz distanciranja pa se tudi v tem prispevku ne kaže zgolj na jezikovni, temveč tudi na subtilnejši ravni, na ravni estetike teksta. Pogosta je raba daljnih planov neurejenih romskih naselij, ki poudarijo romsko različnost in konstruirajo označevalno razliko, ki nas ločuje od njih. Enak učinek dosega tudi tehnike zoomiranja umazanih ali strganih oblačil Romov, večinoma otrok. Posebej je treba poudariti, kako tudi vizualne reprezentacije krajine omogočajo prepoznavanje določenega prostora kot slovenskega. V analiziranem prispevku so ob besedah novinarke: “Idilično lepa občina,” prikazani cerkvena na hribu, travniki s kozolci. Gre za podobe, za tradicionalne označevalce slovenskega prostora, ki jih diskurz namenoma nenehno predstavlja in jih tako krepi kot simbole oziroma sidrišča, pomembna za konstrukcijo in krepitev nacionalne identitete. S tem gledalce navezuje na slovensko zemljo in na njeni osnovi omogoča njihovo identificiranje z nacionalnostjo.

Prispevek eksplicitno sicer poroča o revščini, bolečini Romov v Škocjanu in “naši” dobroti in pripravljenosti, da jim zaradi gradnje gospodarsko-tehnološkega centra GTC Škocjan na

njihovih nelegalnih naselij pomagamo najti nova domovanja. Vendar ima to sporočilo na nivoju zgodbe drugega reda tudi implicitni pomen, ki pripoveduje o njihovih navadah, ki se razlikujejo od "naših". Te razlike pa so v prispevku izpostavljene tako, da postanejo označevalne (Romi so umazani, neurejeni, brez elektrike in vode, pijejo vodo iz reke), neprehodne in s tem pri gledalcih krepijo prezir in Rome konstruirajo kot Druge. Reprerentacije tako konstruirajo binarne opozicije, ki predstavljajo "nas" kot prijazne, potrpežljive in pripravljene pomagati, "njih" kot nehvaležne, umazane, živeče na nelegalnih naseljih in neprilagojene "naši" kulturi. Na ta način je slovenska skupnost diskurzivno producirana prek procesa naturalizacije določenih kulturnih konfiguracij slovenstva in izključevanja Drugih iz te skupnosti. V novinarskem polju tako neoliberalni diskurz o tujstvu pove več o sami ideji slovenstva kot o tujcih, ki jih reprezentira. Kot si lahko sposodim pri Lutharjevi (2001), gre za poetiko skupnosti oziroma slovenstva (nacionalne Stvari) pod krinko kronologije dogodkov oziroma kronike tujčevske problematike.

Diskurz distanciranja prevladuje tudi v drugih analiziranih prispevkih: Izbrisani (Frangež, Tednik, TV SLO1, 11. 1. 2007), Kitajci pri nas (Dobršek, Tednik, TV SLO1, 15. 3. 2007), Zdravniki brez državljanstva (Lah, Tednik, TV SLO1, 15. 3. 2007) itd. Skupna značilnost vseh teh prispevkov je, da z uporabo glagolskih oblik za prvo osebo množine (smo) in zaimki (naš) konstruirajo skupni prostor, s tem ogovarjajo gledalce in jih pozivajo, da občutijo pripadnost isti narodni skupnosti. Raba majestetičnega plurala s kreiranjem skupnega sporočanjaškega kroga, ki vključi naslovnike, kateri se tako poistovetijo s pomensko vsebino, konstruira podobo, da vsi gledalci pripadajo skupnosti (glej Korošec 1998: 170-173). Hkrati pa lahko s tem pokažejo, kdo so Drugi, ne da bi jih neposredno omenjali.

V analiziranih prispevkih ne manjka pripisovanja velikega pomena tradiciji. V prispevku Namesto na proslavo... na počitnice v Avstralijo (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 9. 1. 2007) je ta tudi tesno povezana z idejo narodnosti. Prispevek kaže, kako si novinarstvo prefinjeno prisvaja zunanje glasove, jih inkorporira v zgodbo in tako z njihovo pomočjo posreduje sporočilo ter utrdi pomen: "Sram naj jih bo... ni vreden, da je Slovenec, da ni danes tu, posebno človek vlade" (udeleženec proslave ob dnevu samostojnosti in enotnosti, razočaran, ker se je predsednik vlade ni udeležil).

Neoliberalni konzervativni diskurz reproducira tudi tradicionalne družbene tipe, in sicer vlogo ženske v družbi kot take, ki skrbi za svojo družino. V prispevku Po poškodbi glave okrevanje

težko in dolgotrajno je ob novinarkinih besedah: "Mama, ki je leta in leta skrbela zanj, je do Primoža, čeprav načeloma lahko skrbi sam zase, še vedno precej zaščitniška," prikazan bližnji posnetek rok, ki nalivajo kozarec pijače (Kobal Ocvirk, Preverjeno, POP TV, 9. 1. 2007). Gospa v prispevku ni poimenovana z imenom, temveč z besedo mama, kar nakazuje na njeno glavno vlogo skrbi za otroka. To podoba pa še okrepi bližnji posnetek njenih rok, ki konotirajo njeno skrbnost, pridnost in razdajanje. Podobno v prispevku Obsojen na 13 let vizualizacija obsojenčeve žene v predpasniku v kuhinji za štedilnikom, ko govori o pomoči svojemu možu, in žene pokojnega ob listanju družinskega albuma (Dolschon, Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007) reproducira konzervativni moralni red. Zaradi statičnosti prva podoba žene za štedilnikom deluje celo avtoritativno, kot normativna podoba.

Na ravni jezika je potrebno izpostaviti še predpostavke v vprašanih novinarja. Predpostavljane kot "zdravorazumsko in implicitno vključevanje trditev v tekst" (Erjavec in Poler Kovačič 2007: 69) pomeni, da vprašanja novinarja že implicitno ponujajo odgovore, kot na primer v prispevku Pomagamo: "Se vama zdi družina pomembna?" (Planinc, Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007), namesto na primer: "Kaj vama je v življenju pomembno?". Še pomembneje pa je v analizi uvideti tudi tisto, kar v tekstih ni prisotno – nikoli namreč ni govora o samskih gospodinjskih ali celo homoseksualnih skupnostih. To priča o tem, da reprezentacije analiziranih prispevkov promovirajo zgolj tradicionalno pojmovanje družine in nasprotujejo vsemu, kar to morebiti ogroža. S tem konstruirajo ter krepijo tradicionalno konzervativno moralo.

V zgoraj opisanem prispevku Sosede je strah (Pan, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007) in Romi v Škocjanu (Brajović Hajdenkumer, Tednik, TV SLO1, 8. 3. 2007) je prav policija tista, ki stvari normalizira. S tem neoliberalni diskurz krepí moč in pomembnost kaznovalne države v neoliberalnem družbenem redu in gradi spoštovanje avtoritete. V tem kontekstu namreč tudi prisilni ukrepi kaznovalne države (pridrževanje, zasliševanje, zapiranje) postanejo legitimna sredstva za vzpostavljanje stanja normalnosti. V tem oziru tudi prispevek Pesem v zaporu (Dolschon, Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007) gledalcem sicer predstavi praznovanje kulturnega praznika v zaporu na Dobu, a pod krinko zgodbe o pevskem zboru zapornikov se skriva zgodba drugega reda. "Pesem odpira srca. Tudi srca morilcev?" Osebne zgodbe zapornikov nam ponudijo vpogled v umore in krvne delikte zaprtih: "Jože Kosec /.../ je nekega jutra po novem letu s kladivom planil nad ženo Barbaro. Udarjal je po glavi, rokah, udarjal kot pobesnel." Ob tem pripovedovanju je prikazana črna bela fotografija obraza

zapornika z izpisovanjem izgovorjenih besed ob desni strani. Zdi se, kot bi gledalec bral policijsko kartoteko. Kratki stavki: "Napetost je naraščala. Antidepresivi niso zalegli," krepijo grozo ob pripovedi novinarke. Ko zaporniki sami pripovedujejo svojo zgodbo, je kamera fokusirana na obraz zapornika. S tem se gledalcu vsaka njihova poteza zdi ob izpovedih še tako zločinska. Tekst je estetiziran tudi z recitali poezije, ki dopolnjujejo njihovo zgodbo: "Samo to znam, samo to vem, da pred obličje nje ne smem in da ni mesta vrh zemlje, kjer bi pozabil to gorje." Podobna prispevka, ki na implicitni ravni z zgodbo drugega reda prikazujeta moč kaznovalnega aparata države in krepija spoštovanje avtoritete, sta *Ženski zapori na Igu* (Blažej Cirej, *Tednik*, TV SLO1, 25. 1. 2007) in *Avstrijski zapori* (Bevčič, *Tednik*, TV SLO1, 15. 2. 2007). Zapor se namreč, kot piše Wacquant (2003: 68), vrača v prvo vrsto institucij, ki jim je zaupano vzdrževanje družbenega reda.

Če povzamem, lahko sklenem, da namesto k raziskovanju in kontekstualizaciji tujega in drugačnega analizirani prispevki radikalizirajo razlike in konstruirajo hierarhije. Reproduciranje distance gledalcem ponuja snov za občutenje skupne pripadnosti in krepitev nacionalne identitete. Na podlagi vzbujanja strahu in prezira do tujcev, zapornikov in drugačnosti nasploh ter s pomočjo simpatije, sočustvovanja z domačini prispevki konstruirajo gledalce kot pripadnike slovenskega naroda. Podobe tesnih zavezništov med domačini pričajo o kolektivni akciji ljudi in gledalce mobilizirajo v skupnost. Poleg obrambe naroda je v prispevkih moč najti tudi obrambo družine kot pomembne družbene tvorbe, ki jo neoliberalni diskurz vzpostavlja kot vrednoto. Številne so tudi reprezentacije učinkovitosti delovanja policije in zaporov, ki gradijo podobo močne kaznovalne države in s tem pri gledalcih utrjujejo spoštovanje avtoritete. Vse to pa kaže na paradoksalno naravo neoliberalnega diskurza, ki na eni strani zavrača vse kolektivitete v prid individualizmu, na drugi strani pa krepi narodno identiteto in slavi kaznovalno vlogo države. Neoliberalni diskurz tako disciplinira mišljenje gledalcev v tirih konzervativne logike, oblikuje in naturalizira neokonzervativni moralni red.

6.1.4 NASLONITEV NA NEIZBEŽNOST "DANEGA"

Bistveno za uspeh neoliberalnega diskurza pa je njegovo reproduciranje **fatalizma** ali vdanosti v usodo neoliberalnega režima, s čimer pasivizira posameznike oziroma jih umešča na položaje, s katerih se kakršnakoli sprememba v družbi zdi nemogoča. Na ta način

neoliberalni diskurz ohranja obstoječe odnose moči v družbi. “Najglasnejše sporočilo neoliberalizma je, da ni alternative za status quo” (McChesney 2005: 24).

“In glede na to *lahko samo upamo*, da ne bo zaradi takšnih zastojev tudi pri nas prišlo do tako tragičnih primerov, kot je bil v Avstriji” (Pan, Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007) novinarka fatalistično zaključi prispevek Zlorabe, ki govori o ločitvah staršev, zlorabah otrok in sodnih zaostankih. V večini analiziranih prispevkov sem podobno kot v zgornjem zasledila pogosto naslonitev na neizbežnost usode in reproduciranje fatalizma oziroma vdanosti v usodo. Novinarji zgodbe pogosto upovedujejo z rabo besed *upanje*, *usoda* itd., ki na verbalni ravni izražajo neizbežnost usode in tako reproducirajo fatalistično držo. S tem gradijo pri gledalcih prepričanje, da se nič ne da spremeniti. Navedem naj še nekaj podobnih primerov iz analiziranih prispevkov, ki na ta način reproducirajo obstoječi družbeni red, na primer iz prispevka Ernest 55 let, nepismen: “Sosed Vlado Habjan, ki je bil Ernestov sošolec pravi, da je že takrat odpovedala tako šola kot center za socialno delo, saj so ga preprosto prepustili njegovi *usodi*” (Pan, Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007), ali iz prispevka Pomagamo: “*Upamo*, da se jima bodo skrite želje uresničile” (Planinc, Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007), podobno v prispevku Sosedje je strah: “Prebivalcem tako ostaja samo še *upanje*, da bodo pristojne institucije končno začele reagirati” (Pan, Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007), ali v prispevku Voda Juliana: “Pustimo se *presenetiti*” (Koren, Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007), in prispevku Z denarjem mimo vrste: “Morda pa se bomo morali *pač navaditi* tudi na formalno neenakost” (Gajšek, Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007) itd. Prislov “pač” v zadnjem primeru stoji ob glagolu navaditi se in tako še bolj poudarja, da se moramo sprijazniti z danimi okoliščinami, da ničesar ne moremo spremeniti.

Vdanost v usodo je specifičen pripovedni mehanizem, značilen za naracijo pravljic. Izrazit narativni stil pravljice pa lahko zasledimo tudi v reprezentacijah Tednika in Preverjenega, na primer v prispevku Ženski zapori na Igu: “V tem gradu spi svoj zakleti spanec Trnuljčica in to ne ena, okoli 50 jih je. Čakajo, da jih reši princ, ki mu pravimo čas” (Blažej Cirej, Tednik, TV SLO1, 25. 1. 2007). S tem dokumentarni novinarski oddaji artikulirata popularne mitologije. Podoben je tudi spodnji primer o “slovenski” pravljici iz prispevka Mlade mame – ne, hvala:

Pred davnimi, davnimi časi je nekje ujeta med gore in morje ležala majhna dežela. V njej so živeli ljudje, ki so imeli zelo radi svoje otroke, in deželo je

vsako jutro znova razveselil otroški smeh. Toda nekega dne so ljudje opazili, da je otrok vse manj in nihče ni prav dobro vedel zakaj. Vse modre glave dežele so začele tuhtati, kaj bi se dalo ukreniti. Ministri, modrijani in trgovci so tuhtali dan in noč, a prave rešitve za zagato ni uganil nihče (Usenik, Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007).

V tem oziru podobno kot ljudska pravljica o ljudstvu, ki potrpežljivo čaka, da se prebudi kralj Matjaž in jih reši odreši tegob in skrbi, prežene krivice ter s sabo prinese zlate čase, omenjena prispevka artikulirata in konstruirata nemoč gledalcev v boju za spremembe v družbi.

Dalje, analizirani prispevki gledalcem velikokrat ponudijo subjektivni položaj, s katerega tudi sami postanejo del zgodbe. Novinarji ali voditeljici namreč pogosto neposredno nagovarjajo občinstvo z uporabo ljudskih rekov in zdravorazumskih predpostavk, ki se velikokrat kažejo že v naslovu, kot na primer v naslovu prispevka Obljuba dela dolg (Clar, Tednik, TV SLO1, 11. 1. 2007). Navajam še dva izbrana primera iz analiziranega prispevka Avtoštoparji: "... bi morali vedeti, da nesreča nikoli ne počiva" (Clar, Tednik, TV SLO1, 18. 1. 2007) in prispevka Ko je sosed lačen: "... kažejo, da lahko revščina doleti vsakogar. Z izgubo zdravja ali službe se lahko hitro srečamo na robu družbe" (Lubej, Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007).

Analizirani prispevki prek reproduciranja fatalizma gledalcem ponujajo subjektivni položaj, s katerega lahko ti le gledajo in čakajo, kaj se bo zgodilo. S tem delajo občinstvo povsem nemočno. Njihovo nemoč in vdanost v usodo v prispevkih stopnjuje to, da slednji ne ponudijo nikakršne rešitve (velikokrat se rešitev prelaga v prihodnost z obljubo voditeljice, da bodo primer še spremljali in o njem še poročali). Celotna komunikativna dinamika analiziranih prispevkov skupaj s svojo specifično formo reprezentacije prispevkov visoko estetizira (prek omenjenih diskurzivnih tehnik, kot so bližnji posnetki solznih oči, igrani prizori, montaža prizorov, nadzorovane in preišljeno izbrane barve, razpoloženje ustvarjajoča glasba) in na ta način pri gledalcih v prvi vrsti sproža ugodje v (so)čustvovanju z akterji zgodb. Posameznikovo sočustvovanje potencirajo negotovost akterjev prispevka, njihove nerešljive situacije ali zamujene priložnosti. Užitek za gledalce oddaj je torej v tem, da jih (tragična) zgodba gane, in ne v trenutku razrešitve problema, saj te prispevki ne ponudijo. Ta mobilizacija čustev pa na gledalce deluje narkotično, transformira jih v pasivne, nekritične subjekte s fatalistično držo. Opisana melodramatska pripovedna struktura prispevkov dokumentarnemu novinarstvu odvzame kritični naboj, saj ta gledalce umešča na pasivne

položaje, od koder se vsaka sprememba zdi popolnoma nemogoča. Občinstvu ne ponuja aktivnih vlog, ne poziva jih k družbeni akciji, vsaka akcija se namreč z njihovega gledališča zdi nesmiselna. Prispevki tako pasivizirajo gledalce in spodbujajo apatijo. Aktivni in kritični državljani s tem postanejo pasivni, nekritični potrošniki prispevkov – medijske vsebine, ki iz kritičnega foruma postane zgolj blago. V tem pa se kažejo avtoritarne razsežnosti neoliberalnega diskurza, ki z zapiranjem javnega prostora in s proizvajanjem depolizitiziranega prebivalstva odpravlja koncept državljanstva in se s tem postavlja nasproti pravi participatorni demokraciji.

Naslonitev na neizbežnost usode v prispevkih reproducira status quo, ohranja odnose moči v družbi in podpira neoliberalni režim resnice. Neoliberalni razvoj družbe se tako zdi povsem naraven in neizogiben, kar pa je ključ za uspeh neoliberalizma. Fatalizem neoliberalnega diskurza namreč našo realnost organizira in konstruira tako, da se zdi, kot da usodi novega reda ne moremo ubežati.

6.2 DISKUSIJA: HEGEMONIJA NEOLIBERALNEGA DISKURZA V NOVINARSTVU

Ker ne želim, da se zgornje navajanje primerov neoliberalnega diskurza razgubi v svoji množičnosti, jih naj povzamem z izpeljavo širših, občih zakonitosti sodobne novinarske prakse, o katerih ti posamezni primeri pričajo. Kombinacija opisanih diskurzivnih strategij analiziranih novinarskih prispevkov, kot so dekontekstualizacija in personalizacija za krepitev individualizma, skeptičnost za opis države kot neučinkovite in okorele, krepitev konzervativne morale z mobiliziranjem prezira in distance do vsega tujega in drugačnega ter naslonitev na fatalizem za vero v neizogibnost neoliberalnega družbenega razvoja, reproducira disciplinirajoč neoliberalni diskurz kot zdravorazumski diskurz. Kombinacija retorike in naracije podajanja informacij prek naslova prispevka ali novinarjeve pripovedi in estetiziranje teh reprezentacij prek omenjenih diskurzivnih tehnik (bližnji posnetki, igrani prizori, montaža prizorov, umeščanje zunanjih glasov v zgodbo, nadzorovane in preišljeno izbrane barve, razpoloženje ustvarjajoča glasba) predstavlja diskurzivno sfero, znotraj katere se artikulira in naturalizira neoliberalna shema mišljenja, ki v družbi konstruira neoliberalni konsenz.

Slovenska neoliberalna realnost je tako učinek oziroma rezultat opisanih diskurzivnih strategij in tehnik. V prispevkih reprezentirana posamičnost namreč predstavlja univerzalnost. "Načini reprezentacije so vendar le obstoječe posamičnosti. Tako mora eden izmed njih postati reprezentacija celotne verige. To je nedvomno hegemonsko dejanje: telo posamičnosti nase prevzame funkcijo univerzalne reprezentacije" (Laclau v Pušnik 2003c: 283). Take posamične reprezentacije induktivno promovirajo pomene, da moramo biti vsi kot svobodni posamezniki odgovorni za vsa področja svojega življenja in da smo vsi moralno obvezani, da se neprestano izpopolnjujemo, da tekmujemo z drugimi, jim nikakor ne zaupamo. Nadalje, posamične reprezentacije tujcev konstruirajo podobo, da vsi tujci ogrožajo našo skupnost, pospešujejo kriminal, nam odžirajo delovna mesta in denar. In podobno, da zaradi birokratičnosti vse službe države niso učinkovite in ne samo posamezne agencije, inšpektorati ali ministrstva v predstavljenih primerih.

Opisane posebne diskurzivne tehnike novinarske prispevke estetizirajo in jih oropajo kritičnega potenciala. Prispevki tako ne izpolnjujejo svoje funkcije, saj kritično analizo nadomestijo z zgolj simulacijo te. Estetizirana kritika je namreč spremenjena v nekritiko. Medijski tekst z estetizacijo postane blago, gledalci pa potrošniki medijske vsebine. Takšno novinarstvo zmore naslovnika nagovarjati zgolj kot potrošnika in ne uspe mobilizirati kritične javnosti. Rečem lahko, da Preverjeno in Tednik tako bolj kot kritične državljane vzgajata pasivne, nekritične potrošnike novinarskih prispevkov, kateri ponujajo zgolj snov za ugodje in ne kritične analize.

Tako reprezentacije aktualnodokumentarnega novinarstva ne predstavljajo prizorišče družbenih bojev, bojev za definiranje in konstrukcijo realnosti, temveč so predvsem orodje, ki pomaga že dominantnim neoliberalnim pomenom zasesti hegemoni položaj, vsaditev v zdrav razum. Analiza je namreč pokazala, da oddaji nimata emancipacijskega značaja, ki bi kritiziral obstoječi red, družbeni status quo in s ponujanjem alternativnih stališč dekonstruiral hegemonie neoliberalne norme in vrednote, ampak privilegirata zgolj dominantne pomene, s čimer sta tesno povezani s samo neoliberalno oblastjo/védnostjo. Na ta način služita reproduciranju neoliberalnega diskurza in s tem oblikovanju in vzdrževanju neoliberalnega konsenza, ki za svojo uveljavitev in ohranitev zahteva prav statično družbeno držo. Takšno novinarstvo s kreiranjem neoliberalnega moralnega konsenza ne nosi naboja za družbene spremembe, ne predstavlja foruma kritične debate, temveč reproducira že obstoječi družbeni red. Reproducira neoliberalni diskurz kot zdravorazumski diskurz in ne predstavlja

družbenokritične transformativne sile, saj ne zna razmišljati izven okvira kategorij hegemonnega neoliberalnega diskurza. Političnost teh prispevkov torej ni v vzpostavljanju konsenza na podlagi argumentacije in širjenja javne kritične debate, ampak na podlagi podajanja moralnih sodb, kaj je prav in kaj narobe v družbi, na podlagi določanja, katere prakse in vrednote so “naše”, kako je treba živeti. Neoliberalni diskurz se bolj kot v obravnavi ekonomije in politike namreč kaže prav v obravnavi družbe in tematizaciji moralnega reda v družbi. Na tem mestu se lahko strinjam s Treanorjem (2005), da neoliberalizem ni zgolj ekonomija, temveč družbena in moralna filozofija.

Med analiziranimi novinarskimi prispevki oddaj, ki se občinstvu - potrošnikom “prodajajo” (če uporabim izraz tržne ekonomije) kot “ponudniki” kritične obravnave aktualnega dogajanja, nista bila omenjena ne neoliberalizem ne neoliberalna ideologija (kljub poročanju o posledicah tega novega reda za posameznika, predvsem o kršenju človekovih pravicah, o krizi socialne države). V besedišču neoliberalnega novoreku so po mnenju Bourdieuja in Wacquanta (2003: 57) izrazi, kot so “kapitalizem”, “izkoriščanje”, “dominacija” in “neenakost”, sumljivi ravno zaradi svoje odsotnosti. A, kot poudarja Krambergerjeva (2003: 86), “dati stvarjem prava imena je temeljni mehanizem kritične misli.” Še več, kot sem prikazala v analizi, se tudi vprašanja socialne in ekonomske negotovosti, ki jih neoliberalni diskurz običajno prezre, v novinarskih prispevkih upovedujejo na način, ki podpira in krepi neoliberalni red (s strategijami, ki gradijo podobo posameznikove odgovornosti, neučinkovitosti države itd.).

Analiza je pokazala, da tako komercialna POP TV kot tudi javna televizija TV SLO1 reproducirata vladajočo neoliberalno ideologijo, kar dokazuje, da ideologije neke družbe ne gre strogo marksistično enačiti z lastništvom oz. ekonomskimi interesi in da (medijske) produkte ne gre enostavno misliti kot neposredno artikulacijo sistema lastništva (kapitalskega gospostva) ali političnega gospostva.

Oddaji Tednik in Preverjeno sta “politična projekta, saj prek reproduciranja diskurzivnih tehnik oz. strategij proizvajata ideološke učinke” (Pušnik 2003c: 270). Če rečem, da prispevki oddaj delujejo ideološko, to ne pomeni, da so lažni (v smislu lažne zavesti), temveč da vzpostavljajo konsenz prek procesov naturalizacije oziroma koloniziranja zdravega razuma in tako pripomorejo k reprodukciji odnosov moči v družbi. Teksti oddaj reproducirajo ideološki diskurz o tem, kako živeti, naturalizirajo neoliberalne vrednote (biti odgovoren, tekmovalen,

preračunljiv, narodno zaveden, skeptičen do države itd.) in gradijo statično družbeno držo z verovanjem v neizbežnost neoliberalnega družbenega razvoja. Vzpostavljajo hegemonijo disciplinirajočega neoliberalnega diskurza, ki posameznike umešča na neoliberalne subjektne pozicije, jih uči misliti neoliberalno, razmišljati v tržnih kategorijah na vseh družbenih področjih, biti racionalen, preračunljiv in nezaupljiv do družbe, odgovoren za svojo usodo, skeptičen do neučinkovite države s fatalistično držo, kot da se v družbi nič ne da spremeniti.

Zaključim lahko, da je (aktualnodokumentarno) novinarstvo bolj uspešno v promoviranju in kultiviranju neoliberalne morale ter naturalizaciji neoliberalne sheme mišljenja, kot pa v svoji primarni klasični normativni vlogi foruma kritične analize in debate. Bolj govori o (neoliberalni) naravi družbenih odnosov in o identitetah, kot pa o dogodkih, ki jih reprezentira. Jezik novinarstva je s tem odsev jezika oblastnega diskurza, razraščenega v mikropore družbe, ki v tem zgodovinskem trenutku reproducira obstoječi neoliberalni režim resnice. Novinarji kot komunikatorji, ki so vedno umeščeni v diskurzivni sistem, tako postajajo eden izmed osrednjih agentov neoliberalnega režima resnice, saj prek novičarske dejavnosti dnevno reproducirajo diskurzivni sistem neoliberalnih družbenih razmerij.

7. SKLEP

“To je bila zgodba o neoliberalni globalizaciji. Zgodba, v kateri se je partikularno umestilo na mesto univerzalnega in zadobilo neslutene razsežnosti.”

(Pikalo 2003: 200)

V diplomskem delu sem predstavila, kako medijski teksti konstruirajo slovensko neoliberalno realnost. Analiza je ujela in razložila tako posamezne diskurzivne strategije, prek katerih se reproducira neoliberalni diskurz, kot prikazala realne učinke, kapilarne razsežnosti teh strategij, ki jih ta diskurz producira tam, kjer se umešča – v vsakdanjem življenju posameznika, ki tako sam postaja aktivni reproducent današnje neoliberalne družbe. Moj namen je bil dekonstruirati mit o neizogibnosti neoliberalizma, ki je posledica simbolne moči dominantnega neoliberalnega diskurza in njegovih specifičnih strategij, ki disciplinirajo subjekte v neoliberalno (tržno, individualistično) miselnost, seveda z zavedanjem, da bo trenutno obstoječi dominantni diskurz, diskurz na položaju resnice, v poznejšem zgodovinskem trenutku nedvomno nadomeščen z novim, ki bo proizvedel povsem novo védnost, novo pojmovanje “resnice”, s katero se bodo družbene prakse uravnale na nove načine.

Z ugotovitvami opravljene analize lahko potrdim v uvodu postavljene teze. Novinarski prispevki v slovenskih medijih konstruirajo in reproducirajo hegemonijo neoliberalnega diskurza s specifičnim načinom upovedovanja, za katerega so značilne posebne diskurzivne strategije, ki jih lahko odkrijemo v retoriki, naraciji in vizualni ikonografiji prispevkov. Med njimi sta, med seboj tesno povezani, strategiji personalizacije in dekontekstualizacije, ki krepiata neoliberalno logiko individualizma in vzpostavljata ter podpirata moralni darvinizem, ki z ideologijo o delu na sebi slavi individualno odgovornost in racionalnega posameznika, ki je preračunljiv, nezaupljiv in tekmovalen. Strategija prevlade skeptičnosti služi opisovanju države kot neučinkovite in okorele v nasprotju s trgom, ki v neoliberalni teoriji posebja svobodo in demokratičnost. Dalje, strategija krepitve konzervativne morale z mobiliziranjem prezira in distance do vsega tujega in drugačnega služi obrambi tradicionalnih družbenih tvorb, še posebej naroda in družine, ki jih neoliberalni oziroma neokonzervativni diskurz vzpostavlja kot vrednote. Strategija naslonitve na fatalizem pa s pasivizacijo posameznikov oziroma z njihovim umeščanjem na položaje, s katerih se kakršnakoli sprememba v družbi zdi nemogoča, gradi verovanje v neizogibnost neoliberalnega družbenega razvoja in tako ohranja

obstoječe odnose v družbi. Novinarski prispevki kot podporniki neoliberalnega diskurza v sebi paradoksalno povezujejo idejo naroda, družine, avtoritete, tradicionalnosti in hkrati egoistični interes, tekmovalni individualizem in nasprotovanje državi. Hegemonijo neoliberalnega diskurza vzdržujejo prek procesov zdravorazumske naturalizacije teh idej (kolonizacije zdravega razuma). Slovenski novinarski prispevki prek neoliberalne ideologije interpelirajo oziroma naslavljajo občinstvo kot nosilce specifičnih subjektivnih pozicij, ki jih ti prepoznajo kot sebi lastne. Disciplinirajoč neoliberalni diskurz tako posameznike umešča na neoliberalne subjektivne pozicije, jih uči razmišljati v tržnih kategorijah na vseh družbenih področjih, jih uči biti racionalen, preračunljiv in nezaupljiv do družbe, odgovoren za vse vidike svojega življenja, skeptičen do neučinkovite države in fatalistično vdan v usodo, kot da v družbi nič ne more spremeniti. Neoliberalni diskurz aktivne državljane transformira v potrošnike, nekritične tržne subjekte (*homo politicus* v *homo economicus*). Družbena kritika je prek analiziranih novinarskih prispevkov estetizirana (poblagovljena) in tako spremenjena v nekritiko. Posebne diskurzivne tehnike (bližnji posnetki, igrani prizori, montaža prizorov, umeščanje zunanjih glasov v zgodbo, nadzorovane in preiščljeno izbrane barve, razpoloženje ustvarjajoča glasba) reprezentacije novinarskih prispevkov namreč estetizirajo in jih oropajo kritičnega potenciala. Medijski tekst z estetizacijo postane blago, gledalci pa zgolj potrošniki medijske vsebine. Preverjeno in Tednik tako bolj kot kritične državljane vzgajata pasivne, nekritične potrošnike novinarskih prispevkov, kateri ponujajo zgolj snov za ugodje in ne kritične analize.

Naj opozorim na nekatere omejitve opravljene analize neoliberalnega diskurza ali, bolje rečeno, analize proizvodnje neoliberalne védnosti v slovenskem novinarstvu. Ta namreč ni zajela vseh diskurzivnih dogodkov, ki reproducirajo neoliberalni diskurz kot nosilca dominantne ideologije individualizma in svobode trga ter tako vzpostavljajo njegovo gospostvo. Šele celovita analiza ne zgolj medijskega, temveč tudi drugih diskurzivnih redov, kot je na primer politični, pravni in civilnodružbeni, ki prav tako razširjajo neoliberalni diskurz, bi dala celotno sliko neoliberalne hegemonije. Neoliberalni diskurz se kot vsak diskurz v istem času namreč pojavlja v različnih tekstih, na različnih nivojih družbe in kot tak pripada isti diskurzivni formaciji. Vsak neoliberalni tekst posebej pa je pomemben kot artikulacija konsenzualne interpretativne sheme, znotraj katere neoliberalni diskurz postaja legitimen zdravorazumski javni diskurz, ki naturalizira logiko neoliberalnega družbenega reda. V diplomskem delu predstavljena analiza pa se je osredotočila zgolj na analizo novinarskih prispevkov kot medijskih tekstov z utemeljitvijo, da imajo prav slednji

pomembno vlogo v artikulaciji in konstrukciji konsenza v družbi. Pri tem sem pomen medijskega teksta in posledično medijsko učinkovanje izjemno poenostavila, slednje pa vendarle ni tako neposredno in preprosto. Produkcija sama namreč ne izčrpa celotnega pomena kulturnega teksta. Če razumemo vsak tekst kot pomensko odprt, potem pri ustvarjanju pomena tekstov nikakor ne smemo zanemariti vloge potrošnje medijskih tekstov, ki je prej aktiven kot pasiven proces. Osredotočenost na tekst sam bi tako lahko dopolnili z njegovo "sociologizacijo", empiričnimi analizami recepcije teksta s strani gledalca, umeščenega v kulturo in družbo. Po Hallovi klasifikaciji treh tipov branj tekstov (glej Stankovič 2002: 38) namreč ni nujno, da gledalec odkodira sporočila v skladu z referenčnim kodom, v katerem je bilo zakodirano, da ga bere dominantno-hegemonsko. Dopustiti je treba možnost pogajalskega (sicer v skladu z referenčnim kodom zakodiranja, a s številnimi posebnostmi) ali celo opozicijskega branja gledalca (kjer gledalec razume zaželeno branje, ki ga tekst ponuja, a se zavestno odloči, da ga bo razumel znotraj nekega alternativnega referenčnega okvirja). To pa odpira vpogled v kompleksnost dejanskih razumevanj tekstov in posledično njihovih pomenov. Mediji namreč na občinstvo ne vplivajo nediferencirano, njihov vpliv je vedno pogojen s socialnimi, osebnostnimi in kontekstualnimi dejavniki gledalca. To bi lahko bile iztočnice za nadaljnjo raziskovanje neoliberalnega diskurza in njegovega gospostva. Seveda pa se da neoliberalizem prijeti ne samo s tekstualnega vidika novinarskih prispevkov, temveč širše, prek same novinarske prakse, ki se je danes znašla v srži kapitalske logike (z vpogledom v socialno-ekonomski status novinarja, izobraževanje, profesionalno kulturo novinarjev, rutinizacijo novinarskega dela, uredniško politiko, lastništvo medija itd.). Sama bi predlagala raziskovanje predvsem v smeri posledic hegemonije neoliberalnega diskurza za idejo javnega in koncept državljanstva, ki se kažejo v zapiranju javnih prostorov, paralizi kritične javne diskusije, siromašenju javnomnenjskih procesov in nemoči oblikovanja kritične javnosti.

Kljub omejitvam analize sem z dekonstrukcijo neoliberalnega diskurza v prispevkih aktualnodokumentarnega novinarstva opozorila na ideološki značaj novinarskih prispevkov in posledično poudarila spoznanje o nujnosti demokratizacije medijev in povečanja kritične vloge novinarstva v družbi. Emancipacijski potencial novinarskega polja namreč obstaja, treba ga je le izkoristiti, za začetek s kritiko znotraj same miselnosti neoliberalnih razmerij. Zato verjamem v razvoj kritične misli, ki lahko pelje družbo v radikalno demokratično revolucijo in nas osvobodi trenutne vladajoče ideologije neoliberalizma. Za ta projekt pa je, kot piše Pušnikova (2003b: 176), najprej potrebna teorija, ki se prek epistemičnega reza

neprestano distancira od ideologije, a se hkrati zaveda, da je ideologija njena lastna končnost. Naj zaključim z besedami, ki jih še vedno lahko beremo pri Marxu (1956: 61): “Filozofi so svet le različno razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo”.

8. SEZNAM LITERATURE IN VIROV

- Banović, Dragana (2007): *Primerjava povprečne gledanosti oddaje Tednik (januar-marec 2007)*. Elektronsko sporočilo avtorici, 29. junij.
- Bauman, Zygmunt (2007): "Ali ustrezam?" Gibljivi prostori: Svoboda tekoče moderne. *Arzenal* 27. 1., 1, 17-20.
- Beck, Ulrich (2000): *What is globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity press.
- Bourdieu, Pierre (1998a): *Acts of resistance: Against the tyranny of the market*. New York: The New Press.
- Bourdieu, Pierre (1998b): *The essence of neoliberalism*.
Dostopno na <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu> (1. junij 2007).
- Bourdieu, Pierre (2001): *Na televiziji*. Ljubljana: Krtina.
- Bourdieu, Pierre in Loïc Wacquant (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati. *Družboslovne razprave* XIX (43), 57-63.
- Braudel, Ferdinand (1989): *Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV. – XVIII. stoletje (prvi zvezek)*. Ljubljana: ŠKUC.
- Chomsky, Noam (2005): *Profit pred ljudmi: neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Sanje.
- Debeljak, Aleš (2002): Birmingham in Frankfurt: vrt kulturnih študij s potmi, ki se razhajajo. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 71-119. Ljubljana: Študentska založba.
- Debord, Guy (1999): *Družba spektakla; Komentarji k družbi spektakla; Panegirik: prvi del*. Ljubljana: Študentska založba.
- Dolar, Mladen (1991): Spremna beseda. V Mladen Dolar (ur.): *Vednost – oblast – subjekt*, VII-XXXIV. Ljubljana: Krt.
- Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič (2007): *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fairclough, Norman (1995a): *Critical discourse analysis. The critical study of language*. New York: Longman Publishing.
- Fairclough, Norman (1995b): *Media discourse*. London: Edward Arnold.

- Fairclough, Norman (1999): *Neo-liberalism as a focus for critical research on language*. Dostopno na <http://listserv.linguistlist.org/cgi-bin/wa?A2=ind9910&L=critics-l&P=389> (31. marec 2007).
- Fiske, John (2004): Televizijska kultura: branja poročil, bralci poročil. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.): *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, 147-177. Ljubljana: Študentska založba.
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Foucault, Michel (1982/1991a): Subjekt in oblast. Zakaj proučevati oblast: vprašanje subjekta. V Mladen Dolar (ur.): *Vednost – oblast – subjekt*, 103-120. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (1977/1991b): Kako preučevati oblast. V Mladen Dolar (ur.): *Vednost – oblast – subjekt*, 29-40. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (1976/2000): *Zgodovina seksualnosti 1, Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Foucault, Michel (1969/2001): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Gay, Paul de, Stuart Hall, et al. (1997): Proizvodnja pomena v potrošnji: primer Sonyjevega walkmana: teme iz kulturnih študij. *Teorija in praksa* 34 (4), 709-725.
- Gounari, Panayota (2006): *Contesting the cynicism of neoliberal discourse: Moving towards the language of possibility*. Dostopno na http://www-staff.lboro.ac.uk/~ssjer/SLC1/SLC1-4_Gounari.pdf (1.junij 2007).
- Gramsci, Antonio (1998): Hegemony, intellectuals and the state. V John Storey (ur.): *Cultural theory and popular culture: A reader (second edition)*, 210-216. Georgia: The University of Georgia Press.
- Hackworth, Jason R. (2007): *The neoliberal city: governance, ideology and development in American urbanism*. New York: Cornell University Press.
- Hall, Stuart (2004): Delo reprezentacije. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.): *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, 33-97. Ljubljana: Študentska založba.
- Hartley, John (2004): Novinarstvo in vizualizacija resnice. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.): *Medijska kultura. Kako brati medijske tekste*, 179-192. Ljubljana: Študentska založba.
- Harvey, David (2007): *A brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hrženjak, Majda (2002): *Simbolno: izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.

- Kodelja, Zdenko (2005): Lavalova kritika neoliberalne doktrine izobraževanja. V Christian Laval: *Šola ni podjetje: neoliberalni napad na javno šolstvo*, 313-336. Ljubljana: Krtina.
- Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Kralj, Sašo (2007): Ona ni za fotelj, on ga pričakuje. *Vikend, tedenska priloga Dela in Slovenskih novic* 10. 9., 767, 6-7.
- Kramberger, Taja (2003): Od *Joining the Club* h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem. *Družboslovne razprave XIX* (43), 77-95.
- Kuhar, Roman (2003): *Medijske podobe homoseksualnosti: analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kurnik, Andrej (2005): *Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.
- Kurz, Robert (2000): *Svet kot volja in dizajn. Postmoderna levica in estetizacija krize*. Ljubljana: Krtina.
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe (1987): *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Luthar, Breda (1998a): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Luthar, Breda (1998b): Ne tako visoka kultura – prepovedani užitki nakupovanja. *Časopis za kritiko znanosti* 26 (189), 117-130.
- Luthar, Breda (2001): Žurnalizem: poetika skupnosti pod krinko kronologije dogodkov. *Teorija in praksa* 38 (2), 201-212.
- Luthar, Breda (2002a): O televizijskih študijah. Pojasnilo k tekstu Newcomba in Hirscha. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 299-300. Ljubljana: Študentska založba.
- Luthar, Breda (2002b): Homo ludens – homo šoper. Uvod v potrošno kulturo. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 245-265. Ljubljana: Študentska založba.
- Macdonald, Myra (1998): *Personalisation in current affairs journalism*. Dostopno na <http://www.javnost-thepublic.org/media/datoteke/1998-3-macdonald.pdf> (2. april 2007).
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1956): *O historičnem materializmu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- McChesney, Robert W. (2005): Uvod. V Noam Chomsky: *Profit pred ljudmi*, 15-25. Ljubljana: Sanje.
- Močnik, Rastko (2003): Ali se novinarstvo lahko upre svojemu zatonu?. V Serge Halimi: *Novi psi čuvaji*, 133-156. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pikalo, Jernej (2003): *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia.
- Poler Kovačič, Melita (2003): Komunitaristični pristopi k novinarstvu: naslovnik kot subjekt. *Teorija in praksa* 40 (1), 57-73.
- Praprotnik, Tadej (1999): *Ideološki mehanizmi produkcije identitet: od identitete k identifikaciji*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij in ŠOU Študentska založba.
- Pušnik, Maruša (2002): Robert Kurtz: Svet kot volja in dizajn. Postmoderna levica in estetizacija krize. *Družboslovne razprave* XVIII (41), 234-236.
- Pušnik, Maruša (2003a): Anthony Giddens: Preobrazba intimnosti. *Družboslovne razprave* XIX (42), 151-153.
- Pušnik, Maruša (2003b): Etienne Balibar: Marxova filozofija. *Družboslovne razprave* XIX (44), 174-176.
- Pušnik, Maruša (2003c): Moralizacija kot estetski projekt dokumentarnega žurnalizma. O urbanih legendah, meganormalnosti in globokem tovarištvu. *Teorija in praksa* 40 (2), 267-286.
- Rizman, Rudi (1992): Intelektualni temelji liberalizma. V Rudi Rizman (ur.): *Sodobni liberalizem*, 15-33. Ljubljana: Krt.
- Salecl, Renata (2006): Moje življenje – moja korporacija. *Sobotna priloga* 7. 12., 14-16.
- Saussure, de F. (1916/1997): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Slovarček ključnih besed in pojmov (2002). V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 345-355. Ljubljana: Študentska založba.
- Splichal, Slavko (2000): Novinarji in novinarstvo. V Slavko Splichal (ur.): *Vregov zbornik*, S47-S56. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in Fakulteta za družbene vede.
- Stankovič, Peter (2002): Kulturne študije: pregled zgodovine, teorij in metod. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 11-70. Ljubljana: Študentska založba.

- Stanković, Peter (2006): *Politike popa. Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Telban, Borut (2007): Še hitrejši tek na mestu. Raven in nestalen svet: hegemonizem tehnološke globalizacije. *Arzenal* 27. 1., 1, 14-16.
- Treanor, Paul (2005): *Neoliberalism: origins, theory, definition*. Dostopno na <http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html> (4. april 2007).
- Wacquant, Loïc (2003): Penalizacija revščine in vzpon neoliberalizma. *Družboslovne razprave* XIX (43), 65-75.

INTERNETNI VIRI

- Internetni vir 1: *Gledanost oddaj na POP TV* (2007). Dostopno na http://24ur.com/naslovnica/corp/poptv.html?section_id=610 (29. junij 2007).
- Internetni vir 2: *Tednik* (2007). Dostopno na http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rtvod daje&op=web&func=napovednikir ead&c_parent=1145&c_id=24476 (1. maj 2007).
- Internetni vir 3: *Preverjeno razkriva* (2007). Dostopno na http://24ur.com/bin/article.php?article_id=3060255 (1. maj 2007).

ANALIZIRANI VIRI

- Bevčič, Alenka: Avstrijski zapori. *Tednik, TV SLO1*, 15. 2. 2007.
- Blažej Cirej, Mojca: Ženski zapori na Igu. *Tednik, TV SLO1*, 25. 1. 2007.
- Blažej Cirej, Mojca: Sodne krivice. *Tednik, TV SLO1*, 15. 2. 2007.
- Brajović Hajdenkumer, Slavka: Romi v Škocjanu. *Tednik, TV SLO1*, 8. 3. 2007.
- Brajović Hajdenkumer, Slavka: Varovane osebe. *Tednik, TV SLO1*, 22. 3. 2007.
- Clar, Kir: Obljuba dela dolg. *Tednik, TV SLO1*, 11. 1. 2007.
- Clar, Kir: Depresija in samomori. *Tednik, TV SLO1*, 11. 1. 2007.
- Clar, Kir: Avtoštoparji. *Tednik, TV SLO1*, 18. 1. 2007.
- Čerin, Nevenka: Subvencije v kmetijstvu. *Tednik, TV SLO1*, 25. 1. 2007.
- Doberšek, Blanka: Kitajci pri nas. *Tednik, TV SLO1*, 15. 3. 2007.
- Dolschon, Irena: Obsojen na 13 let. *Preverjeno, POP TV*, 30. 1. 2007.

Dolschon, Irena: Pesem v zaporu. Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007.

Dolschon, Irena: Detektivi preverjajo. Preverjeno, POP TV, 27. 2. 2007.

Frangež, Matjaž: Izbrisani. Tednik, TV SLO1, 11. 1. 2007.

Gajšek, Gregor: Namesto na proslavo... na počitnice v Avstralijo. Preverjeno, POP TV, 9. 1. 2007.

Gajšek, Gregor: Starši sami našli sina: Kaj je delala policija? Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007.

Gajšek, Gregor: Z denarjem mimo vrste. Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007.

Jakšič, Metka: Uporaba pesticidov. Tednik, TV SLO1, 22. 2. 2007.

Karat, Tomaž: Hacetov Kamnolom. Tednik, TV SLO1, 15. 2. 2007.

Kobal Ocvirk, Jana: Po poškodbi glave okrevanje težko in dolgotrajno. Preverjeno, POP TV, 9. 1. 2007.

Kobal Ocvirk, Jana: Pasje razstave: cena slave. Preverjeno, POP TV, 16. 1. 2007.

Kobal Ocvirk, Jana: Posledice ptičje gripe. Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007.

Koren, Janja: Voda Juliana. Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007.

Križnar, Polona: 3000 brezposelnih v Posavju. Preverjeno, Pop TV, 16. 1. 2007.

Lah, Duška: Zdravniki brez državljanstva. Tednik, TV SLO1, 15. 3. 2007.

Leban, Carmen: Baška grapa. Tednik, TV SLO1, 1. 3. 2007.

Lubej, Gašper: Kako visoko kotirajo naši politiki? Preverjeno, POP TV, 30. 1. 2007.

Lubej, Gašper: Župniki – menedžerji? Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007.

Lubej, Gašper: Ko je sosed lačen. Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007.

Pan, Irena: Jareninske zdrahe. Preverjeno, POP TV, 16.1. 2007.

Pan, Irena: Sosedje je strah. Preverjeno, POP TV, 23. 1. 2007.

Pan, Irena: Ernest 55 let, nepismen. Preverjeno, POP TV, 13. 2. 2007.

Pan, Irena: Zlorabe. Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007.

Planinc, Marko: Pomagamo. Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007.

Podjed, Matevž: Zdravstveni dom Vrhnika. Tednik, TV SLO1, 8. 2. 2007.

Stanovnik, Maša: Izbrisana deklica. Tednik, TV SLO1, 22. 3. 2007.

Usenik, Janez: Mlade mame – ne, hvala. Preverjeno, POP TV, 20. 2. 2007.